

**Driemaandelijks berichtenblad
van de heemkundige kring
HET LAND VAN NEVELE**

Vereniging zonder winstoogmerk

OKTOBER 1982 — JAARGANG XIII — AFLEVERING 3-4

Bij de kaffoto :

Antoon Triest (Beveren 1577 - Gent 1657).

Detail van het praalgraf van bisschop Triest in de St.-Baafskathedraal te Gent, uitgevoerd door Jeroom Du Quesnoy de jongere, zeer waarschijnlijk naar een ontwerp van diens broer Frans.

(Foto overgenomen uit : H. Cools, Antoon Triest, Beveren, 1977.)

**Driemaandelijks berichtenblad
van de heemkundige kring
HET LAND VAN NEVELE**

Vereniging zonder winstoogmerk

OKTOBER 1982 — JAARGANG XIII — AFLEVERING 3-4

Verantwoordelijke uitgever : J. LUYSSAERT
Veldestraat 26
9841 Nevele - Merendree

Het berichtenblad „HET LAND VAN NEVELE“ is een driemaandelijks uitgave van de heemkundige kring „Het Land van Nevele“ v.z.w.

Redactieraad : J. LUYSSAERT - voorzitter
L. CLAEYS - LAVENT

Redactieadres : J. LUYSSAERT
Veldestraat 26
9841 NEVELE Merendree

Voor verdere informatie i.v.m. de opgenomen artikels en bijdragen voor het berichtenblad, gelieve contact op te nemen met de redactievoorzitter. Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

De heemkundige kring „Het Land van Nevele“ is een vereniging zonder winstoogmerk die ernaar streeft, enerzijds de heemkundige studie van de streek te bevorderen, te beoefenen en de verworven kennis te verspreiden ; anderzijds actief bij te dragen tot beheer, bescherming en vrijwaring van het cultureel en natuurlijk patrimonium van de streek.

Daartoe organiseert zij ook geregeld voordrachten, dia- en filmvoorstellingen, tentoonstellingen, uitstappen en wandelingen. Alle leden worden op die manifestaties uitgenodigd en kunnen er aan deelnemen.

Haar werkgebied wordt gevormd door vijf afdelingen die respectievelijk volgende deelgemeenten omvatten :

- 1e afdeling : Nevele, Vosselare
- 2e afdeling : Hansbeke, Poesele
- 3e afdeling : Landegem, Merendree
- 4e afdeling : Lotenhulle, Poeke
- 5e afdeling : Bachte-Maria-Lerne, Meigem, Sint-Martens-Lerne, Vinkt, Zeveren.

De zetel van de vereniging is gevestigd in de gemeente Nevele.

Briefwisseling i.v.m. de werking van de heemkundige kring „Het Land van Nevele“ v.z.w. dient te worden gericht aan het secretariaat van de vereniging, Biebuyckstraat 2, 9850 NEVELE.

-
- **Abonnement en lidmaatschap** : 300,- fr. per jaar
500,- fr. per jaar als erelid
te storten op rekening 000-0627981-03 van „Het Land van Nevele“ v.z.w. Beentjesstraat 24, 9850 Nevele-Poesele.
 - **Losse nummers** : voor zover voorradig.
 - **Opzegging abonnement** : vóór 1 december.
 - **Overname van teksten** toegestaan mits bronvermelding.

Lay-out : P. D'Hoker.

Gedrukt in de beschutte werkplaats „Nevelland“ te Nevele.

WOORD VOORAF

In 1981 verscheen de voortreffelijke studie van Katrien Bergé over het *Kerkelijk leven in de landelijke dekenij Deinze (1661-1762)* (x).

Meteen voelden wij het als een grote leemte aan dat de voorafgaande periode 1612-1660, die door Hilde Vervaeke in 1976 als onderwerp van haar licentiaatsverhandeling werd bestudeerd, onuitgegeven in de laden van de universiteit(en) bleef liggen.

Na de lektuur van het werk van Hilde Vervaeke vonden we het echt jammer dat we deze degelijke, diepgaande studie niet eerder hadden gepubliceerd in ons tijdschrift.

We zijn de auteur dan ook heel dankbaar omdat zij onmiddellijk bereid was haar licentiaatsverhandeling aan te passen, bij te werken en in te korten voor ons tijdschrift. De hele tekst heeft zij opnieuw geschreven en omgewerkt ; de Latijnse voetnoten werden vrij in het Nederlands vertaald. Lezers die de voetnoten toch in Latijnse versie willen lezen, kunnen altijd de onuitgegeven licentiaatsverhandeling raadplegen in ons „Documentatiecentrum“.

Om de originele studie niet te schaden was het echter niet mogelijk de tekst veel in omvang te verminderen. Na veel wikken en wegen is het artikel toch nog zo lang gebleven, dat we ons verplicht zagen het in een lijvig dubbelnummer te publiceren. U ontvangt dus op die manier het derde en vierde (en meteen laatste) nummer voor 1982.

J.L.

(x) Katrien BERGÉ, *Kerkelijk leven in de landelijke dekenij Deinze (1661-1762)*, in *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het land aan Leie en Schelde*, nr. 48 (1981), blz. 7-221.

GEEN PRIJSOPSLAG

bij „Het Land van Nevele“.

Het bestuur is fier en blij u te kunnen meedelen dat het jaarlijkse lidgeld sedert 1979 ongewijzigd 300 fr. bedraagt.

Ook in **1983** bent u voor 300 fr. per jaar lid van de heemkundige kring „Het Land van Nevele“.

Stort nu 300 fr. op rekening 000-0627981-03

van

„Het Land van Nevele“

Beentjesstraat 24

9850 Nevele-Poesele

HET KERKELIJK LEVEN IN DE DEKENIJ DEINZE

ONDER DEKEN MICHEL ZACHMOORTER

(1612 - 1660)

EN BISSCHOP ANTOON TRIEST

(1622 - 1657)

INLEIDING

Er verschenen reeds verscheidene studies m.b.t. het godsdienstig leven tijdens de 17de eeuw (1). Speciaal de regering van de Aartshertogen maakte het voorwerp van onderzoek uit, omdat ze algemeen beschouwd werd als een hoogtepunt van de Contrareformatie.

Zowel in encyclopedieën en algemene werken als in monografieën ging de aandacht vooral naar de waardigheidsbekleders in de kerkelijke hiërarchie. Pausen, nuntii en bisschoppen werden grondig bestudeerd. Terecht, want zij hebben de verordeningen opgesteld en de normen gedicteerd, zij hebben de grote lijnen van het religieuze leven bepaald. Tot onze spijt stelden wij echter vast - en anderen reeds vóór ons - dat de lagere geestelijkheid en de gelovigen in deze studies al te weinig aan bod komen.

Kwantitatief gezien nemen de leken binnen de kerkgemeenschap nochtans een zeer belangrijke plaats in. Deze onevenwichtige verhouding in de literatuur werd in de hand gewerkt door de geraadpleegde bronnen, zoals bv. de *relationes ad limina* (2) of de correspondentie van de nuntii, die uitvoerig handelen over de geestelijkheid, doch zeer beknopt zijn over de concrete godsdienstigheid van het volk.

In Frankrijk heeft G. Le Bras met deze traditie gebroken. Hij zag in dat de Kerk niet alleen uit leidinggevende personen bestaat en vroeg daarom aandacht voor de geloofskennis en -beleving van de gewone mensen. Zijn voorbeeld werd ook in België nagevolgd. Verscheidene historici hebben zich gebogen over een bepaalde dekenij en langs de bisschoppelijke en dekanale visitatieverslagen probeerden zij een beeld op te hangen van de religieuze gezindheid bij de plattelandsbewoners (3).

Onze interesse voor het parochiaal leven ging in dezelfde richting : langs de bronnen in contact komen met de godsdienst van onze voorouders en leren begrijpen hoe bepaalde tradities ontstaan zijn. We probeerden ons in te leven in de geest van de gelovige uit de 17de eeuw. We zochten een antwoord op de vraag welke kerkelijke richtlijnen van kracht waren en in welke mate ze, spontaan of onder dwang, nageleefd werden. Bij dit onderzoek hebben we als handleiding de zeer verdienstelijke studie gebruikt van M. Cloet over de dekenij Tielt, die op dit gebied als een standaardwerk mag beschouwd worden.

Uiteraard waren we verplicht ons onderzoek geografisch en chronologisch af te bakenen. We kozen de dekenij Deinze hoofdzakelijk omwille van de uitzonderlijk rijke documentatie die over deze dekenij bewaard gebleven is. Chronologisch hebben we ons beperkt tot de halve eeuw waarin M. Zachmoorter deken was van Deinze : van 1612 tot 1660.

In deze periode leefde een ander invloedrijke figuur, nl. A. Triest, die van 1622 tot 1657 bisschop was van Gent. Beiden hebben tientallen jaren zeer intens samengewerkt.

In deze studie leren we eerst de dekenij Deinze en de dekens van naderbij kennen. Daarna bespreken we achtereenvolgens de pastoors en hun medewerkers, enkele aspecten van het godsdienstig en zedelijk leven van het volk, de religieuze opvoeding van de gelovigen, om te eindigen met een onderzoek naar nalatige en ontrouwe katholieken.

LIJST VAN AFKORTINGEN

- AGN. : Algemene geschiedenis der Nederlanden.
- BGD. : Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze.
- BN. : Biographie nationale.
- BV. : Bisschoppelijk visitatieverslag.
- CB. : Collationes brugenses.
- CBG. : Collationes brugenses et gandavenses.
- CG. : Collationes gandavenses.
- Conc. Prov. : Concilium provinciale, - P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, Synodicon belgicum, dl. I, Mechelen, 1828-1829.
- Congr. arch. : Congregatio archipresbyterorum (bv. Congr. arch. 1642, tit. III, c. 3 = Congregatio archipresbyterorum 1642, titulus III, caput 3, - P. DE RAM, Synodicon belgicum, dl. IV, Mechelen, 1839, p. 172).
- Congr. episc. : Congregatio episcoporum (bv. Congr. episc. 1631, art. XIII = Congregatio episcoporum 1631, articulus XIII, - P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, Synodicon belgicum, dl. I, p. 515).
- DV. : Dekanaal visitatieverslag.
- HKZNM. : Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal, letterkunde en geschiedenis.
- HMGOG. : Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent.
- Instructio decanorum 1613 :
Instructio decanorum, ab eodem Reverendissimo Episcopo Henrico Francisco Van der Burch praescripta die 6 Augusti anno 1613, - P. DE RAM, o.c., p. 275-281.

OGE. : Ons geestelijk erf.

RAG. : GENT. RIJKSARCHIEF.

RAG., FB. : GENT. RIJKSARCHIEF. **Fonds Bisdom Gent.**

RHE. : Revue d'histoire ecclésiastique.

Schema vitae pastoralis 1650 :

Schema vitae pastoralis (opgesteld door A. Triest in 1650),
- P. DE RAM, o.c., p. 227-228.

Synod. dioec. : Synodus dioecesana (bv. Synod. dioec. 1613, tit. XII, c. 1
= Synodus dioecesana 1613, titulus XII, caput 1, - P. DE
RAM, o.c., p. 89).

BIBLIOGRAFIE

I. BRONNEN

A. Onuitgegeven bronnen

GENT. RIJKSARCHIEF. *Fonds Bisdom Gent* (4)

1. Bronnen betreffende het hele bisdom Gent

- Registers van tonsuren en wijdingen (lagere en hogere orden) :
B 1437 (16 dec. 1590 - 14 sept. 1609), B 4916 (17 dec. 1610 - 17 sept. 1649), B 4917 (18 sept. 1649 - 10 april 1680).
- Briefwisseling van bisschop Triest met dekens, pastoors, oversten :
R 1012/1 (1628-1639), R 1012/2 (1640-1649), R 1012/3 (1650), R 1012/4 (1651), R 1012/5 (1657).
- Instructies en bisschoppelijke brieven voor de gezamenlijke dekens, begin 17de eeuw - 1790 : B 3866.
- Lijst van de parochies (per dekenij) met collator en naam van de pastoor (1612-1613) : B 2459.
- Bisschoppelijke notities over morele of religieuze wantoestanden in diverse dekenijen (1628) : K 8023.
- *Itinerarium* van bisschop Triest, 1624 - 1652 : B 136.

2. Bronnen betreffende de dekenij Deinze

- Dekanale visitatieverslagen :

B 61 (1613)	B 77 (1633)
B 61 bis (1614)	B 78 (1634)
B 62 (1615)	B 79 (1635)
B 63 (1616)	B 80 (1636)
B 64 (1617)	B 81 (1637)
B 65 (1618)	B 82 (1638)
B 66 (1619)	B 83 (1639)
B 67 (1620)	B 84 (1640)
B 68 (1623)	B 85 (1642)
B 69 (1624)	B 86 (1643)
B 70 (1625)	B 87 (1644)
B 71 (1626)	B 88 (1645)
B 72 (1627)	B 89 (1646-1647)
B 73 (1628)	B 90 (1647) partim
B 74 (1629)	B 91 (1648)
B 75 (1630)	B 92 (idem) kopie
B 76 (1631-1632)	B 93 (1649-1650)

B 77 (1633)	B 94 (1651-1652)
B 78 (1634)	B 94 bis (1653-1654)
B 79 (1635)	B 95 (1654)
B 80 (1636)	B 96 (1655)
- Bisschoppelijk bezoek door Carolus Maes : B 3586 (1611).
 - Diverse bescheiden, 17de eeuw - 18de eeuw : B 3690.
 - Bronnen betreffende de afzonderlijke parochies :
 - correspondentie en diverse bescheiden :
 - Afsnee : B 2010 (1623-1784)
 - Akkergerm : B 2976 (begin 17de eeuw - 1755)
 - Astene : B 2013 (1627-1784)
 - Baarle : B 2014 (1653-1782)
 - Bachte : B 2016 (1638-1784)
 - Deinze : B 3691 (1611-1794)
 - Deurle : B 2177 (1643-1756)
 - Drongen : B 2200 (1638-1790)
 - Hansbeke : B 2062 (1646-1779)
 - Landegem : B 2187 (1620-1783)
 - Machelen : B 2071 (1623-1755)
 - Mariakerke : B 2081 (1633-1784)
 - Maria-Leerne : B 2180 (1626-1752)
 - Meigem : B 2195 (1544-1782)
 - Melsen : B 2197 (1627-1800)
 - Nazareth : B 2172 (1625-1791)
 - Nevele : B 2203 (1623-1781)
 - Petegem : B 2211 (1616-1749)
 - Poesele : B 3564 (1620-1773)
 - St.-Denijs-Westrem : B 2097 (1608-1783)
 - St.-Martens-Leerne : B 2181 (1623-1784)
 - Vinderhoutte : B 2178 (1623-1687)
 - Vosselare : B 2114 (1623-1781)
 - Zeveren : B 2123 (1515-1784)
 - Zevergem : B 2102 (1623-1790)
 - Zwijnaarde : B 2105 (1623-1784)
 - Bescheiden betreffende anabaptisten (1615-1619) :
 - B 5239, Merendree.

Fonds parochieregisters (5)

- Nevele ; nr. 3
- St.-Denijs-Westrem : nr. 1.

Fonds kerkarchief (5)
-- Nevele : nr. 140 en 144.

Dekanaal archief van Deinze

ROME. VATIKAANS ARCHIEF

Processus R.P.D. Antonii Triest Episcopi Brugensis ad Ecclesiam Gandavensem transferendi. Expeditus fuit in consistorio die 25 octobris 1621. Fol. 682-727.

B. Uitgegeven bronnen

P. DE RAM en J. VAN DE VELDE. *Synodicon belgicum, sive acta omnium ecclesiarum belgii a celebrato concilio tridentino usque ad concordatum anni 1801. D1. I. Nova et absoluta collectio synodorum tam provincialium quam dioecesanarum archiepiscopatus Mechliniensis.* Mechelen, 1828-1829.

P. DE RAM. D1. IV. *Nova et absoluta collectio synodorum episcopatus gandavensis.* Mechelen, 1839.

L. JADIN. *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale. D1. I (1564-1637). Bulletin de l'Institut historique belge de Rome. 1928, dl. VIII.*

J. PAQUAY. *Les rapports diocésains de la province ecclésiastique de Malines et du diocèse de Liège au Saint-Siège publiés d'après les Archives de la Congrégation du Concile rattachées aux Archives Vaticanes.* Tongeren, 1930.

J. VAN DE VELDE. *Synopsis monumentorum collectionis proximae edendae conciliorum omnium archiepiscopatus mechliniensis. D1. III.* Gent, 1822.

II. WERKEN (6)

S. AXTERS. *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden. D1. IV : Na Trente (1550-1730).* Antwerpen 1960.

- K. BERGE. *Kerkelijk leven in de landelijke dekenij Deinze (1661-1762)*. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Nr. 63). Leuven, 1981.
- A. CASSIMAN. *Geschiedenis der stad Deinze*. - BGD. 1953-1954, dln. XX - XXI, p. 1-301.
- IDEM. *Kerkelijke geschiedenis van Deinze, O.-L.-Vrouwparochie*. - BGD. 1937, dl. IV, p. 5-137.
- IDEM. *Petegem*. - BGD. 1940, dl. VII, p. 9-55.
- IDEM. *Zachmoorter en Baudaert, twee loten uit één stam*. - BGD. 1952, dl. XIX, p. 91-127.
- M. CLOET. *Itinerarium visitationum Antonii Triest, Episcopi Gandaven-sis. (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*. Leuven, 1976.
- IDEM. *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700. (Universiteit te Leuven. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie. 5de reeks. D1. IV.)*. Leuven, 1968.
- IDEM. *De leeftijdsgrens tussen communicanten en niet-communicanten in de XVIIe en de XVIIIe eeuw. Een methodologisch gegeven voor het berekenen van het bevolkingscijfer. - De Leiegouw*. 1966, dl. VIII, p. 451-171.
- M. COOLS. *Parochieboek van Akkergem*. Gent, 1882.
- J. DE BROUWER. *Het belang van de kommunicantencijfers en de verhouding ervan tot de bevolking*. - HKZNM. 1963, dl. XVII, p. 67-80.
- J. DE BROUWER. *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. 2 dln. Tielt, 1971-1972.
- J. DECAVELE. *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België.

Klasse der Letteren. Jg. XXXVII. Nr. 76). 2 dln. Brussel, 1975.

- E. DE MOREAU. *Histoire de l'Eglise en Belgique. Dl. V : L'Eglise des Pays-Bas, 1559-1633. (Museum Lessianum. Section historique. Nr. 15) Brussel, 1952.*
- IDEM. *Het katholiek herstel in de Zuidelijke Nederlanden. - AGN. Dl. VI, 1953, p. 307-335.*
- M. DE MUYNCK. *Een geestelijk schrijver der 17e eeuw. Michiel Zachmoorter. (1582-1660). Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1954.*
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT. *Geschiedenis van de gemeenten van de provincie Oost-Vlaanderen. 1ste reeks. Dl. I, Afsnee, Astene, Bachte-Maria-Lerne, St.-Denijs-Westrem. Dl. II, Deurle, Drongen. Dl. III, Hansbeke, St.-Martens-Latem, Landegem. Dl. IV, St.-Martens-Lerne, Machelen, Mariakerke, Meigem, Melsen. Dl. V, Merendree, Nazareth, Nevele. Dl. VI, Petegem, Poesele, Vinderhout. Dl. VII, Vosselare. Dl. VIII, Zevergem, Zeveren, Zwijnaarde.*
- M. DIERICKX. *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II. 1559-1570. Antwerpen en Utrecht, 1950.*
- H. ELIAS. *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621). Antwerpen, 1931.*
- N. HUYGHEBAERT. *Art. Zachmoorter (Michel). - BN., dl. XXXII, 1964, kol. 797-804.*
- Th. KOK. *Dekanaat in de steigers. Kerkelijk opbouwwerk in het Gentse dekenaat Hulst (1596-1648). Tilburg, 1971.*
- A. PASTURE. *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633), principalement d'après les Archives de la Nonciature et de la Visite ad limina. (Université de Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie. 2e série. Fasc. 3.) Leuven, 1925.*

- J. ROEGIERS. *De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven, 1973.
- E. SPANOGHE en J. VERCOULLIE. *Synonymia latino-teutonica. Latijnsch-Nederlandsch woordenboek der XVIIe eeuw. (Uitgaven der Antwerpsche bibliophilen, Dln. 16, 18 en 22.)* Antwerpen, 1889-1902.
- A. VAN DEN ABEELE. *Geschiedenis der stad Deinze*. Gent, 1865.
- H. VAN DEN ABEELE. *Geschiedenis van Sint-Martens-Laathem aan bosch en Leie*. Leuven, 1909.
- L. WILLAERT. *Kerkelijke toestanden in het Zuiden*. - AGN. DI. VII, 1954, p. 432-452.
- F. WILLOCX. *L'introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la principauté de Liège. (Université de Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie. 2e série. Fasc. 14.)* Leuven, 1929.

NOTA VAN DE REDAKTIE

- CIETERS E. en VAN DE CASTEELE J., *Nevele in de Visitatieverslagen van bisschop Triest in Het Land van Nevele* 1976, afl. 4, p. 187-211.
- COOLS H., *Antoon Triest (Beveren 1577 - Gent 1657)*, Beveren 1977.
- MICHEM F., *De pastoors van het Land van Nevele in Het Land van Nevele* 1973, afl. 3, p. 134-148 ; afl. 4, p. 155-242.
- MICHEM F., *De Parochiegeestelijkheid van Groot-Deinze tijdens het ancien regime in Bijdragen tot de Geschiedenis der Stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde*, 1981, p. 227-275.
- RUYS R., *Volksdevotie tot Sint-Elooi in Oost-Vlaanderen*, Tielrode, 1982.
- VAN DE CASTEELE J., *Grauwe Zusters of Penitenten-Rekollektinen te Nevele in Het Land van Nevele*, 1978, afl. 4, p. 155-242.
- VERDEGEM M., *Geschiedenis van de Corneliusbedevaart Machelen-gulde van 1643 tot 1820*, Machelen 1982.

HOOFDSTUK I

OVERZICHT VAN DE BRONNEN

ART. I. DE RICHTLIJNEN VAN TRENTE EN HUN DOORSTROMING

§ 1. De conciliebesluiten worden verspreid in de kerkprovincie Mechelen en in de bisdommen (1)

Met het Concilie van Trente (1545-1563) wilde de Kerk een antwoord geven op de Reformatie : door de katholieke leer duidelijk vast te leggen en door maatregelen tegen bestaande wantoestanden. De decreten van Trente moesten bekendgemaakt en ... ten uitvoer gebracht worden ! Daarom dienden binnen elke kerkprovincie, één jaar na Trente, de bisschoppen en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders in concilie bijeen te komen.

De politieke onrust in de Nederlanden heeft het hervormingswerk in de kerkprovincie Mechelen echter vertraagd (2). Pas het derde provinciaal concilie van 1607, gehouden in een politiek rustiger klimaat, gaf een belangrijke stimulans aan de katholieke hervorming in onze gewesten (3). De besluiten van deze vergadering bleven lang in de 17de eeuw als basis gelden voor het religieus herstel.

Om de beslissingen van de provinciale concilies door te geven en verder uit te werken diende elke bisschop jaarlijks de dekens en hogere clerici van zijn bisdom samen te roepen. De eerste diocesane synode voor Gent kwam er pas in 1613, maar heeft jarenlang grote invloed gehad (4).

Het persoonlijk bezoek van de bisschop aan de parochies vormde, samen met de dekanale visitatieverslagen de basis voor het overleg met de dekens en voor de verordeningen die werden opgesteld. Dat niet elk jaar dergelijke besprekingen werden gehouden is niet zozeer een gevolg van nalatigheid, maar eerder te verklaren door het hernemen van de oorlog tussen Noord en Zuid.

§ 2. Vergaderingen van deken en pastoors of capitula pastorum

Nog een stap dichterbij de gelovigen stonden de vergaderingen van deken met de pastoors van zijn dekenij, éénmaal per jaar (5). Voor Deinze zou

dit gebeuren op de vierde maandag na O.-L.-Vrouw Hemelvaart (6). De *Instructio decanorum* (1613) van bisschop Vander Burch gaf richtlijnen voor deze bijeenkomsten. Alle pastoors moesten tijdig verwittigd worden en op de vastgestelde dag aanwezig zijn. De deken begon met een mis ter ere van de H. Geest. Na de besprekingen was een maaltijd voorzien, waarop geen buitenstaanders toegelaten waren. Alle pastoors betaalden hiervoor een gelijke bijdrage, ook wie om een geldige reden niet aanwezig kon zijn. Ongewettigde afwezigheid werd beboet met 1 florijn. Blijkbaar vreesden de bisschoppen dat dit gezamenlijk middagmaal aanleiding zou geven tot schandalen. Herhaaldelijk drongen ze aan op soberheid en gematigdheid : geen overdadig gebruik van spijs en drank.

Van veel groter belang echter waren de besprekingen en het onderling overleg tussen de aanwezigen. De deken moest de *ordinata* van de bisschop meedelen aan de pastoors en aandringen op het naleven ervan. Zachmoorter las de verordeningen van de laatste vergadering der dekens voor (7). Om zeker te zijn dat alle pastoors er kennis van namen, vroeg hij hen in 1632 de besluiten te ondertekenen (8); de pastoor van Zwijnaarde, afwezig wegens ziekte, kreeg ook een exemplaar.

Daarna besprak men de religieuze en morele situatie in de dekenij. De deken stipte aan wat hem bij zijn bezoek was opgevallen en wat diende verbeterd te worden. De pastoors konden mekaar raad vragen voor de concrete moeilijkheden op hun parochie.

Om een idee te geven van deze *capitula* nemen we enkele voorbeelden van besproken kwesties uit het verslag van 1633 (9). De pastoors beloofden om elke zondag en belangrijke feestdag de vespers te zingen. Omwille van het slechte weer tijdens de oogsttijd werd gevraagd om opnieuw te mogen toegelaten op zon- en feestdagen vóór de mis te werken. Verder was het voor de pastoors niet duidelijk hoe vaak men de mis mocht verzuimen voordat klacht werd ingediend bij het gerecht. Vervolgens zochten ze hoe kon belet worden dat ouders langer dan drie dagen wachtten om hun kind te laten dopen. Uit het voorgaande blijkt dat deze besprekingen rechtstreeks in verband stonden met het godsdienstig leven en het moreel gedrag van de parochianen. Soms werd de jaarlijkse bijeenkomst van deken en pastoors uitgesteld omwille van de krijgsverrichtingen. Uit de dekanale visitatieverslagen konden we besluiten dat de deken van Deinze in normale omstandigheden jaarlijks met zijn pastoors vergaderde.

ART. II. TOEZICHT OP HET GODSDIENSTIG LEVEN

§ 1. Dekanale visitatieverslagen

Het provinciaal concilie van 1607 bepaalde dat de deken elk jaar tussen Pasen en Pinksteren zijn parochies zou bezoeken (10). Vóór 15 juli moest hij het schriftelijk verslag hiervan aan de bisschop bezorgen, die op zijn beurt het rapport las en opmerkingen noteerde in de kantlijn. Het nageziene stuk kwam terug in handen van de deken, die de aanwijzingen van de bisschop als uitgangspunt nam bij zijn volgend bezoek. Zo kon hij rap controleren wat tijdens het voorbije jaar in orde kwam en wat nog in gebreke bleef. Naast deze randbemerkingen (die in 't vervolg met „nota” aangeduid worden) maakte de bisschop voor elke deken een instructie op met het oog op zijn bezoeken. Voor de door ons bestudeerde periode is deze waardevolle bron voor de dekenij Deinze verloren gegaan (11).

De Instructio decanorum (1613) van bisschop Vander Burch, in feite een uitgebreide vragenlijst, stipt zeer uitvoerig de punten aan, waarvoor de deken bij zijn bezoek aandacht diende te hebben (12). Eerst zou hij de kerk en het kerkhof inspecteren : het gebouw zelf, de gewaden en vaten, de boeken en al wat nodig was voor de goddelijke diensten, ook de afsluiting rond het kerkhof. Deze zaken kon hij persoonlijk controleren. Voor een tweede reeks vragen moest hij bij de pastoor inlichtingen inwinnen : over het godsdienstig en zedelijk gedrag der parochianen, over de ambtsvervulling van de pastoor, over zijn medewerkers, nl. koster, vroedvrouw, schoolmeester, kerk- en armenmeesters. Als proef op de som deed hij eveneens bij deze medewerkers en bij de vooraanstaanden van het dorp navraag over de pastoor en zijn parochianen. Verder wilde de bisschop ook inlichtingen over bedevaarten en processies, over het beheer van goederen en tienden, enz. Kortom, de deken was verplicht alles na te gaan in verband met het godsdienstig en zedelijk leven van de parochie. Het nauwgezet beantwoorden van deze lange vragenlijst nam heel wat tijd in beslag ; daarom mocht de deken niet te veel parochies bezoeken op één dag.

Niet alleen de inhoud van een dekanal visitatieverslag is belangrijk, ook de geloofwaardigheid ervan. Daarvoor moeten we rekening houden met de persoonlijkheid van de deken zelf en van de mensen die hem inlichtingen verschafften. De deken moest bovendien zorgen dat zijn gegevens overeenstemden met wat de bisschop noteerde als hij op bezoek kwam.

Na deze informatie over dekanale visitatieverslagen in het algemeen richten we onze aandacht op de gegevens over de dekenij Deinze in de eerste helft van de 17de eeuw. Het verslag van 1613, het eerste van de reeks die wij

raadpleegden, bleef anoniem. Het is zeker niet geschreven door M. Zachmoorter die in 1612 deken werd van Deinze : het is van een totaal andere hand. Verder verschillen ook inhoud en structuur van die der latere verslagen. De auteur bleef ons onbekend (13). In het verslag zijn niet over alle parochies inlichtingen genoteerd. Heeft de verslaggever niet alle dorpen bezocht of zijn de rapporten verloren gegaan ? Het verslag is opvallend toegespitst op de materiële aangelegenheden, zoals b.v. de staat van het kerkgebouw. De notities waren vermoedelijk bedoeld als antwoord op een vragenlijst, hoewel ze niet systematisch geordend werden (14).

Ook het verslag van 1614 stelt problemen betreffende het auteurschap. Vermoedelijk is het van de hand van M. Zachmoorter ; het geschrift vertoont immers zeer veel gelijkenis, zowel in hoofdletters als in kleine letters, met dit van de verslagen der volgende jaren. Anderzijds verschilt de vorm van dit verslag toch van de rapporten die zeker door Zachmoorter opgesteld en geschreven werden (15). Gegevens over Landegem ontbreken.

De parochies werden niet alfabetisch gerangschikt, maar waarschijnlijk volgens de datum van bezoek. Voor zover we konden afleiden, visiteerde hij gewoonlijk twee dorpen per dag. We vonden geen directe aanwijzingen dat het verslag een antwoord was op een vragenlijst.

Voor de periode 1615-1659 bevatten de visitatieverslagen de naam van deken Michiel Zachmoorter. Praktisch altijd heeft hij de parochies alfabetisch gerangschikt (volgens de toenmalige schrijfwijze), zoals in de *Instructio de canorum* van 1613 gevraagd werd.

Michiel Zachmoorter was 48 jaar lang deken van Deinze. Hij heeft zijn pastoors en zijn medemensen met raad en daad bijgestaan, o.a. tijdens zijn jaarlijkse inspectietocht.

Van hem bleven 37 verslagen bewaard ; het staat echter vast dat hij er meer opgesteld heeft, want in 1654 noteerde hij dat het zijn 41ste bezoek was (16). Voor de volgende jaren vonden we nog drie verslagen terug, wat bewijst dat hij zeker 44 maal zijn dekenij visiteerde. Rekening houdend met de woelige politieke en onveilige militaire situatie in onze streken toen, konden we besluiten dat Zachmoorter zeer trouw deze dekanale verplichting nagekomen is (17). In 1646 bezocht hij zelfs tweemaal zijn gebied, met een vrijgeleide.

De deken volgde geen vast schema en zijn verslagen lijken geen antwoorden op een vragenlijst te zijn. Liet hij zich bij de volgorde inspireren door de opmerkingen van de bisschop ? Dit konden we niet nagaan, omdat de

instructies voor de dekenij Deinze niet meer bewaard zijn. Naast de naam van de parochie noteerde Zachmoorter ook de naam van de pastoor ; voor de verslagen van 1615 en 1616 ontbraken enkele pastoorsnamen.

Hoeveel tijd besteedde hij aan zijn bezoeken ? Daarover zijn we slecht ingelicht ; pas vanaf 1653 noteerde hij voor sommige parochies de datum. Uit deze voorbeelden kunnen we afleiden dat hij één of twee dorpen per dag visiteerde (18). Maar bij gebrek aan meer gegevens mogen we dit niet veralgemenen.

De deken had niet voor alle aspecten van het kerkelijk leven evenveel belangstelling. Zijn interesse verschilt ook van jaar tot jaar. Aanvankelijk besteedde hij vooral aandacht aan materiële aangelegenheden, nl. kerk en pastorie. Vanaf ca 1620 gaf hij meer informatie over gedrag en ambtsvervulling van de pastoor, over de zondagsheiliging door de parochianen, het catechismusonderricht en de predikatie, het vervullen van de paasplicht, over nalatige katholieken,... Naast een rapport over elke parochie bevatten veel verslagen van Zachmoorter ook algemene beschouwingen, die betrekking hebben op de besprekingen op het *capitulum pastorum* of op instructies van de bisschop. Soms geven ze de globale indruk van de deken weer over het godsdienstig leven in de dekenij. Ze hebben aanzienlijk geholpen om ons een algemeen beeld te vormen over de religieuze situatie (19). Zachmoorter genoot grote waardering als pastoor en deken, als theoloog en schrijver (20). Zijn kwaliteiten konden de waarde van zijn informatie alleen maar ten goede komen.

§ 2. Bisschoppelijke visitatieverslagen

Een conciliedecreet van Trente verplichtte de bisschoppen om de twee jaar alle parochies van hun bisdom te bezoeken. Dit besluit werd voor de kerkprovincie Mechelen overgenomen (21). De bisschoppen hadden over het algemeen niet de gewoonte min of meer uitgebreide rapporten op te maken over hun bezoeken aan de parochies. Eigenlijke visitatieverslagen zijn niet uitzonderlijk maar toch relatief zeldzaam. De bisschop moest immers geen verslag uitbrengen over zijn bezoeken, wat de dekens wel dienden te doen. Men kan aannemen dat de meeste dekens precies daarom uitvoerige en verzorgde verslagen opmaakten (22). A. Triest heeft op deze algemene regel gelukkig uitzondering gemaakt. Zijn verslagboek verdient alle aandacht. Vóór we nader ingaan op dit *itinerarium* willen we eerst de figuur van Triest belichten (24).

Antoon Triest werd geboren te Beveren-Waas in 1576, als zoon van een

Dergelijk gedetailleerd verslag bleef bewaard voor twaalf parochies (34). Vele pastoors antwoordden kort, soms gewoon met „non”, of gaven op bepaalde vragen geen antwoord. Het ontbreken van die inlichtingen voor de andere dorpen konden we alleen maar betreuren.

Slechts voor twee parochies bleef een *status animarum* bewaard. Geordend per straat en per huis noteerde de pastoor de namen van al zijn parochianen, hun leeftijd, of ze hun pasen hielden en gevormd waren, of de kinderen catechismusles volgden, of ze ketterse stellingen verdedigden. Zo'n *status animarum* verschafte ons heel wat nuttige inlichtingen. De *status* van Nevele dateert van 1643 en 1644.

Naar het einde toe was de pastoor minder nauwkeurig in zijn aantekeningen (35). Het geheel vormde echter een verzorgder en duidelijker bron dan de *status animarum* van St.-Denijs-Westrem. Deze werd opgemaakt in 1627 en aangevuld voor de volgende jaren. Hij bleef onvolledig en door zijn slordigheid hadden we moeite om de gegevens niet te verwarren (35).

We kunnen besluiten dat voor sommige parochies interessante bronnen voor de studie van het godsdienstig leven bewaard bleven. Heel wat andere gegevens van de parochiale archieven hadden meer betrekking op detailkwesties of op aspecten die wij buiten beschouwing lieten in deze studie.

HOOFDSTUK II

DE DEKENIJ EN HAAR DEKENS

ART. I. DE DEKENIJ DEINZE

§ 1. De geografische omschrijving

De katholieke herleving in de Zuidelijke Nederlanden was te danken aan de besluiten van het concilie van Trente en aan de nieuwe kerkelijke organisatie, die aan de gelovigen een betere religieuze begeleiding verzekerde (1). Paus Paulus IV ontving van Filip II voorstellen voor een aantal nieuwe bisdommen in de Nederlanden. De bul *Super Universas* van 12 mei 1559 keurde die plannen goed (2).

Het bisdom Gent viel ongeveer samen met het vroegere aartsdiakenaat Gent binnen het uitgestrekte, oude bisdom Doornik (3). Bisschop Damant regelde in 1609 de verdere indeling van het bisdom : een aartspriesterschap Gent en zeven landelijke dekenijen, nl. Deinze, Dendermonde, Evergem, Hulst, Oudenaarde, St.-Niklaas-Waas en Tielt (4).

De deken van Deinze had 25 parochies onder zijn toezicht ; deze dekenij behoorde tot de grootste van het bisdom (5). Ze werd opgericht in 1571 en behoorde tevoren tot de dekenij Gent. In het noorden vormde de dekenij Evergem de grens, ten oosten het aartspriesterschap Gent en de dekenij Oordegem van het aartsbisdom Mechelen ; in het zuiden was de dekenij Oudenaarde aanpalend en Tielt vormde de grens ten westen (6).

Tijdens de eerste helft van de 17de eeuw werden een paar kleine grenswijzigingen aangebracht. De deken vermeldde in 1614 dat de parochie Melsen niet meer tot de dekenij behoorde (7). Hij gaf geen verdere bijzonderheden ; bij De Ram vonden we evenmin gegevens hierover. Pas in het visitatieverslag van 1626 kwam Melsen weer aan de beurt, opnieuw zonder enige nadere verklaring.

Bisschop Triest heeft in 1642 de indeling van zijn bisdom lichtjes gewijzigd. Zo verloor de dekenij Deinze Meigem en Poesele aan Tielt en kreeg Maria-kerke en Vinderhoute als nieuwe parochies (8). De deken merkte in 1642 en in 1643 op dat Melsen zijn enige parochie was, die aan de over-

kant van de Schelde lag. Waarom werd ze niet naar de dekenij Oudenaarde overgeheveld (9) ? Zachmoorter betreunde trouwens het verlies van Meigem, omdat deze parochie één geheel vormde met de andere dorpen die afhingen van de heer van Nevele. Hij stelde voor Meigem te behouden en Melsen bij Oudenaarde te voegen, dat in ruil hiervoor een parochie zou afstaan aan Tielt (10). Triest is hier echter niet op ingegaan.

Na 1642 bleef de geografische omschrijving van de dekenij Deinze ongewijzigd tot het einde van de periode, waartoe wij ons beperkten.

§ 2. De bevolking

Om een idee te hebben van het bevolkingsaantal binnen de dekenij deden we een beroep op de communicantencijfers (12). Pas in 1639 noteerde de deken voor alle parochies het aantal communicanten ; deze cijfers vergeleken we met de lijst van 1658-1659 (12).

Parochies	opper- vlakke in ha. (13)	communicanten- en berekende bevolkingscijfers			
		1639		1658-1659	
		com- munic.	totaal	com- munic.	totaal
Afsnee	395	125	208	150	250
Astene	956	250	417	500	833
Baarle	(14)	75	125	116	193
Bachte	(15)	17	28	30	50
Deinze	866	600	1.000	600	1.000
Deurle	543	200	333	250	417
Drongen	2.947	1.300	2.167	1.552	2.587
Hansbeke	983	500	833	640	1.067
Landegem	848	450	750	600	1.000
Machelen	1.286	700	1.167	600	1.000
Mariakerke	521	(16)	(16)	220	367
Maria-Leerne	862	340	567	350	583
Meigem	734	300	500	(17)	(17)
Melsen	398	170	283	220	367
Merendree	1.094	450	750	558	930
Nazareth (18)	2.572	1.050	1.750	1.300	2.167
Nevele	1.386	750	1.250	996	1.660
Petegem	948	450	750	500	833
Poesele	252	100	166	(17)	(17)
St.-Denijs-Westrem	624	250	417	330	550
St.-Martens-Latem	891	246	410	218	363
St.-Martens-Leerne	378	(19)	(19)	(19)	(19)
Vinderhout	366	(16)	(16)	180	300
Vosselare	627	200	333	300	500
Zeveren	375	140	233	120	200
Zevergem	769	360	600	300	500
Zwijnaarde	1.204	436	727	400	667
totaal	22.825	9.459	15.764	11.030	18.383

Tijdens de eerste helft van de 17de eeuw heeft de bevolking van de dekenij Deinze, net als elders in de Nederlanden, zwaar te lijden gehad van de Tachtigjarige Oorlog. Meer dan eens trokken soldaten door deze streek met als gevolg : slachtoffers en vluchtelingen, grote schade en ellende, ... (20). Wegens de vijandelijkheden kon de deken in 1631 niet al zijn bezoeken afleggen (21). In 1658 werd de vergadering van deken en pastoors uitgesteld omdat ook veel clerici gevlucht waren (22).

Niettegenstaande al deze miserie groeide de bevolking in de dekenij Deinze tussen 1639 en 1659 aan met 16,6 %.

ART. II. DE DEKENS VAN DEINZE

De deken speelde een voornamelijk rol in het katholiek herstel na Trente. Hij was de *pastor pastorum*, de schakel tussen bisschop en lagere geestelijkheid. Hij was verantwoordelijk voor het naleven van de conciliebesluiten in zijn gebied. Daarom was het belangrijk dat hij elk jaar de pastoors in vergadering bijeenriep om de religieuze situatie in de dekenij te bespreken. Hij moest ook de kandidaten voor de *concursum* een getuigschrift bezorgen, de nieuwe pastoor installeren, de uitvaartdienst van een overleden priester verzorgen (23). Jaarlijks diende hij zijn parochies te inspecteren. De verslagen van deze bezoeken kwamen vroeger ter sprake.

§ 1. Vóór Zachmoorter

Volgens A. Cassiman werd Jud. De Vliegere, pastoor van Nazareth, tot derde deken van Deinze benoemd in 1603 (24). Elders konden we geen gegevens vinden over deze persoon ; de dekanale visitatieverslagen van 1613 en 1614 bleven anoniem.

§ 2. Michiel Zachmoorter (1612-1660)

We bespreken achtereenvolgens zijn leven, zijn werken en zijn betekenis als deken van Deinze (25).

Over de eerste levensjaren van Michiel Zachmoorter weet men weinig. Waarschijnlijk werd hij in 1582 geboren. Zijn ouders waren welgestelde burgers uit Deinze. Vermoedelijk heeft Michiel school gelopen bij de jezuïeten in Gent. Hij studeerde daarna theologie aan de universiteit van Douai. Op 25 maar 1606 werd hij priester gewijd (26). Een paar jaar later behaalde hij het diploma van licentiaat in de godgeleerdheid.

Hij bleef vooral bekend als pastoor van Akkergem, waar hij sinds 28 september 1607 de zielzorg waarnam. Hier wachtte hem de zware taak van geestelijke en materiële wederopbouw na de verwoesting en protestantisering van de parochie. Hij wilde in de eerste plaats de devotie aanwakkeren bij zijn tijdgenoten. Met dit doel herstelde hij de vroegere kruisweg te Akkergem. Na de plechtige inwijding door bisschop Boonen werd deze *Ommeganck der Passie* een druk bezocht bedevaartsoord (27).

In 1612 werd Zachmoorter benoemd tot deken van Deinze. Hij heeft echter ook buiten zijn gebied invloed uitgeoefend. In 1630 b.v. formuleerde hij voorstellen voor de vergadering van bisschoppen (28). Hij stond hoog in aanzien als katholiek geleerde ; o.a. werd in 1644 zijn mening gevraagd over *Augustinus* van Jansenius (29). Zachmoorter vond in het boek de leer terug zoals hij die in Douai gestudeerd had en daarom keurde hij, net als de andere Gentse clerici, de veroordeling van het werk door de jezuiten af. Hij werd tot synodaal rechter verkozen in 1653 (30). Hij overleed op 25 november 1660, na een verdienstelijk leven, en werd op zijn geliefde parochie Akkergem begraven.

M. Zachmoorter was bekommerd om de opbloei van het innerlijk leven van zijn tijdgenoten en heeft enkele belangrijke religieuze werken nagelaten (31). In 1623 verscheen zijn *Sponsus sanguinum* : een handleiding voor de *Ommeganck der Passie*, met overwegingen over Christus' lijden en gebeden voor de 18 staties. Hetzelfde jaar schreef hij *Thalamus sponsi*, dat de gelovigen hielp om van de meditatie tot het beschouwend leven te komen. Dit boekje over mystiek was gedeeltelijk een vertaling van het werk van de Spaanse mysticus Johannes van het Kruis en daarom verdient het een blijvende plaats in de Nederlandse spiritualiteitsgeschiedenis.

In zijn leer was Zachmoorter niet oorspronkelijk. Hij inspireerde zich op de H. Schrift, de Kerkvaders en enkele mystici. In de 17de eeuw kenden zijn werken groot succes : meerdere herdrukken waren nodig. Gelovigen die een diep religieus leven nastreefden, vonden bij hem geestelijke leiding. Belangrijk was ook dat hij één van de eerste seculiere priesters was, die bekendheid verwierf in de geschiedenis van de Nederlandse mystiek.

Met betrekking tot zijn parochie liet hij een *Handboek van de Cuere ende pastorije van S. Martens t' Eckerghem* na, opgemaakt in 1645 en voortgezet door zijn opvolger.

Michiel Zachmoorter heeft zijn taak als deken ernstig opgenomen. Het staat vast dat hij zeer regelmatig zijn gebied bezocht : voor de periode 1613-1660 bleven 37 visitatieverslagen van hem bewaard. Het is echter bekend dat hij zijn dekenij 44 maal visiteerde. Alleen voor krijgsverrichtingen

of bij ziekte stelde hij een bezoek uit. Tot in 1659, een jaar vóór zijn dood, heeft hij zonder versagen zijn parochies geïnspecteerd. Daarnaast hield hij zich trouw aan de verplichting om samen met zijn pastoors te vergaderen. Vaak heeft Zachmoorter de resultaten van het *capitulum pastorum* genoteerd in zijn visitatieverslagen (32).

Zowel voor de priesters als voor de gelovigen kon hij veeleisend zijn ; dit zal blijken uit de volgende hoofdstukken. Voor de pastoors drong hij aan op een correcte ambtsvervulling en bij de parochianen wilde hij het godsdienstig en zedelijk leven op een hoger peil brengen. We konden het oordeel van zijn biograaf De Muynck bijtreden : „Dat deken Zachmoorter deze taak nauwgezet vervulde, tonen ons sprekend zijn eigenhandig geschreven verslagen van dekanale bezoeken... ; zij tekenen Zachmoorter ... als een voorbeeldig zieleherder, die voortdurend bekommerd is met de geestelijke en ook stoffelijke welstand van de pastoors en hun parochianen, ...” (33). Ook Triest had oog voor de begaafdheid en bekwaamheid van zijn deken. Zachmoorter werd aangesteld als secretaris van de bijeenkomsten van de Gentse pastoors (34). Hij stond zeer goed aangeschreven bij zijn bisschop, die aan meerdere dekanale verslagen woorden van lof en dank toevoegde voor de inzet van de deken (35).

Zachmoorter moet een zeer toegewijd man geweest zijn om door de strenge bisschop Triest zo gewaardeerd te worden (36). Slechts éénmaal lazen we een kleine terechtwijzing door de bisschop i.v.m. de moeilijkheden in het hospitaal van Deinze. De zaak zou gemakkelijker in orde komen, indien de deken een soepeler houding wilde aannemen in de onderhandelingen met de overste, aldus Triest (37).

*

Samenvattend mogen we zeggen dat het herstel en de opbloei van het godsdienstig leven in de dekenij Deinze vooral te danken waren aan de inzet van deken Zachmoorter. Door zijn sermoenen en geschriften heeft hij zijn tijdgenoten de weg naar het goede gewezen. Velen hebben hem gewaardeerd en geprezen om zijn ijver, niet in het minst bisschop Triest zelf.

HOOFDSTUK III

DE PASTOOR EN ZIJN MEDEWERKERS

ART. I. DE PASTOOR

De pastoor stond aan het hoofd van de parochiale gemeenschap en was een centrale figuur in het dorp. Hij oefende grote invloed uit op de landelijke bevolking van de 17de eeuw. Daarom wilden we hem beter leren kennen : als geestelijk leider en als mens.

Wie was deze persoon (1) ? Door wie en hoe werd hij benoemd ? Hoelang was hij op zijn parochie werkzaam en om welke redenen verliet hij haar ? Vervolgens richtten we onze aandacht op de intellectuele ontwikkeling van de pastoor. Zijn bekwaamheid en zijn onderlegdheid hadden invloed op zijn sermoenen en catechismuslessen, op de hele zielzorg. Een niet onbelangrijk aspect, nl. de middelen van bestaan, hebben we niet grondig uitgewerkt. Verder worden het zedelijk gedrag en het godsdienstig leven van de pastoor behandeld. Ten slotte vroegen we ons af hoe hij zijn vrije tijd doorbracht.

Op elke parochie stond een *pastor proprietarius* of een *deservitor* in voor de zielzorg. Beiden oefenden dezelfde functies uit ; alleen was de eerste eigenaar van zijn beneficie en de tweede niet (2). In 1612 stonden 15 geestelijken in voor de 25 parochies van de dekenij (3). Twee hiervan waren *pastor proprietarius* in de dekenij Tielt en *deservitor* van een parochie van Deinze (4). De overige 14 waren meestal eigenaar van hun beneficie en hadden daarbij de *deservitura* in één of twee andere dorpen (5).

Omstreeks 1630 was de bezetting van de parochies al gunstiger : op 19 plaatsen was een *pastor proprietarius*. Tegen het midden van de 17de eeuw beschikten alle dorpen over een eigen pastoor, op vier na (6). Dit kon het geestelijk welzijn van de parochianen alleen maar ten goede komen en de mensen hadden ook liever een priester ter plaatse (7).

Het ontbreken van een *pastor proprietarius* kon financiële redenen hebben : wanneer het inkomen te laag was om een pastoor te onderhouden (8). Daarnaast konden ook andere factoren meespelen, zoals onenigheid tussen de bisschop en de patroon of wereldlijke heer i.v.m. benoeming (9). Het

was ook mogelijk dat twee parochies gemakkelijk door één persoon konden bediend worden, zoals blijkt uit volgende voorbeelden.

De buurdorpen Maria-Leerne en St.-Martens-Leerne werden in de bestuurde periode steeds door één pastoor bediend. Dit kon gerust, omdat de afstand tussen de twee kerken niet groot was. De bouw van de pastorie en de materiële uitrusting van de kerken werden door beide parochies bekostigd. In Maria-Leerne waren de inkomsten bovendien onvoldoende om een eigen pastoor te onderhouden (10).

De parochianen van Zeveren kregen dezelfde geestelijke leiding als die van Vinkt, een parochie van de dekenij Tielt. Een pastoor, residerend in Zeveren, zou hier niet genoeg werk hebben en zich vervelen, aldus de deken (11). Tevens kon men in deze moeilijke tijd van de parochianen geen pastorie verkrijgen. De nabijheid van de twee kerken en de kleine *competentia* van beide pleitten bovendien voor een samengaan (12).

§ 1. De benoeming

Bij de benoeming van een pastoor had de patroon grote invloed, maar zijn rechten werden door het concilie van Trente beperkt ten voordele van de bisschop. Andere conciliedecreten omschreven de nieuwe eisen voor de kandidaten (13).

Het concilie van Trente wilde de vroegere misbruiken uitroeien en de geestelijken opnieuw tot waardige dienaren van God maken. De kerkelijke overheid stelde daarom bepaalde eisen aan de toekomstige pastoors ; o.a. zou ze rekening houden met hun bekwaamheid. Wanneer een beneficie vacant was, liet de bisschop een *concursum* uitschrijven voor de verschillende kandidaten. Ze kregen een aantal theoretische vragen en een praktische oefening. Deze maatregel beperkte enigszins het benoemingsrecht van de patroon, want alleen wie slaagde in de *concursum* mocht voorgesteld worden voor een beneficie.

Slechts sporadisch vonden we gegevens over de *concursum* : voor Petegem op 20 april 1635 (14), voor Vosselare op 4 september 1638 (14), voor Hansbeke op 21 december 1645 (14), voor Landegem op 6 juli 1646 (14), voor Melsen op 22 september 1646 (15), voor Afsnee in 1654 (16), voor Zevergem in 1654 (17) en voor Mariakerke op 4 juni 1658 (18). Verdere inlichtingen over het aantal kandidaten of geslaagden voor elke *concursum* hebben we niet aangetroffen.

De *concursum* was in de eerste helft van de 17de eeuw nog geen algemene regel, zeker niet in de eerste decennia (19).

Na de *concursum* volgden de benoeming en installatie. In de dekenij Deinze waren drie geestelijken als patroon belangrijk (20). De abt van Drongen mocht op zeven parochies benoemen (21), de bisschop van Gent (22) en de abt van St.-Pieters (23) mochten elk zes kandidaten aanduiden. De heer Vander Meere was patroon van Deinze, Maria-Lerne en Meigem. De andere parochies hadden elk een verschillende patroon (24).

De patroon droeg zijn kandidaat voor d.m.v. de *litterae praesentationis*. Daarna verleende de bisschop hem de *litterae collationis* als bewijs van zijn kerkelijke aanstelling. De installatie van de nieuwe pastoor was de taak van de deken. Tijdens een korte plechtigheid gaf hij de sleutels van de kerk aan de pastoor, die de eed aflegde dat hij trouw zijn taak op zich zou nemen (25).

Soms nam de pastoor uit een naburige parochie als *deservitor* de zielzorg over tot de bisschop een opvolger benoemde. Naast gewone benoeming was ook *permutatio* mogelijk ; d.w.z. het omwisselen van beneficie. Daarvan hebben we slechts een paar voorbeelden aangetroffen.

§ 2. De ambtsduur

Ook de ambtsduur van de geestelijken was niet zonder betekenis voor het godsdienstig leven. Wanneer een pastoor lange tijd op dezelfde parochie verbleef, kon hij een meer diepgaande invloed uitoefenen op zijn medemens. Daarentegen was het vroegtijdig weggaan van bekwame clerici ongunstig voor de bevolking.

Zeker een derde van de pastoors uit de dekenij Deinze deden slechts korte tijd dienst op dezelfde parochie, nl. minder dan vijf jaar (26). Twee geestelijken hadden een groot aantal dienstjaren. L. Crucius (1612-1654) was 42 jaar lang pastoor van Machelen en A. Pira (1621-1657) van St.-Martens-Lerne diende zijn parochianen 37 jaar.

De gemiddelde ambtsduur bedroeg 9 jaar, tegenover ruim 13 jaar in de dekenij Tielt (37). We moeten echter voorzichtig zijn omwille van de onvolledige gegevens. Toch is een snelle wisseling van de pastoors van Deinze opvallend in vergelijking met de latere periode, waar ze gemiddeld ruim 16 jaar op dezelfde parochie dienst deden (28).

Bleef de pastoor tot aan zijn dood op de parochie of waarom verliet hij

haar vroeger ? Het was niet mogelijk een overzichtelijk antwoord te geven op deze vragen, omdat de geraadpleegde bronnen slechts in een paar gevallen de reden van de vacature aangeven.

§ 3. Het inkomen

Op de *capitula pastorum* kwam, voor zover de besluiten in de visitatieverslagen genoteerd werden, het inkomen van de pastoor niet ter sprake. Wel heeft de deken voor elke parochie afzonderlijk aandacht besteed aan de financiële situatie, maar wij hebben die aangelegenheden niet uitgediept. Een paar keer vroeg hij zijn priesters om een overzicht te geven van hun goederen en inkomsten (29).

Meer dan eens drong Zachmoorter aan op een uniformering van de vergoedingen voor de goddelijke diensten (30). Hij deed zelf voorstellen aan de bisschop, die in het verslag van 1633 uitvoerig weergegeven worden (31). Triest keurde de tarieven goed, maar wenste dat deze kwestie vooraf met de magistraten zou besproken worden. Alle pastoors van de dekenij kregen een lijst met de voorgeschreven vergoedingen en voortaan mochten ze geen grotere bedragen eisen van de parochianen (32).

De bisschop noteerde in zijn verslagen evenmin klachten over geldgebrek bij de geestelijken. Maar in een randnota merkte hij op dat vele pastoors nauwelijks over een behoorlijk inkomen beschikten (33). Veel kerken hadden niet de financiële middelen om een godslamp te laten branden. Heel wat parochies konden niet eens het allernoodzakelijkste kopen (34). In de dekenij Tielt hadden de pastoors over het algemeen geen reden tot klagen over hun inkomen. Alleen de oorlogsjaren 1645-1648 waren een moeilijker periode (35). We hebben de indruk opgedaan dat dit ook mag gezegd worden voor de dekenij Deinze, al hadden de clerici het meestal niet breed. Het blijkt dat ook in de volgende decennia de pastoors niet vrij waren van materiële zorgen (36).

§ 4. De verstandelijke ontwikkeling

Het concilie van Trente verplichtte de bisschoppen een seminarie op te richten in hun bisdom, om jongeren de kans te geven zich ernstig voor te bereiden op het priesterschap en het apostolaat.

Cornelius Jansenius, de eerste bisschop van Gent, opende het diocesaan seminarie in 1569 (37). Toen de calvinisten het bewind in Gent overnamen,

werd het seminarie gesloten. Bisschop Vander Burch liet het in 1613 heropenen. Tien jaar later vormde A. Triest het om tot middelbare school. Voor hun theologische studie werden de toekomstige priesters naar Leuven of Douai gestuurd. De seminaristen legden zich toe op de studie van de theologie en de H. Schrift, op de praktische uitoefening van de pastorale functies en op geestelijke oefeningen (38).

Na hun studies kregen ze niet dadelijk een beneficie toegewezen. Wanneer een *cura* vacant was, liet de bisschop een *concursum* uitschrijven. De patroon mocht één van de geslaagden als kandidaat voordragen. Het is niet uitgesloten dat de *concursum* sommigen tot studie heeft aangezet in de hoop op promotie. We kunnen dit echter niet illustreren met voorbeelden. De intellectuele vorming van de geestelijken uit deze dekenij komt in de bronnen weinig ter sprake. Slechts van zeven pastoors konden we achterhalen welke universitaire graad ze behaalden : zes waren *baccalaureus* en één bracht het tot licentiaat in de theologie (39). Pastoor Vandevijvere uit Vosselare was voldoende bekwaam om de zielzorg op zich te nemen (40). A. Serneels, pastoor van Zwijnaarde, stelde zelf een zangboek op (42). Van een paar priesters stipten bisschop of deken aan dat ze *doctus* waren (43). Over anderen had Triest te klagen omdat ze niet bekwaam waren (44).

Wat hebben de pastoors op intellectueel gebied gepresteerd na hun vorming op het seminarie ? Meer dan eens werden ze door de kerkelijke overheid tot studie aangezet (45). In 1644 stelden de bisschoppen voor dat de priesters eens per maand in groepjes zouden samenkomen om de gelezen religieuze boeken te bespreken en mekaar te ondervragen (46). We vonden één voorbeeld van zo'n initiatief waar enkele pastoors zich toelegden op de studie, vooral op die van de moraaltheologie (47). Volgens Triest was het passend voor een goede pastoor om een half uur per dag religieuze werken te lezen en in zijn vrije tijd te studeren (48).

Om de studie-ijver van de pastoor te kennen zou het interessant zijn te weten hoe rijk zijn bibliotheek was. De eerste diocesane synode verplichtte alle geestelijken zich de bijbel en de catechismus van Trente, de decreten van het concilie van Trente, van het provinciaal concilie en de diocesane synode aan te schaffen (49). In 1613 kreeg de deken opdracht na te gaan of alle pastoors beschikten over de decreten van Trente, de besluiten van 1607 en van 1613, en over de boeken die nodig waren voor sermoen en biecht (50).

Zachmoorter noteerde hierover slechts af en toe iets, gewoonlijk om te wijzen op het ontbreken van één der teksten (51). In 1630 waren nog steeds priesters die niet in het bezit waren van de vereiste documenten, omdat ze niet meer te koop waren. De bisschop nam deze verontschuldiging

niet aan (52). In 1639 stelde Triest aan de deken voor bij zijn volgend bezoek te controleren of allen de nodige teksten in huis hadden (53). Zachmoorter reageerde hier niet op, maar de bisschop was zijn aanbeveling niet vergeten. Hij noteerde in de rand van het volgende verslag dat hij geen antwoord gevonden had op zijn vraag (54). Toch kregen we daarna geen verdere inlichtingen.

Op de vergadering van de dekens in 1656 vroeg de bisschop nog eens nadrukkelijk om na te gaan of elke pastoor beschikte over de conciliedecreten en bisschoppelijke verordeningen. Zachmoorter antwoordde dat allen de decreten en besluiten van het bisdom Gent in bezit hadden, dat sommigen beschikten over de conciliedecreten van Trente en zeer weinigen over de tekst van de diocesane synode en het provinciaal concilie. Zelf vond hij de besluiten van 1613 niet meer terug in zijn bibliotheek. Hij had zijn exemplaar uitgeleend, maar het werd hem niet teruggegeven (55).

Welke religieuze of andere boeken had de pastoor in zijn bezit ? Slechts eenmaal noteerde Triest dat een priester weinig boeken had (56). Voor de overige parochies bleven we zonder inlichtingen over de bibliotheek van de pastoor (57).

*

Zeker in de eerste decennia stond de intellectuele ontwikkeling van de parochiegeestelijkheid op een laag peil (58). De pastoors werden aangezet te studeren en vrome boeken te lezen. We moeten wachten tot ca. 1650 om hiervan een voorbeeld te vinden. Bovendien ontbraken de decreten en besluiten van de kerkelijke overheid bij verscheidene priesters. Wanneer ze niet eens over de noodzakelijke richtlijnen beschikten, lijkt het weinig waarschijnlijk dat ze veel andere boeken bezaten. Opmerkelijk is dat de verslagen weinig aandacht besteedden aan de verstandelijke ontwikkeling van de clerici.

§ 5. Het zedelijk leven

Het wekelijks sermoen leerde de parochianen wat mocht en wat verboden was door de Kerk. Om zich geloofwaardig te maken diende de pastoor zelf het voorbeeld te geven en zijn woorden te bevestigen door zijn gedrag (59). In deze paragraaf willen we nagaan in hoever hij beantwoordde aan de voorgehouden levenswijze.

Bij zijn bezoek had de deken onder meer te letten op het zedelijk leven van de clerici. Hij vroeg aan de vooraanstaanden van het dorp of hun pastoor de verplichting van het celibaat naleefde en of hij zich niet te buiten ging aan drank. Verder werden zijn morele kwaliteiten gemeten aan zijn verstandhouding met de parochianen.

Op de concilies en synodes kwamen ook het uiterlijke en de kleding van de geestelijken ter sprake (60), maar in de visitatieverslagen vonden we er weinig opmerkingen over. Werden de richtlijnen dan overal nauwkeurig opgevolgd? Sporadisch, vooral in het begin, noteerde de deken dat er reden was tot klagen. In Poesele was de snor van de *deservitor* te lang (61). De pastoor van Deinze droeg een kleed, waarvan de mouwen niet aan het algemeen patroon beantwoordden (62). Die van St.-Denijs-Westrem liep rond in gescheurde kleren, wat niet paste bij zijn stand. Hij zei dat hij zich niet fatsoenlijker kon kleden bij gebrek aan geld (63). In Nazareth was niets aan te merken op de ambtsvervulling van de pastoor, maar de deken vroeg een gelijkaardige zorgzaamheid voor zijn kledij (64).

A. Het celibaat

De pastoor moest zich hoeden voor al te vertrouwelijke omgang met zijn huishoudster of met andere vrouwen (65). Zachmoorter drukte zijn pastoors op het hart zich waardig te gedragen en geen ergernis te geven aan de parochianen (66). In zijn verslagen besteedde hij meer aandacht aan de overtreders van de wet dan aan de pastoors die goed leefden. Het negatieve nieuws had in de dekanale verslagen evenzeer de bovenhand als in de hedendaagse berichtgeving. Een aantal voorbeelden kunnen dit verduidelijken.

P. Verschriek (ca. 1610-1625) van Astene keerde gewoonlijk terug van de kerk samen met zijn huishoudster en zij ging ook mee naar feesten. Hij weigerde haar door te sturen omdat zij goed voor het huishouden zorgde en omdat hijzelf niets mispeuterd had (67). Zijn woordenschat bleek echter minder onschuldig, vooral onder invloed van drank. Eens riep hij een vrouw allerlei schandalige verwijten toe en 's anderendaags las hij de mis zonder vooraf te biechten. De parochianen konden hem niet meer waarden, nadat hij in het geheim zijn huishoudster die van hem zwanger was, de laan uitgestuurd had (68). Ook voor overdadig drinken werd hij vermaand. Het voorbeeldig gedrag van zijn opvolger diende goed te maken wat hier misgelopen was.

Sommige inwoners van Meigem vonden het vreemd dat, naast de huishoudster, een meisje van 16 of 17 jaar inwoonde bij de pastoor. Ze dachten dat

het zijn dochter was, maar iemand wist dat hij vroeger het arme kind in huis genomen had op aandringen van de huishoudster. De deken voegde er voorzichtig aan toe dat een vriend van de pastoor hem die verklaring gaf (69). De opvolger werd eveneens beschuldigd van verdachte omgang met zijn huishoudster en met een vrouw uit Gent (70).

Het klooster (71) in Nevele was voor meer dan één pastoor een grote bekoring. L. Goethals (? - ca. 1620) die biechtvader was van de zusters, bleef er soms de hele dag. Zijn parochianen lachten met hem, omdat het klooster niet goed aangeschreven stond en sommige zusters een slechte reputatie hadden (72). Hij verwaarloosde zodanig de zielzorg dat Zachmoorter voorstelde een ander te benoemen (73).

De opvolgers schikten zich beter naar de richtlijnen ; over hen had de deken niet te klagen, tot N. Lust benoemd werd in 1641. Na één jaar werd hij overgeplaatst om zijn schandelijk gedrag (74). Ook over pastoor Dufour (1642-?) en zijn manier van leven deden allerlei geruchten de ronde. Zachmoorter wilde duidelijkheid hebben en stelde een onderzoek in. De ondervraagde parochianen spraken ongunstig over hun zielenherder : zijn slechte faam overtrof nog die van zijn voorganger. Hij ging al te vertrouwelijk om met de kloosteroverste ; wat zelfs door zijn vrienden bevestigd werd en aanleiding gaf tot roddelpraatjes in het dorp (75). De abt van Drongen, hier patroon, had de pastoor eens flink onder handen genomen en hem op zijn plicht gewezen. Blijkbaar met succes want M. Dufour werd later geprezen om zijn nauwgezette ambtsvervulling (76). Hij scheen zich de volgende jaren beter te gedragen, maar zijn vroeger leven belette hem te promoveren. De huishoudster van L. Neerinck (?-ca. 1621) van Deinze was aanmatigend en fier als een pauw. Dikwijls ging ze met de pastoor mee naar Gent en door haar schuld kreeg hij een minder goede naam. Na 1618 woonde ze niet meer in en kwam enkel huishoudelijk werk doen. De deken was echter niet overtuigd van de schuld van de pastoor (77), die goed en ijverig was, zich eerbaar gedroeg, daar waar bijna al zijn voorgangers een zware fout begingen. In zijn ambtsvervulling overtrof hij zelfs de naburige priesters. De huishoudster was een bazige vrouw en dit zette bij velen kwaad bloed. Ook het feit dat de pastoor voor haar kinderen zorgde. Dit alles was wellicht oorzaak van de lasterpraat, aldus de deken. Het aandringen van de bisschop kon de pastoor er niet toe bewegen de meid weg te sturen ; hij bleef koppig volhouden en dit maakte hem verdacht. De volgende verslagen zwegen over deze kwestie.

De deken van St.-Baafs uitte allerlei beschuldigingen aan het adres van de huishoudster van de pastoor van Zwijnaarde. Maar een monnik van Dron-

gen, die hier vroeger de dienst had helpen verzorgen en bij de pastoor gewoond had, praatte hem echter vrij van alle verdenking. Nochtans was hij hem ongunstig gezind omdat hij ontevreden was over zijn afdanking als helper (78).

In 1631 werd A. Pira, pastoor van St.-Martens-Leerne, aangeklaagd om zijn verdachte omgang met vrouwen en gedurende een jaar geschorst (79).

De parochianen van Petegem vonden het niet goed dat hun pastoor, C. Berckelaere (ca. 1624-1635), samenwoonde met zijn huishoudster, een jong en mooi meisje dat met hem verwant was. Triest vermaande hem, maar pas na de tweede verwittiging en zeer tegen zijn zin stuurde hij haar door (80). Hij werd tevens op de vingers getikt omdat hij te graag dronk. Ook in Vosselare verliep niet alles volgens de voorschriften. Eerst na herhaalde vermaningen had P. Van Vlaendren (ca. 1630-1638) zijn huishoudster ontslagen omdat ze gemeen was. De deken voegde er alleen nog aan toe dat de pastoor de gave van voorzichtigheid miste (81). Hij was goed bevriend met zijn collega van Nevele, die soms zijn boekje te buiten ging en zich niet behoorlijk gedroeg tegenover vrouwen (82).

Zachmoorter hield pastoor Valckenburch (ca. 1637-1654) van Baarle nauwlettend in het oog omdat hij zich onfatsoenlijk gedroeg. Bovendien dronk hij graag en was veel afwezig. Later werd hij zelfs bij de *curia* aangeklaagd en gevangen genomen (83).

Zijn collega van Astene verwekte groot schandaal. Zijn huishoudster die van hem zwanger was, drong hij aan een andere man op. Hierdoor was de overheid gewaarschuwd om voortaan strenger de clerici te selecteren, aldus Zachmoorter (84).

Soms hadden bisschop of deken alleen over de huishoudster iets aan te merken. Triest had zijn pastoors de raad gegeven kieskeurig te zijn bij het aannemen van een dienstmeisje (85). Ze kon zich te veel bemoeien met zaken die alleen de pastoor of de kerk aanbelangden (86). Wanneer ze in een herberg woonde - wat ook een bezwaar was - mocht ze niet langer bij de pastoor in dienst blijven (87). In St.-Martens-Latem was de dienstster een slechte en heerszuchtige vrouw, maar een goede huishoudster. De pastoor moest haar overmoed in bedwang houden en hoewel ze eerbaar scheen, mocht hij zich niet door haar laten domineren (88). Het jonge dienstmeisje van de pastoor van Drogen bezocht vaak haar collega in Vinderhoutte, die allerminst voorbeeldig leefde (89).

Een paar keer vonden we in de verslagen ook een gunstig oordeel over de

huishoudster, meer bij Triest dan bij de deken. Toch kon de bisschop niet nalaten om een pastoor met een eerbaar, maar jong dienstmeisje te waarschuwen voor de bekoring (90).

Op 97 priesters die tijdens de bestudeerde periode in de dekenij Deinze zielzorg hadden, werden er een negental blijkbaar terecht beschuldigd van het slecht naleven van de celibaatsverplichting, en negen anderen werden verdacht. In Tielt bleven de klachten hoofdzakelijk beperkt tot het eerste kwartaal van de 17de eeuw (91) ; voor Deinze was dit niet het geval. Na 1640 werden hier nog drie priesters ernstig verdacht ; twee werden in het oog gehouden.

B. Drankmisbruik

Als dienaar van God moest een priester zich waardig gedragen, het celibaat naleven, overdadig drinken en herbergbezoek vermijden (92). Dit laatste was een diep ingeworteld misbruik, waarop de kerkelijke overheid de hele eerste helft van de 17de eeuw bleef hameren. Op de vergadering van bischoppen in 1644 stelde Triest voor alle geestelijken die een herberg binnengingen, zwaar te straffen. Alleen zo zou men de kwaal kunnen uitroeien. Dat drankzucht bij een aantal pastoors toch moeilijk te genezen was, blijkt uit volgende voorbeelden.

Pastoor Verschrieck (ca. 1610-1625) van Astene zag men vaak drinken of bollen, meestal samen met de heer van Wallebeke (93). Hij bezocht vooral één bepaalde herberg, nl. op zijn terugweg uit Deurle waar hij *deservitor* was. Zachmoorter beklemtoonde dat die herberg langs de weg naar Kortrijk gelegen was, dus konden de voorbijgangers de pastoor opmerken en dit zou schandaal verwekken. De pastoor gaf volgende uitleg : wanneer hij in Deurle wat langer in de kerk gebleven was, kon hij moeilijk op eten wachten tot hij thuis was (94). Maar de bisschop wees elke verontschuldiging van de hand. Want, als P. Verschrieck tijdig de viering begon, was hij tegen de middag terug in Astene. Indien hij vreesde van honger om te komen, kon hij aan een landbouwer in de buurt een stuk brood vragen. In geen geval mocht hij in een herberg binnen om te eten. Alle waarschuwingen ten spijt weigerde de pastoor te gehoorzamen. Hij verdedigde zich met het argument dat hij er niet ging om te drinken, maar als ontspanning en tijdverdrijf. Trouwens, de waard was kerkmeester en een eerbaar man.

In plaats van zich om het geestelijk welzijn van zijn parochianen te bekommeren, ging L. Goethals (?-1620) van Nevele liever drinken. Hij zei dat hij alleen in goed gezelschap naar der herberg trok, maar de deken vernam dat hij vaak met een zekere Janus op pad ging, een gemene kerel die geschei-

den leefde van zijn vrouw. Ook tijdens de vasten zat de pastoor in de herberg en zelfs op de dag dat hij beloofd had biecht te horen van de kinderen. Voortaan wilde hij de moeilijkheid omzeilen door thuis voor wijn te zorgen (95).

C. Berckelaere (ca. 1624-1635), pastoor van Petegem, beantwoordde niet aan de normen van Trente. Nadat hij in zijn ambt hersteld was, vond men hem vaak in de herberg. Hij zei dat hij geen andere thuis had, maar toen ze voor hem een huis gekocht hadden, wilde hij er niet gaan wonen (96). Eén van zijn opvolgers, W. Jacobs (1650-?) dronk graag meer dan goed was voor hem. Hij mocht best wat meer eerbied hebben voor zijn moeder die bij hem inwoonde, en naar haar luisteren wanneer ze hem aanspoorde thuis te studeren of te tuinieren, aldus de deken. Misschien zou zij zijn jeugdig temperament kunnen in bedwang houden en hem meer gematigdheid en vroomheid bijbrengen (97). Vooral de pastoor van Deinze die aanvankelijk voorbeeldig geleefd had, oefende een slechte invloed op hem uit en hield hem af van de zielzorg. Verscheidene pastoors kwamen in Petegem samen in de herberg van A. Boonen, waar ze bleven drinken en zich vermaken tot laat in de nacht. Na ernstige vermaning door de deken werd van deze bijeenkomsten afgezien (98).

Pastoor Kesels (1627-1646) van Merendree verspilde veel energie aan het verzamelen van geld en rijkdom. Hij hechtte meer belang aan tijdelijke zaken dan aan het geestelijk welzijn. Hij trok dikwijls naar de herberg naast het kerkhof of soms stond hij vóór de deur te drinken en riep dat dit hem niet verboden was (99).

De bevolking van St.-Martens-Latem sprak schande over pastoor De Cock en zijn drankzucht. Toen de deken hem terecht wees, maakte hij zich kwaad en zei dat er geen bewijzen waren voor de aanklachten tegen hem. Hij stoorde zich niet aan de vermaningen. Eens was hij zo dronken, dat men de pastoor van Afsnee geroepen had om een zieke te bedienen. Bovendien werd hij verdacht van de moord op zijn zuster, die in het bos dood werd aangetroffen. Beter geen pastoor dan zo iemand, schreef Zachmoorter (100).

P. Dooreslagher (ca. 1651-1659) uit Deurle kon moeilijk alleen thuis zitten. Hij zocht gezelschap in de herberg, waar hij graag dronk op kosten van anderen. Of hij ging op bezoek bij zijn collega in St.-Martens-Lerne en samen brachten ze gezellige uurtjes door. In zijn ambtsvervulling bleef hij echter nalatig en de parochianen waren zeer ontevreden over hem. Sommigen verdachten hem zelfs van moord, maar er waren geen bewijzen van zijn schuld. Wel stond hij bekend als drinkebroer en vechtersbaas. Op het *capitulum pastorum* kreeg hij het zelfs aan de stok met een collega (101).

De pastoor van Zevergem werd het slachtoffer van valse beschuldigingen.

Sommigen verweten hem dat hij te veel in herbergen verbleef. Triest onderzocht de kwestie en had niets aan te merken op zijn gedrag (102).

Samenvattend kunnen we zeggen dat ca. 10 % van de priesters op de vingers getikt werden omdat ze niet konden weerstaan aan de beking van bier of wijn. Zes waren echte drinkebroers en vijf dronken soms te veel. De helft van deze „overtreders” stond reeds op de zwarte lijst om hun *incontinentia*. Voor de enen was herbergbezoek een vlucht uit de eenzaamheid, voor anderen een verslaafdheid (103). Die vorm van ontspanning was door de kerkelijke overheid verboden : de plaats van een geestelijke was niet in de herberg !

C. De verhouding tot de parochianen

De bezoekende deken diende eveneens oog te hebben voor de verstandhouding tussen pastoor en parochianen. Vanzelfsprekend werd in de kerkelijke voorschriften nadruk gelegd op goede relaties tussen de priesters en hun gelovigen. Twisten past niet voor een dienaar van God, aldus Zachmoorter op de vergadering met zijn pastoors (104). Dat de geestelijken soms door hun menselijke zwakheid die raadgevingen van hogerhand naast zich neerlegden, zal in de volgende bladzijden duidelijk worden. Wanneer er geen aanmerkingen waren, vatte Triest dit kort samen : „*Pastor bene audit cum tota parochia*”. Maar zoals de visitatieverslagen zelf aan het negatieve meer aandacht besteden, zo zullen ook wij eerst het minder goede voorstellen.

Op een aantal parochies was de verstandhouding tussen de pastoor en de wereldlijke heer of andere vooraanstaanden ver van goed. De oorzaak van de onenigheid was niet altijd duidelijk (105). Soms was het een gezagsprobleem, omdat beiden het laatste woord wilden en niet wensten onder te doen voor de tegenpartij (106). Elders was de verstandhouding vertroebeld omdat de notabele door de pastoor terechtgewezen werd voor zijn wangedrag (107). In een aantal gevallen boterde het niet goed tussen de pastoor en zijn koster (108).

Het kon ook gebeuren dat de pastoor in het dorp niet geliefd was omwille van zijn bemoeizucht of zijn moeilijk karakter (104), of omdat zijn ambtsvervulling allesbehalve behoorlijk was. Gelovigen die het niet goed konden vinden met hun pastoor, gingen in een naburig dorp biechten of hun pasen houden (110). Gemakkelijk te begrijpen maar het gaf vaak aanleiding tot nog meer wrijvingen tussen beide partijen. Uit de visitatieverslagen blijkt dat de deken of de bisschop soms poogden de geschillen bij te leggen, hun verzoeningspogingen hadden echter niet altijd succes (111).

Dat ook de geestelijken hun zwakke kanten en menselijke gebreken hadden,

willen we nog illustreren met een aantal concrete voorbeelden. F. De Landt-heere (ca. 1625-1637) verwekte in Drongen enig schandaal door zijn optreden. Een knecht van de abt had hij met een stok zodanig geslagen, dat een arts hem diende te verzorgen. Sommige parochianen waren ontevreden omdat hij hen onvriendelijk aansprak, dikwijls afwezig was en de zaken van kerk en armentafel zelf wilde regelen (112). Zijn collega van Poesele nam zijn taak als priester ernstig op, maar hij maakte zich gemakkelijk kwaad en in zijn woede sloeg hij zijn tegenstanders (113).

L. Dassonville (ca. 1623-1629) van Nazareth zou meer genegenheid onder vinden, wanneer hij zich in gezelschap en op feesten kalmer gedroeg. Zijn grapjes en onzinnig gepraat liet hij best achterwege, want in de mond van een geestelijke klinken grappen als laster, aldus Zachmoorter (114). De pastoor lag overhoop met de wereldlijke heer in verband met het ondertekenen van de rekeningen.

Voor de mensen van Mariakerke was pastoor Wauters (ca. 1646-1658) een vreemde. Hij woonde in Akkergem en verwaarloosde zijn eigen parochie. Zelden kwam hij er naar de kerk en hij had weinig contact met zijn gelovigen. Bovendien was er herrie geweest met de praetor, omdat de pastoor hem beledigd had (115). Ook de pastoor van Melsen woonde niet op zijn parochie en toonde weinig belangstelling voor het dorp waar hij verantwoordelijk voor was (116).

In Astene lag de oorzaak van onenigheid bij de jongere heer Balde. Hij was kwaad omdat zijn vader door de pastoor streng ondervraagd werd over geloofszaken. Hij kon ook moeilijk dulden dat de geestelijke zich beter gedroeg dan zijn voorganger en uit de herbergen wegbleef. Zachmoorter meende dat deze jongeman in het oog moest gehouden worden. Immers, toen hij ziek was, had hij de bezoekende pastoor trachten te verleiden tot vertrouwelijke omgang met zijn dienster. Later had de deken nog te klagen over de houding van deze notabele (117).

In tegenstelling tot al deze negatieve geluiden waren in de dekenij Deinze ook talrijke pastoors die bij hun parochianen geliefd waren om hun voorbeeldig gedrag en stipte ambtsvervulling. Dit was o.a. het geval voor pastoor van Scivelde (?-ca. 1612) uit Deinze „ ... byden welcken hy zyne onderzaten niet ghegheven en heeft de minste onstichticheyt ... ter ondeucht, maer wel met zyne soberheyt ende modestie een goet exemple tot alle deuchden, ... hem noynt droncken nocte zat in ofte buyten gheselschepe ghesien thebbene ... hem altydts so lovelyck ende eerlick ghedreghen... ” (118), maar ook voor heel wat andere geestelijken van wie het niet met zoveel woorden gezegd werd (119). We beperken ons tot een paar opvallende notities.

De inwoners van Meigem waren vol lof over pastoor Fierens bij wie ze

steeds welkom waren om hun zorgen te bespreken (120). In Nazareth stond E. Algoet bekend als een goed en zorgzaam priester, welwillend voor allen maar vooral voor de armen (121). In Zeveren kreeg de pastoor heel gemakkelijk hulp bij het herstel van de pastorie (122). Op het einde van zijn leven vond A. Pira van St.-Martens-Lerne het lastig om zijn parochie te bezoeken. De mensen hadden echter veel voor hem over : ze waren bereid hem in een wagen naar de verste huizen te voeren (123).

Naast de hierboven vermelde pastoors leefden nog talrijke andere volgens de kerkelijke richtlijnen. In de visitatieverslagen bleven ze echter op de achtergrond, omdat de deken meer aandacht besteedde aan de minder bewaarde geestelijken, zoals aan het negatieve in het algemeen.

Besluit bij het zedelijk leven

Schematisch overzicht van de bekende negatieve gegevens

A. Vóór 1630 (op 39 pastoors)

	overtreding v/d celibaatsverplichting		drankmisbruik		slechte verstandhouding	
	manifest	mogelijks wel	ver-slaafd	niet ver-slaafd	duidelijke schuld bij past.	onduidelijke schuld
1. aantal vermelde geestelijken	4	4	3	3	8	7
2. aantal geestelijken na aftrek van reeds vermelde overtreders	4	4	0	1	5	6

B. Van 1631 tot 1659 (op 58 pastoors)

1.	5	5	3	2	4	5
2.	5	5	3	1	3	3

C. Totaal (op 97 pastoors)

1.	9	9	6	5	12	12
2.	9	9	3	2	8	9

Opmerkelijk is dat de helft van de overtreders van het celibaat ook van drankmisbruik beschuldigd werden. De klachten over *incontinentia* blijven aanhouden tot rond 1645. Drankmisbruik bleek een moeilijk uit te roeien kwaad. Tot in zijn laatste verslag was deken Zachmoorter ontevreden over een drietal verstokte drinkebroers (124). Zeker 24 pastoors leefden niet in opperbeste verstandhouding met al hun parochianen. Het is moeilijk uit te vissen wie van beide partijen de ruziestoker was. Vermoedelijk lag de schuld in ongeveer de helft van de gevallen bij de pastoor, die omwille van zijn moeilijk karakter, zijn afwezigheid, zijn slecht gedrag of zijn gebrekkige ambtsvervulling weinig sympathie genoot.

Vóór 1630 leidden 10 pastoors op 39, hetzij 25 % , een minderwaardig leven, terwijl nog eens evenveel terecht of ten onrechte opspraak verwekten. Van 1631 tot 1659 waren er een twaalfstal pastoors op 58, hetzij 20 %, die het celibaat overtraden, min of meer verslaafd waren aan de drank of door hun schuld in slechte verstandhouding met hun parochianen leefden, terwijl een achtstal of 13 % in deze materies terecht of ten onrechte beticht werden.

Voor de hele periode stond iets meer dan 20 % beslist veraf van het priester-ideaal van Trente, terwijl het gedrag van een andere groep, van iets minder dan 20 % , ooit terecht of ten onrechte bekritiseerd werd. We moeten er wel rekening mee houden dat ook het volk hoge eisen stelde aan zijn priesters en wellicht gemakkelijk tot kritiek overging. Hoe dan ook, de overgrote meerderheid, tussen 60 en 80 % , leidde een voorbeeldig en plichtsgetrouw leven, maar kreeg weinig aandacht in de verslagen. Bij deze groep had de Contrareformatie haar doel bereikt. Het aantal tekortkomingen vermindert naar het midden van de 17de eeuw toe. Dit wijst op een verhoging van het niveau van de geestelijkheid.

Laten we evenwel nogmaals onderstrepen dat deze cijfers en procenten als benaderend moeten geïnterpreteerd worden. Anderzijds beschikten we over een werkelijk zeldzaam volledige en degelijke reeks van dekanale en bisschoppelijke verslagen voor de betrokken periode.

§ 6. Het godsdienstig leven : misoffer, biecht en gebedsleven

Was de pastoor gewoon de mis op te dragen tijdens de week ? Ging hij al dan niet regelmatig zijn fouten biechten ? Waarin bestond zijn gebedsleven ? Om zich een beeld te vormen van de vroomheid van de geestelijken, is het antwoord op deze vragen ongetwijfeld belangrijk.

De conciliedecreten en visitatieverslagen leerden ons dat de Kerk zich in de eerste helft van de 17de eeuw weinig bekommerde om de vraag hoe vaak de priesters het misoffer opdroegen. De deken was niet verplicht hiernaar te informeren op zijn inspectietocht. In de verslagen werd er zelden over gesproken, ook bij Triest die probeerde „alles” nauwkeurig te controleren. Toch leek het ons de moeite waard deze schaarse gegevens aan te halen, omdat ze ons een zeker idee verstrekken (125).

De pastoor van Drongen was door geen enkele stichting verplicht mis te lezen, maar toch deed hij het vaak (126). Zijn collega van Deinze en ook die van Zwijnaarde waren gewoon elke dag het misoffer op te dragen (127). In St.-Denijs-Westrem werd minstens vier- of vijfmaal per week gecelebreerd om aan stichtingen te voldoen, maar de koster was niet langer bereid zijn pastoor elke dag te helpen. Nochtans was hij hiertoe verplicht door de synode van 1613. Zachmoorter bracht hem tot betere gedachten zodat hij voortaan dagelijks in de kerk was (128). In Poesele zong de pastoor zelden de vespers maar bijna dagelijks was er eucharistieviering (129).

Anderzijds heeft de deken een aantal priesters aangespoord meer het misoffer op te dragen tijdens de week (130). Hij maakte zich kwaad omdat de pastoors, en speciaal die uit Nevele en omstreken, weinig ijver aan de dag legden om de godsdienstigheid te bevorderen (131). Hun godsvrucht was zo klein dat ze enkel celebreeerden als ze ertoe verplicht waren.

Een paar visitatieverslagen maken melding van missen als gevolg van stichtingen : de kerkfabriek betaalde ervoor in Hansbeke (132) en de bisschop zorgde voor de vergoeding in Maria-Lerne en Nazareth (133).

In Astene was het de baljuw die tegenwerkte. Hij keurde het dagelijks mislezen af omdat daarvoor te veel kaarsen nodig waren. De pastoor liet zich door hem afschrikken en zag af van zijn voornemen. Een paar jaar later las hij toch elke dag de mis, soms in het hospitaal van Deinze. Dat stelden de zusters op prijs (134). De pastoor van Melsen bertreurde dat hij door geldgebrek niet vaker de mis kon opdragen. Hij was niet in staat de koster te betalen en de parochianen weigerden de vergoeding te vermeerderen (135).

Blijkbaar heeft slechts een gering aantal pastoors het noodzakelijk geacht en/of er de moed kunnen voor opbrengen om de parochianen ook op wekdagen gelegenheid te geven de mis bij te wonen. Het ontbreken van vroomheid was zeker niet de enige reden, ook de bijhorende vergoedingen speelden een rol. Trouwens, de devotie van de pastoor kwam op het *capitulum pastorum* alleen ter sprake i.v.m. de vergoeding van de koster. Deze was op sommige parochies zo gering, dat hij niet bereid was daarvoor elke dag naar de kerk te komen (136). Bisschop Triest die voor andere punten

zo streng was, vroeg pas in 1629 aan de pastoors dagelijks of om de twee dagen het misoffer op te dragen, voor hun eigen zieleheil en dat van de parochianen. Ook zijn *schema* voor 1650 hield geen verplichting in, alleen een vurige wens om iedere dag het Laatste Avondmaal te herdenken (137).

Hoewel de bisschop graag vernomen had bij wie de pastoors gingen biechten (138), vonden we dit in de visitatieverslagen niet altijd terug. Tot 1630 bleven de gegevens dienaangaande sporadisch, daarna waren ze talrijker maar vanaf 1642 opnieuw schaarser. Het *itinerarium* van bisschop Triest zweeg volledig over dit aspect van de vroomheid van zijn priesters. Waarom hij er weinig interesse voor toonde is niet onmiddellijk duidelijk (139).

Veel priesters wendden zich tot reguliere geestelijken om te biechten (140) : carmelieten, dominicanen, franciscanen, jezuiten en minderbroeders. Verscheidene priesters hadden meer dan één biechtvader, soms een collega en een regulier (141). Vanaf ca. 1635 waren er meer die een vaste biechtvader verkozen. Deze kon gemakkelijk de pastoor van een aangrenzende parochie zijn, tenzij de geestelijke in kwestie geen contact zocht met zijn „buren” (142). Bij de keuze van een biechtvader was de afstand begrijpelijkerwijs belangrijk (143). Het kwam meer voor dat twee pastoors mekaars biecht hoorden (144).

Slechts een paar van de eerste verslagen bevatten aanduidingen over de frequentie van de biecht. Deze varieerde van tweemaal per week tot eens in de maand (145). Na 1623 vernamen we hierover niets meer. In 1650 stelde Triest voor dat de priesters minstens éénmaal per week zouden biechten en elke avond hun geweten onderzoeken (146).

Van twee priesters werd nadrukkelijk genoteerd dat ze te weinig het boetesacrament ontvingen. In tegenstelling tot wat hij beweerde, ging de pastoor van Meigem zelden biechten (147). Zijn collega van Astene hield het bij eens per maand of minder. De deken vermaande hem streng en vroeg meer aandacht voor zijn gewetensvorming, te meer daar geklaagd werd over zijn gedrag en ambtsvervulling. Regelmatig een oprechte schuldbelijdenis bij een godvrezende biechtvader zou hem misschien op het rechte pad helpen (148). De pastoor van Vosselare ging biechten in Nevele, maar bleef er soms tot laat in de nacht, wat niet paste voor een geestelijke (149).

Eén positief geluid : pastoor F. Diericx van Hansbeke was een goede biechtvader die zijn penitenten, o.a. de pastoor van Merendree, vrome vermaningen gaf (150).

Over het algemeen gingen de pastoors biechten bij een naburige collega of bij een regulier geestelijke.

De visitatieverslagen, die in de eerste plaats aandacht besteden aan tekortkomingen van pastoor en parochianen, bevatten weinig klachten over de

biecht van de priesters. Hoewel de deken verplicht was dit aspect te controleren bij zijn bezoek liet hij ons niet veel gegevens na.

De kerkelijke overheid trachtte haar priesters te overtuigen van het nut van gebed en bezinning om een hogere graad van deugdzaamheid te bereiken. Het was tevens een middel om verveling tegen te gaan en „het gevaarlijk nietsdoen” te vermijden. De bisschoppen stelden voor elke dag een half uur in de H. Schrift of een vroom boek te lezen en een half uur zich te bezinnen over de goddelijke mysteries (151). Bisschop Triest herinnerde in 1650 aan de verplichting van het breviergebed. Naargelang zijn vroomheid kon de priester daarbij nog de rozenkrans, de litanieën en de boetepsalmen bidden. Tevens was het van belang om dagelijks een uur te besteden aan inwendig gebed (152).

Ook de deken, die als mystiek schrijver een paar werken heeft nagelaten, kende een grote waarde toe aan de bezinning. Wie zich alleen om wereldse zaken bekommerde, zou nooit opklimmen tot een hoogstaand religieus leven. Meditatie en gebed waren noodzakelijk om tot grotere volmaaktheid te komen. Vooral de bezinning over Christus' lijden was een goede weg. Daarom gaf Zachmoorter al zijn priesters een exemplaar van zijn *Sponsus sanguinum* (153). Naast het gebed mochten ze het lezen van de H. Schrift niet verwaarlozen. Paulus zelf had al op het belang hiervan gewezen, aldus Zachmoorter (154). Tenslotte vonden de pastoors in de conciliedecreten en verordeningen nuttige aanwijzingen voor hun ambtsvervulling.

In welke mate hebben de clerici deze vrome wensen en raadgevingen opgevolgd ? Daarover gaven de bronnen geen inlichtingen. Van een paar pastoors wordt gezegd dat ze vroom en godvrezend waren (155) ; meer konden we niet te weten komen.

§ 7. De dagelijkse bezigheden

Een pastoor die voldeed aan zijn ambtelijke verplichtingen, had het vooral op zon- en feestdagen druk. Misoffer, biecht, sermoen en catechismus bleven op de meeste parochies in de 17de eeuw beperkt tot de dag des Heren. Alleen de vrome priesters lazen mis in de week. Na de ambtsvervulling en het gebedsleven bleef er dus heel wat tijd over voor andere zaken.

De kerkelijke overheid toonde zich ongerust over de vrijetijdsbesteding van de priesters : luiheid was het oorkussen van de duivel ! Op hun vergaderingen hebben bisschoppen en dekens meer dan eens gezocht naar middelen

om die gevaarlijke verveling te vermijden (156). Ze gaven enkele suggesties : studie, lectuur van vrome boeken, bezinning, sermoenen voorbereiden, parochianen bezoeken. De clerici waren geroepen tot geestelijke arbeid, ze mochten zich niet met wereldse zaken bezighouden.

Ziekenbezoek was een belangrijke taak, die de pastoor niet mocht nalaten tenzij hij een grondige reden had (157). Triest gaf zijn priesters opdracht minstens om de twee dagen de zieken te gaan troosten en steunen door vrome raadgevingen, en hen aan te sporen een oprechte biecht te spreken. Vooral in het uur van de dood dienden ze hen van ganser bij te staan, want dat moment was belangrijk voor de eeuwigheid (158). Ze mochten geen vergoeding eisen voor hun troostend bezoek, wel spontane giften aanvaarden (159).

Alle pastoors deden in 1658 hun best om die voorname taak behoorlijk te vervullen (160). Was dat vroeger ook het geval ? Uit de visitatieverslagen kunnen we opmaken dat een aantal geestelijken, vooral in het begin van de 17de eeuw, het niet zo nauw namen met de verplichting van ziekenbezoek (161). Ook pastoor Huybens van Deinze was aanvankelijk nalatig op dat vlak. De bisschop tikte hem op de vingers en gaf hem de raad een aantal boeken te kopen die handelen over omgaan met zieken. Blijkbaar met succes, want de pastoor ging in 't vervolg regelmatig de zieken sterken en troosten. Om niemand te vergeten noteerde hij zelfs hun namen (162). In Drongen was de pastoor van goede wil, maar hij bediende een grote parochie en had bovendien zelf dikwijls de dokter nodig. Daarom zou men hier beter een kapelaan benoemen om te helpen, aldus de deken. Ziekenbezoek nam meerdere uren in beslag, zelfs op zondag, zodat er geen vespers waren. Rond het midden van de 17de eeuw hielp de abt van Drongen het probleem oplossen : hij bezorgde de pastoor een paard om gemakkelijker en rapper zijn uitgestrekte parochie te doorkruisen (163).

Vanaf 1645 had ook de streek van Deinze veel te lijden onder de kriegsverrichtingen, die overal chaos en ellende zaaiden. Veel priesters waren gevlucht, zodat men 's nachts mijlen ver op zoek moest naar een geestelijke (164). De pastoor van Nazareth was één van de weinigen die gebleven waren. Hij ging trouw en vol genegenheid zijn zieken bezoeken, ook al waren ze zeer talrijk en had hij met moeite tijd genoeg (165).

De pastoor was verantwoordelijk voor het godsdienstig welzijn van al zijn parochianen en had de verplichting hen eenmaal per jaar te bezoeken (166). Bij die gelegenheid kon hij zijn *liber status animarum* aanvullen. Hierin noteerde hij voor elke persoon of hij gevormd was en zijn pasen hield, of de kinderen de catechismusles volgden, etc... Kortom, het was een soort religieus rapport over zijn dorp.

De visitatieverslagen geven ons heel weinig informatie over het parochiebe-

zoek. Slechts van een paar geestelijken weten we dat ze die verplichting niet behoorlijk nagekomen zijn (167). Daaruit mogen we niet besluiten dat alle anderen wel trouw elk jaar hun mensen bezochten. Van één pastoor wordt uitdrukkelijk vermeld dat hij vooral de armen bezocht en hielp waar het nodig was (168).

De ontspanning van de pastoor werd door de kerkelijke overheid sterk aan banden gelegd. De geestelijken mochten niet naar doop- of trouwfeesten op de parochie en zeker niet naar danspartijtjes. Wanneer ze op een ander feest uitgenodigd waren, dienden zij zich deftig te gedragen, overeenkomstig de waardigheid van hun ambt, en ze mochten niet te lang blijven (169). Voor deze dekenij kwam dit onderwerp slechts tweemaal ter sprake (170).

Sommige clerici organiseerden feesten voor hun parochianen en gebruikten de winst voor herstel of inrichting van de kerk (171). Bisschop Triest kante zich tegen dergelijke geldinzamelingen en bepaalde dat in 't vervolg schriftelijke toelating nodig was voor zo'n feest (172).

Een herberg was voor de pastoor verboden terrein : zowel om er te eten of te drinken als om er gezellig te kaarten of te bollen (173). Vertrouwelijke omgang met zijn mensen was niet toegelaten. In plaats van zijn tijd te verliezen met wereldse zaken, deed hij er beter aan een religieus boek te lezen of zich te bezinnen. De pastoor mocht dus zijn vrije tijd niet doorbrengen samen met zijn parochianen, hij werd gedwongen zich op zijn eentje te ontspannen. De mogelijkheden daartoe waren nogal beperkt, onder meer ook omdat in de eerste helft van de 17de eeuw het intellectueel peil van de geestelijken niet hoog lag. We mogen veronderstellen dat weinig pastoors zich voor de studie interesseerden, ofschoon die ijver door de overheid zeer geprezen werd.

Binnen de dekenij Deinze telde de helft van de parochies minder dan 500 zielen, zodat niet alle vrije tijd van de pastoor door huisbezoek in beslag genomen werd. Waarmee hield hij zich dan bezig ? In 1631 stelden de bisschoppen die vraag aan de dekens (174), maar bij Zachmoorter vonden we daar weinig inlichtingen over. Alleen in zijn eerste verslag noteerde hij iets over dit aspect m.b.t. Astene. Die pastoor hield van jagen en ging gewoonlijk mee met de heer van Wallebeke. Zijn hobby werd door de parochianen besproken, maar gaf geen aanleiding tot schandaal (175).

Veelvuldige afwezigheid van de pastoor was nadelig voor de zielzorg. Daarom mocht hij niet zo maar een paar dagen bij iemand logeren. Hij was verplicht toelating te vragen aan de deken en een plaatsvervanger aan te dui-

den om de diensten te verzorgen. Vanaf 1625 stelde bisschop Triest hogere eisen : voor een afwezigheid van twee dagen of meer was schriftelijke toelating van de deken nodig ; wie graag langer dan acht dagen wegbleef, diende zich tot de bisschop te wenden. Geen enkel pastoor mocht zijn parochie één dag verlaten zonder de kapelaan of een ander bekwaam iemand hiervan te verwittigen (176).

De visitatieverslagen leren ons dat deze verordeningen voor een aantal priesters te streng waren. Ze waagden zich toch aan een uitstap en lieten het dorp achter zonder herder. In Drongen bv. ging de pastoor voor een paar dagen op bezoek naar een collega. Ondertussen was er geen mis op de parochie en iemand stierf zonder de laatste sacramenten (177).

Daarentegen werden enkele geestelijken geprezen om het stipt naleven van de residentieplicht, meer speciaal tijdens de onrustige oorlogsjaren in de streek (178). Sommige priesters waren juist omwille van de krijgsverrichtingen naar Gent gevlucht. Ze trachtten hun afwezigheid goed te praten door er op te wijzen dat ook veel parochianen hun dorp verlaten hadden. Maar de bisschop kon geen begrip opbrengen voor die verontschuldigungen : hij eiste dat alle pastoors zouden resideren (179).

Een pastoor mocht dus niet altijd buiten zijn parochie als hij er zin in had en weinigen voelden zich aangetrokken tot studie. Welke toegelaten ontspanningsvormen bleven nog over ? Bisschop Triest, die zelf een groot liefhebber was van bloemen en planten (180), zag graag dat aan de pastorie een verzorgde tuin verbonden was. Tuinieren was een middel om de pastoor af te houden van andere, minder stichtende bezigheden (181). Het zijn vooral de bisschoppelijke verslagen die ons inlichten over deze ontspanning van de pastoors. In een zevental dorpen lag een mooie, verzorgde hof achter de pastorie (182) en alleszins een paar geestelijken beschikten over een boomgaard (183). Van de pastoor van Nevele werd uitdrukkelijk vermeld dat hij een uitstekend tuinier was, die met kennis van zaken de grond bewerkte, net zo goed als de dorpelingen (184).

*

De kerkelijke overheid had zeker meer dan één reden om de ontspanning van de geestelijken aan een strikte en strenge reglementering te onderwerpen. Vooreerst is bekend dat een pastoor die te losjes met zijn parochianen omging, bij gewone mensen gemakkelijk aanleiding gaf tot praatjes en ergernis. Verder kon een familiere omgang in bepaalde gevallen werkelijke gevaren opleveren voor de kuise levenswandel van de pastoor. Ten slotte meende de overheid, volgens de optiek van die tijd, dat soberheid en ascese voor de clerus noodzakelijke deugden waren (185).

Na hun huis- en ziekenbezoeken mochten de pastoors zich ontspannen door studie, lectuur en goedgekeurde boeken, bezoek aan vrienden in bepaalde gevallen en tuinieren. Ze werden dus gedwongen zich veel te ontzeggen, niet alleen op zuiver materieel gebied, maar ook voor hun vrijetijdsbesteding.

ART. II. DE MEDEWERKERS VAN DE PASTOOR

§ 1. De onderpastoor

Op een grote en dichtbevolkte parochie was de inzet van één priester onvoldoende. Er was een tweede geestelijke nodig om de pastoor te helpen bij de zielzorg. Voor een paar dorpen van de dekenij Deinze was dit het geval, maar telkens diende de overheid lang te zoeken om de onderpastoor een behoorlijk inkomen te verzekeren. De hulp priester werd benoemd om de taak van de pastoor te verlichten. Gewoonlijk las hij de vroegmis op zon- en feestdagen en gaf catechismusonderricht, hij hielp de vespers zingen en stond soms in voor het onderwijs.

Drongen was een uitgestrekte parochie waar de zielzorg te zwaar was voor één persoon. De parochianen weigerden echter te voorzien in het onderhoud van een tweede mislezer, omdat de abt hier tiendheffer was en vroeger een geestelijke uit de abdij de eerste mis verzorgd had. De abt was evenmin bereid de kosten alleen te dragen. De deken bleef aandringen op de benoeming van een onderpastoor die hier zou resideren en de diensten in Baarle verzorgen. Maar de bisschop zag hierin een aanleiding voor de pastoor om meer afwezig te zijn. Later stuurde de abt een monnik die de vroegmis opdroeg en hiervoor een vergoeding kreeg van de bevolking. Maar hij weigerde om een residerende onderpastoor een inkomen te bezorgen. Hij vond het voldoende dat hij steeds één van zijn geestelijken liet helpen wanneer het nodig was (186).

Al in het begin van de 17de eeuw beschikte Nevele over een hulp priester. Pastoor Goethals liet de hele zielzorg over aan zijn onderpastoor die zorgvuldig deze taak op zich nam, maar toch niet hetzelfde resultaat kon bereiken als een ervaren priester. Hij las de vroegmis in het vrouwenklooster en gaf catechismusles in de kerk. Om de twee weken preekte hij, doch had er weinig aanleg voor (187). Zijn opvolger deed het minder goed. Hij hield zich niet aan het vastgestelde uur voor de vroegmis, tot groot ongenoegen van de aanwezigen. In zijn sermoenen vertelde hij soms belachelijke zaken en hij maakte zich bespottelijk door de penitenties die hij oplegde. Hij was zeer onbescheiden, vooral tegenover gelovigen die hem niet goedgezind waren (188).

Voor de talrijke bevolking van Nazareth volstond één mis op zon- en feestdagen niet, doch de parochianen beschikten niet over voldoende financiële middelen om een onderpastoor te onderhouden. Uiteindelijk kon de deken hen toch overhalen tot het betalen van een bijdrage. Aldus kon een tweede priester benoemd worden, die het catechismusonderricht en een deel van de huisbezoeken voor zijn rekening nam. Hij was zeer geliefd op de parochie (189).

De benoeming van J. Surgheloose tot onderpastoor van Deinze in 1631 was eerder een ongelukkige keuze. Hij was onbekwaam om te preken of catechismusles te geven. Maar niet veel clerici die ijveriger en verdienstelijker zijn dan hij, zouden genoegen nemen met zo'n laag inkomen, aldus Zachmoorter (190). De onderpastoor droeg ook mis op in het hospitaal van Deinze. Na de krijgsverrichtingen in de streek weigerde de overste van het hospitaal nog langer een bijdrage te betalen voor het onderhoud van een tweede priester (191).

Veel mensen kwamen op bedevaart naar Machelen en lieten daar een mis opdragen. Daardoor had de pastoor het zeer druk, maar de parochianen waren niet bereid iets bij te dragen voor een helper. Bij gebrek aan financiën kreeg de pastoor van Grammene, die op zijn parochie weinig werk had, ca. 1639 toelating hier de vroegmis te lezen. In 1656 werd in Machelen een residerende onderpastoor benoemd (192).

Het resultaat van ons onderzoek is duidelijk. In de bestudeerde periode werden zeer weinig pastoors uit de dekenij Deinze door een onderpastoor bijgestaan. Voor zover de gegevens reiken zou dat slechts te Deinze, te Nazareth, te Nevele, en helemaal op het einde ook te Machelen het geval geweest zijn. Begrijpelijkerwijs kwamen de grootste parochies daar het eerst voor in aanmerking. De taak van deze hulpkracht bestond vooral in het lezen van een tweede mis en het verstrekken van catechismusonderricht. Anderzijds moet gezegd dat sommige pastoors, die enkel hulp nodig hadden op bepaalde zondagen, b.v. wanneer er mis was voor de leden van een broederschap, hiervoor op een naburige collega of een regulier clericus een beroep deden (193).

§ 2. De koster

Naast de pastoor was de koster een zeer bekende figuur op de parochie. Zijn hulp bij de goddelijke diensten was onmisbaar en juist door het belang van zijn functie genoot hij aanzien bij zijn medemensen. Het stipt volbrengen van zijn plicht was een bewijs dat hij die eer waardig was.

Elke koster diende aan de deken de eed af te leggen dat hij zijn pastoor zou bijstaan waar hij kon. Zonder toelating van „zijn meester” mocht hij niet buiten de parochie. Wanneer hij voor persoonlijke zaken ergens nodig was, diende hij zijn huisgenoten of buurman te verwittigen waarheen hij ging, om hem dadelijk terug te vinden in geval van nood (194). Hij was de rechterhand van de pastoor ; van hem werd verwacht dat hij altijd bereid was bij te springen (195).

Om behoorlijk het kostersambt te kunnen vervullen was een zekere aanleg voor zang onmisbaar. In een paar parochies bleef de koster op dit punt in gebreke, zodat zelden vespers gezongen werden. Soms waren de parochianen niet in staat om een bekwaam zanger te onderhouden of de patroon weigerde een hogere bijdrage (196).

De kerkelijke overheid spoorde de gelovigen aan reeds bij het begin van de mis in de kerk aanwezig te zijn. Daarom was het belangrijk dat de koster tijdig de klokken luidde om allen uit te nodigen voor de dienst. In een paar dorpen hield hij zich niet stipt aan het voorgeschreven uur (197). De koster van Deurle trok niet lang genoeg aan het klokzeel. Hij verontschuldigde zich voor die lastige karwei omdat er iets haperde aan de technische werking van de klok (198).

Sommige kosteren hadden meer aandacht voor hun persoonlijke zaken dan voor de belangen van pastoor en kerk. Hun beroep nam soms te veel tijd in beslag zodat ze hun ambt van koster niet behoorlijk konden vervullen. Hun afwezigheid was voor veel priesters een excuus om de vespers te verwaarlozen. In Vosselare stond de koster in voor het innen van de belastingen, wat nadelig was voor zijn functie als koster (199). Die van Landegem had het zeer druk als officier en bovendien durfde hij de verstoorders van de zondagsrust niet terechtwijzen uit schrik afgedankt te worden (206).

Omwille van zijn hoge functie moest de koster zich deftig gedragen en leven volgens voorgeschreven normen. Hij mocht geen herbergier zijn, noch een „onfatsoenlijk” beroep uitoefenen (201). Voor sommige kosteren was het openhouden van een drankgelegenheid een noodzakelijke bijverdienste. Wanneer ze geen aanleiding gaven tot schandaal heeft de kerkelijke overheid dit oogluikend toegelaten (202).

Over het zedelijk gedrag van de koster werden weinig klachten genoteerd behalve m.b.t. drankmisbruik (203). De koster van Deinze had een goede naam, doch liet toe dat jongens en meisjes bij hem thuis kwamen drinken. Ook hij hield van bier maar was nooit te dronken om zijn plicht te vervullen (204). De koster van Merendree, tevens schoolmeester, was een eerbaar man doch proefde graag brandewijn. Dit gaf geen aanleiding tot schandaal, maar de bisschop vreesde dat de jongeren zich aan dit voorbeeld zouden inspireren (205).

In Astene gedroeg de koster zich niet zoals het hoorde. Hij werd beschuldigd van verdachte omgang met een gehuwde vrouw (206). Een paar koster leefden om één of andere reden in onvrede met hun pastoor (207). In plaats van het goede voorbeeld te geven aan de gemeenschap hield de koster van Melsen zich bezig met „toverij” en aanverwante praktijken. Hij had iemand een bijgelovig middel aan de hand gedaan tegen koorts. Bij het toedienen van het h. oliesel kon hij niet helpen, want eens had een zieke geweigerd hem binnen te laten omwille van zijn slechte naam (208). Ook in Poesele en St.-Denijs-Westrem werd de koster verdacht van sympathie voor bijgelovige theorieën (209).

De koster was niet alleen verplicht de klokken te luiden, alles klaar te zetten voor de dienst en de gezangen te leiden. Hij diende ook te zorgen voor het onderhoud van de kerk en vaak was hij tegelijk onderwijzer in het dorp. Op een paar parochies werd de koster verantwoordelijk gesteld voor de slordigheid in de kerk (210). Veel informatie hebben we daarover echter niet gevonden.

In de verslagen wordt vooral aandacht besteed aan de koster die hun plicht geheel of gedeeltelijk verwaarloosden. Deze groep was echter duidelijk in de minderheid. Ook in verzorgde dekanale visitatieverslagen, met aandacht voor de koster, wordt gemiddeld voor de 25 parochies van de dekenij Deinze slechts over drie tot vier koster geklaagd. In acht genomen de eigen aard van deze verslagen ziet het er naar uit dat ca 85 % van de koster stipt en zorgzaam hun taak vervulden en „onberispelijk” leefden. De gegevens ontbreken om een evolutie naar stipter plichtsvervulling en voorbeeldiger leven, of omgekeerd, te kunnen opmerken. Dat de koster de voornaamste medewerker was van de pastoor is daarentegen wel duidelijk.

HOOFDSTUK IV

ASPECTEN VAN HET GODSDIENSTIG LEVEN

VAN HET VOLK

ART. I. DE ZONDAGSHEILIGING

Een gelovige mag nooit nalaten de Schepper te eren en te danken. De zorg voor het dagelijks brood laat soms weinig tijd over voor het religieuze. Daarom verplicht de Kerk haar leden één dag per week bijzonder te heiligen door het bijwonen van de zondagsmis en het onderhouden van de zondagsrust.

In welke mate hebben de parochianen hun zondagsplicht vervuld ? In de eerste plaats was dit afhankelijk van de pastoor zelf ; van hem werd verwacht dat hij elke week het misoffer zou opdragen. Of dat regelmatig geschiedde, is onze eerste vraag. Ten tweede gaan we na of de gelovigen de goddelijke dienst bijwoonden en waarom sommigen wegbleven. Daarna richten we onze aandacht op de godsvrucht van de aanwezigen in de kerk. Ten slotte zoeken we of de vespers en het lof regelmatig gezongen werden.

§ 1. De zondagsmis

In de eerste decennia van de 17de eeuw waren verscheidene priesters verantwoordelijk voor twee parochies. Hoe konden ze al hun parochianen de kans geven hun zondagsplicht te vervullen ? Ofwel celebreerde de pastoor afwisselend in één van beide kerken (1). Ofwel zorgde hij, met de hulp van een tweede geestelijke, dat de gelovigen elke zon- en feestdag de mis konden bijwonen op hun parochie (2). De grote en dichtbevolkte parochies, waar een onderpastoor werkzaam was, hadden twee missen op zon- en feestdagen (3).

In het kleine dorpje Bachte, dat in 1623 slechts vijf huizen telde, werd aanvankelijk om de maand een mis opgedragen. De bevolking vroeg aan de pastoor van Deinze om, in ruil voor de inkomsten van dit pastoraat, vaker te celebreren. Ze vond het oneerlijk dat de tienden van Bachte enkel de Deinzenaars ten goede kwamen (4). Vanaf 1626 zorgde pastoor Debbaut van Deinze dat de inwoners van Bachte om de twee weken een mis met

sermoen hadden in hun parochiekerk (5).

Om iedereen de kans te geven tot behoorlijk mishoren was het van belang dat de zondagsmis op een vast uur werd opgedragen. De kerkelijke overheid stelde voor de dienst om 9 u. te beginnen en niet langer dan twee uur te laten duren (6). Deze regeling werd niet overal gevolgd maar heel grote afwijkingen hebben we niet aangetroffen. Soms begon de hoogmis om 8.30 u. of om 9.30 u., uitzonderlijk om 10 u. In Afsnee en Machelen was de uurregeling veranderlijk omdat er geen uurwerk was (7). Steeds opnieuw hebben bisschop en deken de pastoors aangezet tijdig de mis te beginnen en de dienst niet te lang te trekken, want dat verveelde de aanwezigen (8). Verscheidene priesters hadden meerdere vermaningen nodig, vooraleer ze zich hielden aan het vastgestelde uur. Anderzijds werd van negen pastoors uitdrukkelijk vermeld dat ze stipt de mis begonnen en eindigden.

Op het *capitulum pastorum* in 1640 beloofden alle pastoors zich te schikken naar de voorstellen van de bisschop en vroeg genoeg naar de kerk te komen om vóór de mis biecht te horen. Anders dienden ze de penitenten weg te zenden of de dienst uit te stellen. Zelfs in de paastijd kwamen sommige priesters zo laat, dat ze pas om 11 u. de mis begonnen en dan de preek verwaarloosden (9). In 1656 gaf Triest zijn dekens nog eens opdracht, in overleg met de pastoors en de magistraten, voor heel de streek een uur vast te stellen voor de vroeg- en hoogmis (10). Zachmoorter antwoordde dat hij allen de raad gegeven had de dienst om 9 u. te beginnen en vóór 11 u. te eindigen om het overhaastig weglopen na de consecratie te beletten. Sommige pastoors konden er niet toe gebracht worden tijdig voor de deken betekende dit een half uur vóór de mis - naar de kerk te komen. De koster diende te luiden op het afgesproken uur, ook als de pastoor nog niet in de kerk aanwezig was (11).

Op parochies met twee missen was het van groot belang dat voldoende tijd bleef tussen beide vieringen. Want de mensen vertrokken niet naar de hoogmis vooraleer hun huisgenoten die de vroegmis bijgewoond hadden, teruggekeerd waren. Om die reden stelde Zachmoorter in 1656 voor de eerste mis in Drongen vroeger te beginnen. Indien nodig diende de celebrant daags tevoren naar de parochie te komen en bij de pastoor te overnachten (12).

Wanneer een pastoor om een geldige reden verhinderd was te celebreren, diende hij de zondag voordien zijn parochianen te verwittigen of voor een plaatsvervanger te zorgen (13). Ondanks deze verplichting gebeurde het toch dat de pastoor niet kwam opdagen in de kerk en de gelovigen tevergeefs liet wachten op de eucharistieviering (14).

Uit het voorgaande blijkt dat midden de 17de eeuw in bijna alle parochies gecelebreerd werd op zon- en feestdag. De bisschop stelde voor de viering

om 9 u. te beginnen en vóór 11 u. te eindigen, maar herhaaldelijk werd geklaagd dat de pastoor zich niet stipt aan deze uurregeling hield of onvoldoende tijd liet tussen de eerste en de tweede mis. Ook na 1650 waren nog niet alle priesters zo plichtsbewust dat ze de zondagsmis boven hun persoonlijke belangen stelden.

Nu we weten wanneer gecelebreerd werd, kunnen we nagaan of de gelovigen ook de viering bijwoonden. De verslagen leerden ons dat niet alle inwoners van de dekenij Deinze deze verplichting trouw zijn nagekomen. Het nooit of regelmatig naar de kerk komen van sommigen onder hen had verschillende redenen. Uit vrees voor diefstal durfde men zijn huis en bezittingen niet onbewaakt achterlaten tijdens de goddelijke diensten. Bijgevolg kon niet iedereen aan zijn zondagsplicht voldoen, wanneer maar één mis opgedragen werd op de parochie (15). Sommige vrouwen verzuimden de zondagsmis omwille van de zorg voor hun kleine kinderen. Daarop antwoordde Triest beslist : die excuses mogen nooit aanvaard worden (16) ! De moeder van een kroostrijk gezin uit Afsnee kwam zelden naar de kerk omdat ze een herberg openhield. De soldaten maakten van haar afwezigheid misbruik om van de kinderen drank af te dwingen zonder te betalen (17). Een andere reden was de afstand tot de kerk. Aanvankelijk werd niet op alle zon- en feestdagen gecelebreerd in elke parochiekerk. Voor velen was dit een voldoende reden om thuis te blijven in plaats van de pastoor te vergezellen naar het aangrenzende dorp. De afstand speelde toen uiteraard een veel grotere rol dan nu. Het is daarom niet verwonderlijk dat geklaagd werd over de nalatigheid van de bevolking van een afgelegen wijk (18). Zeer arme mensen verwaarloosden wel eens de zondagsmis bij gebrek aan fatsoenlijke klederen (19). De pastoor van Merendree legde dit probleem voor aan Zachmoorter. De deken antwoordde dat de armentafel de meest behoeftigen van schoenen en kousen kon voorzien. Maar de armen weigerden alle steun om hun kinderen die schande te besparen (20). Triest beklemtoonde dat niemand van de goddelijke dienst mocht ontslagen worden omwille van zijn armoede ; de bisschop zag er eerder een voorwendsel in (21).

Tijdens de oogsttijd gebeurde het dat landbouwers op het veld werkten i.p.v. naar de kerk te komen (22). Enkele mannen lieten zich om beroepsredenen verontschuldigen wanneer ze veel afwezig waren of 's zondags moesten werken. De pastoors kregen opdracht hen aan te sporen toch zoveel mogelijk de zondagsmis in de parochiekerk bij te wonen (23). Anderen maakten bezwaar omwille van hun slechte gezondheid. Deze verontschuldiging werd echter niet zonder meer aangenomen. Zachmoorter ging persoonlijk bij een familie in Machelen informeren. Hij stelde vast dat de verontschuldiging gegrond was en vroeg de pastoor deze zieke niet meer

lastig te vallen (24). Van een vrouw die de mis verzuimde omdat ze moeilijk kon gaan, werd het excuus van de hand gewezen. Ze kon zich met een paard naar de kerk laten voeren, aldus de deken. Volgens Triest diende de pastoor geen rekening te houden met haar bezwaren, vermits de vrouw dagelijks op het marktplein kwam (25).

Hoeveel gelovigen stoorden zich niet aan het kerkelijk gebod ? Gemiddeld werden per verslag en per parochie één tot drie namen genoemd van inwoners die zelden of nooit naar de kerk kwamen. Soms werd een hele familie of een hele wijk tot regelmatig mishoren aangespoord.

De kerkelijke overheid probeerde op verschillende manieren het verzuimen van de zondagsmis te doen ophouden of minstens te beperken. De pastoors legden in hun sermoen vaak de nadruk op deze elementaire plicht van elke christen. Wie toch niet naar de kerk kwam, werd persoonlijk vermaand en, wanneer verbetering uitbleef, aangeklaagd bij de *curia*. Deze rechtbank dwong de overtreders in het vervolg de viering bij te wonen (26). Een andere dwangmaatregel bestond in het opschorten van de armensteun (27). Nog erger was de weigering van een kerkelijke begrafenis aan wie niet volgens de richtlijnen geleefd had. Dergelijke weigering verwekte opschudding in Drongen en zette de bevolking aan nauwgezetter mis te horen (28).

Hoe vaak mocht iemand de zondagsmis verwaarlozen vooraleer hij voor de *curia* gedaagd werd ? Die vraag werd gesteld op het *capitulum pastorum* in 1633. Triest antwoordde dat hij alleen de namen verwachtte van de parochianen die regelmatig de viering verzuimden of die de kerkelijke verordeningen minachtten ; voor andere nalatigen volstond een ernstige vermaning (29). Blijkbaar kon de bisschop begrip opbrengen voor de concrete situatie, waardoor niet iedereen in staat was op alle zon- en feestdagen de goddelijke dienst bij te wonen.

Indien sommigen er moeilijk toe konden gebracht worden de zondag te heiligen door de mis bij te wonen, was dat nog veel meer het geval voor de feestdagen. Vijftig jaar lang probeerden bisschop en dekens de gelovigen te overtuigen dat voor de feesten dezelfde „wetten” van kracht waren als voor de dag des Heren. Om die ingewortelde hardnekkigheid te overwinnen diende de pastoor ook op de feestdagen te preken of catechismusles te geven (30).

Naast de 52 zondagen telde het kerkelijk jaar nog circa 40 feestdagen waarop het mishoren verplicht en de arbeid verboden was. Hoe konden mensen die het op materieel gebied niet gemakkelijk hadden, zo veel tijd vrijmaken

voor hun godsdienst ? De pastoors van de dekenij beschouwden in 1640 het groot aantal heiligidagen - één op vier dagen - als oorzaak van de nalatigheid bij de parochianen (31). In 1644 werden inderdaad tien feesten van de lijst geschrapt (32). We konden niet achterhalen welke invloed deze maatregel had op het aantal misbijwoningen (33).

In het *itinerarium* van bisschop Triest komt telkens deze zin terug : „*festa non bene coluntur*” (de feesten worden niet goed geheiligd). Dit slaat niet alleen op het bijwonen van de mis, ook op het onderhouden van de zondagsrust, waarover verder meer. Specifiek over de goddelijke dienst op feestdagen werd in de verslagen weinig gehandeld. Te Poesele kwam de bevolking in 1634 meer dan tevoren naar de kerk, zodat op heiligidagen nu ongeveer de helft van de gelovigen de mis bijwoonde (34). Pastoor Kesels van Merendree zag de oorzaak van het gering aantal kerkgangers in het feit dat het dienstpersoneel op feestdagen 's morgens diende te werken en zich in de namiddag ging ontspannen (35).

De vraag over het bijwonen van de zondagsmis kunnen we aldus beantwoorden. Niet alle gelovigen kwamen elke zondag naar de kerk. De nalatigen verontschuldigten zich omwille van de onveilige situatie, de zorg voor de kinderen, de grote afstand tot de kerk, hun armoede of ziekte. Volgens Zachmoorter was vanaf 1635 toch een regelmatig mishoren merkbaar. Over het misverzuim op feestdagen, waarvan er in 1644 enkele werden afgeschaft, hadden de geestelijken erg te klagen. Op een heiligdag voelden de parochianen zich niet in dezelfde mate gebonden als op een zondag, alle inspanningen van de clerus ten spijt.

Het was niet alleen belangrijk de misvieringen bij te wonen. Ook de godsvrucht tijdens de plechtigheid kwam in de verslagen ter sprake. De negatieve gegevens over de godsvrucht in de kerk hebben vooral betrekking op het te-laat-komen in de mis of het vroegtijdig weggaan.

Alleen de gelovige die een volledige mis hoorde, voldeed aan zijn zondagsplicht. Het vroegtijdig verlaten van de kerk was een slechte gewoonte waarover de dekens op hun vergaderingen herhaaldelijk geklaagd hebben. Ze zochten naar maatregelen om dit misbruik op te heffen. Een eerste voorwaarde was het stipt beginnen van de viering, nl. om 9 u. De pastoor mocht de aanwezigen niet afkerig maken of vervelen door lang te preken ; hij diende vóór 11 u. de mis te eindigen. Indien nodig kon hij hulp vragen aan de magistraten om de kerkdeur te „bewaken” en te haastige parochianen terug naar binnen te sturen. De namen van de overtreders mocht de pastoor aan de *curia* doorgeven (36).

In de dekenij Deinze was het weggaan vóór het einde van de mis een sterk

verspreide gewoonte. De dekanale visitatieverslagen spreken hier voor 't eerst over in 1633 en de klachten blijven aanhouden tot in 1659 (37). Op het *capitulum pastorum* van 1633 stelden de pastoors vast dat het inzegenen van huwelijken vóór de zondagsmis het vroegtijdig verlaten van de kerk in de hand werkte. Daarom kon de plechtigheid beter tot na de goddelijke dienst uitgesteld worden, om vrienden en burens te verplichten tot het einde van de mis te blijven (38). Het gebeurde ook regelmatig dat bruid en bruidegom, samen met hun familie, laatsttijdig in de kerk kwamen. Vóór de mis kregen de genodigden een ontbijt aangeboden, maar door de gezellige sfeer verloren ze de klok uit het oog en kwamen niet meer tijdig in de kerk aan (39).

In 1637 klaagde Zachmoorter dat veel gelovigen weggingen na de consecratie of het onzevader. De pastoors hadden beloofd hun parochianen duidelijk te maken dat een volledige mis noodzakelijk was om aan het kerkelijk gebod te voldoen. Maar de verandering was gering en de priesters kregen opnieuw opdracht door preek en catechismusonderricht, maar vooral door hun stiptheid de situatie te verbeteren (40). Tijdig celebreren en vóór de mis biecht horen waren de meest doeltreffende middelen om het vroeg verlaten van de kerk tegen te gaan. Het pleidooi van deken en bisschop had blijkbaar gunstig effect want het aantal overtreders daalde. Zachmoorter wenste zijn priesters geluk en spoorde hen aan met dezelfde nauwgezetheid de ingewortelde kwaal te genezen (41).

Het te-vroeg-verlaten van de kerk kwam nog herhaaldelijk ter sprake op de vergaderingen van deken en pastoors. Tot in het laatste verslag bleef Zachmoorter beklemtonen dat alle priesters de mis op het afgesproken uur moesten beginnen. Stilaan was verbetering merkbaar ; op een paar dorpen verdween het misbruik bijna volledig, door toedoen van de pastoor (42). Ook andere parochies was de gunstige evolutie mede het resultaat van het optreden van de wereldlijke overheid (43). Elders bleven de kerkgangers koppig, ondanks de inspanningen van de pastoor (44). In Mariakerke echter was het vanaf 1645 moeilijk de viering stipt te beginnen, omdat een groot deel van de bevolking aan de overzijde van de Leie woonde en bij de overtocht opgehouden werd door de soldaten (45).

De eigenlijke godsvrucht tijdens de goddelijke dienst of het gedrag van de gelovigen in de kerk kwam zelden ter sprake in de verslagen. Wanneer dit toch gebeurde, waren de gegevens altijd negatief. Aanvankelijk was de godsdienstzin in Nevele niet groot. Tijdens de mis zaten velen in de herberg en onder de aanwezigen was geen orde of tucht. Er werd gepraat, zowel door de mensen in de kerk als door hen die buiten stonden omdat het kerkgebouw te klein was (46). Ook voor enkele andere parochies werd geklaagd over gebrek aan godsvrucht bij één of meerdere kerkgangers (47).

Een parochiaan uit Melsen kwam wel naar de kerk maar gedroeg zich daar als een hond, noteerde de deken (48). Na de feestelijkheden van Driekoningenavond in Drongen kwamen zeer velen niet naar de kerk, of ze zaten onaandachtig of slaperig op hun stoel (49). In St.-Denijs-Westrem werd iemand aangeduid om de honden buiten de kerk te houden tijdens de goddelijke diensten (50).

Het gebrek aan godsvrucht tijdens de zondagsmis kwam dus niet alleen tot uiting in het te-laat-komen n.a.v. een huwelijk, maar vooral in het verlaten van de kerk vóór het einde van de mis. Hoewel ca. 1650 minder parochianen weggingen na de consecratie, was deze slechte gewoonte nog niet helemaal uitgeroeid. Over de houding van de massa van gelovigen tijdens de mis konden we uit de verspreide gegevens geen algemeen beeld ophangen. Over het gebed van de voorbeeldigen en de vromen die wellicht de grote meerderheid gevormd hebben, weten we, helaas, niets mee te delen.

§ 2. De vespers en het lof

Naar het voorbeeld van enkele ijverige clerici raadde de diocesane synode van 1613 alle geestelijken aan vespers en lof te zingen op zondagnamiddag, om de gelovigen af te houden van herbergbezoek, ongeoorloofde ontspanning en verveling (51). Niet alle priesters gaven gevolg aan deze oproep : de bisschop heeft meer dan eens zijn voorstel moeten herhalen. In 1619 kwamen de dekens tot het besluit dat vespers en lof in geen geval mochten overgeslagen worden op de zondagen van advent en vasten, op de grote feestdagen en de feesten van Onze-Lieve-Vrouw (52).

In het eerste kwartaal van de 17de eeuw werden de vespers gezongen in een tiental kerken, maar niet steeds in dezelfde frequentie. In Drongen, Hansbeke en Maria-Lerne was dat elke zondag het geval (53). Elders gebeurde dat alleen op de grote feesten en/of op de zondagen van advent en vasten, of... helemaal niet.

In 1627 viel Zachmoorter uit tegen alle clerici die hun kerk de hele zondagnamiddag gesloten hielden. Hoe konden de parochianen tot grotere godsvrucht gebracht worden, als de pastoor niet zorgde voor de nodige goddelijke diensten ? Nochtans deden de gelovigen er beter aan naar de kerk te komen dan naar een ketterse of schadelijke bijeenkomst. De priesters zelf gaven weinig blijk van vroomheid : ze celebreeerden alleen als ze verplicht waren, en droegen het misoffer op zonder de vereiste eerbied. Op een parochie waar de pastoor niet zelf het voorbeeld geeft, klagen we tevergeefs over het gebrek aan godsdienstzin bij het volk, aldus de deken (54).

Hij stelde aan Triest voor het zingen van de vespers in alle dekenijen te verplichten. Anders zouden sommige pastoors zich altijd verontschuldigen (55). Vanaf 1631 beantwoordden een twaalfstal pastoors de oproep van hun deken, de helft zong de vespers op zon- en feestdagen, de anderen enkel 's zondags. Op het *capitulum pastorum* van 1633 beloofden alle aanwezigen elke zondag en minstens op de grote feesten de vespers te zingen. Sommige pastoors wilden uitzondering maken voor de oogsttijd omdat de officieren al diegenen straffen die ze zagen werken tijdens de vesperuren (56). Nochtans was het bijwonen van de vespers niet vereist om aan de zondagsplicht te voldoen.

Tegen 1640 werden de vespers op de meeste parochies gezongen volgens de richtlijnen van de kerkelijke overheid. Een paar pastoors maakten uitzondering en dat verklaart waarom de deken later nog een paar keer zijn geestelijken op het hart drukte de vespers nooit over te slaan zonder ernstige reden (57). Op een aantal dorpen verontschuldigde de pastoor zich voor de vespers omdat de koster niet goed kon zingen of veel afwezig was. Dergelijke excuses telden echter bij de kerkelijke overheid niet (58). In 1631 wilde de pastoor van Zwijnaarde het zingen van de vespers opschorten, omdat jongens en meisjes samen naar de kerk kwamen en daarna naar de herberg trokken. De bisschop antwoordde kort en duidelijk : in geen geval de vespers nalaten (59) !

Tegen het midden van de eeuw werd bisschop Triest veeleisender i.v.m. lof en vespers. In 1648 wilde hij dat ze nooit verwaarloosd werden tenzij om een ernstige en wettige reden (60). Twee jaar later gaf hij opdracht - onder bedreiging met een straf naar zijn goeddunken - elke zon- en feestdag om 14 u. de vespers te zingen, en dit om de parochianen af te houden van minder stichtende bezigheden (61). Een drietal priesters van de dekenij bleven koppig : in Astene, Deinze en St.-Denijs-Westrem werden de vespers soms of vaak verwaarloosd.

Over de deelname van de gelovigen bereikten ons zeer weinig inlichtingen. Veel parochianen uit Zeveren woonden in Vinkt, een parochie die door dezelfde pastoor bediend werd, de vespers bij (62). In Vinderhoutte waren altijd enkele mensen in de kerk tijdens de vespers (63).

We mogen stellen dat het de overheid veel moeite gekost heeft om de pastoors ertoe te brengen regelmatig de vespers te zingen. Zelfs rond 1650 schikten enkelen zich niet naar de richtlijnen. Toch liet de deken in 1652 zijn tevredenheid blijken omdat zijn inspanningen voor het vesperzingen beloond werden (64).

§ 3. Het onderhouden van de zondagsrust

In de normatieve bronnen werd netjes opgesomd wat wel en wat niet mocht op zon- en feestdagen. Alle parochianen waren verplicht de goddelijke diensten bij te wonen. Bijgevolg mocht op die uren niemand in de herberg zitten of op straat lopen ; ook vissen, jagen of zich op een andere manier ontspannen was verboden. Alleen het uiterst noodzakelijke werk was toegelaten (65). Door het plakkaat van 1607 verleende de wereldlijke overheid haar steun aan het streven van de Kerk om de wet op de zondagsrust te doen naleven (66). Daardoor kregen ook de officieren macht om de overtreders te straffen. Bij het begin van zijn episcopaat in Gent stelde A. Triest vast dat de decreten over de zondagsheiliging niet onderhouden werden. In 1624 vaardigde hij een ordonnantie uit, waarin nauwkeurig bepaald werd welke activiteiten op zondag toegelaten en welke verboden waren (67). De pastoor mocht dringende werkzaamheden toestaan behalve tussen 8 u. en 11 u. ; later mochten die pas vanaf 12 u. (68).

Bisschop en dekens hebben op hun vergaderingen herhaaldelijk gewezen op de noodzaak zon- en feestdagen te heiligen. Dit bewijst dat de gelovigen op dat punt niet erg gewillig waren. Ook in de verslagen werd dikwijls geklaagd dat de zondagsrust niet onderhouden werd. Een belangrijke oorzaak hiervoor was de nalatigheid van de magistraten (69). Zij grepen niet in wanneer mensen 's zondags „slafelijke arbeid” verrichten ; soms gaven ze zelf het slechte voorbeeld (70). Ook sommige pastoors bekommerden zich weinig om de zondagsheiliging (71). Een andere factor was de wekelijkse markt, die op kleine feesten toegelaten was. Wanneer de markttag op een heiligdag viel, trok hij meer volk dan anders. Bij gebrek aan gelovigen konden enkele pastoors in 1618 geen processie houden op het St.-Marcusfeest. Om dit probleem op te lossen stelden ze twee mogelijkheden voor : ofwel toelating geven op die dagen te werken en de mis te verzuimen, ofwel de markttag verplaatsen (72). Op feestdagen trokken veel mensen van het platteland naar Gent om inkopen te doen. De bisschop gaf opdracht om de parochianen in te prenten de feestdagen evenzeer te heiligen als de zondagen en op die manier de marktbezoeken te verminderen (73).

Naast de mensen die 's zondags de mis verzuimden en naar de markt gingen, waren er ook die thuis werkten. In de bronnen werd gewoonlijk de algemene term „operari” gebruikt zonder nadere verklaring over welk soort arbeid het ging. De overtredingen die wel in detail vermeld werden, hadden betrekking op een brouwer die bier verkocht of liet lossen (74), een bakker (75), een landbouwer (76), een schoenlapper (77) of belastinginners (78). Op St.-Marcus liet de heer van Maria-Lerne in 1642 twee varkens slachten en zijn veld omploegen (79). De twee patroonheiligen van Drongen hadden

hun feest op 20 juni en 14 juli. Deze kerkelijke feesten werden niet behoorlijk onderhouden, omdat ze in de oogsttijd vielen. De pastoor stelde daarom voor de plechtigheden naar de volgende zondag te verschuiven. Triest was bereid om dat verzoek in te gaan (80). Minder toegeeflijk was de bisschop voor de vraag van de pastoors van deze dekenij om in 1633, als gevolg van het slechte weer, dispensatie van het werkverbod te mogen verlenen vóór de mis. Triest weigerde de toelating (81).

Rond 1635 stelde de deken een verbetering vast in zijn gebied : minder misverzuim, minder „ketterij”. Maar de zondagsheiliging liet nog veel te wensen over. De pastoors maakten zelf de bedenking dat het groot aantal heiligdagen wellicht oorzaak was van het slechte naleven van de verplichtingen (82). De kerkelijke overheid bleef echter hameren op de noodzaak zon- en feestdagen te heiligen. In 1652 werd opnieuw gedreigd : wie de zondagsrust schendt zal vermaand worden ; de namen van de weerspanningen zullen aan de *curia* doorgegeven worden (83). Dat de priesters zelf dichter stonden bij de noden van hun mensen blijkt o.a. uit hun voorstel, in 1633, om een maximumsom vast te leggen voor de boeten. De meeste inwoners waren arm en door al te grote onkosten zouden ze verbitterd worden en afkerig van de geestelijkheid. Het straffen van de overtredingen zou dan meer nadeel dan voordeel meebrengen (84).

Niet alleen werken stond op de lijst van verboden bezigheden op zon- en feestdag. Ook herbergbezoek tijdens de mis en de vespers was uit den boze en meer dan eens drong Zachmoorter bij de wereldlijke overheid aan hiertegen strenger op te treden. Vooral in Hansbeke en Merendree was deze slechte gewoonte moeilijk uit te roeien (85). Ook jagen was niet toegelaten tijdens de diensten in de kerk, maar de heer van Nevele stoorde zich niet aan dat verbod (86).

Naast al deze klachten over de zondagsheiliging konden we ook vier positieve gegevens vinden. Ze wijzen in de richting van een stipter onderhouden van de zondagsrust na 1630 (87). Opmerkelijk is dat drie vermeldingen dateren van vóór 1644, het jaar waarin tien heiligdagen afgeschaft werden. De verslagen tot 1659 wijzen niet op een gunstiger evolutie na 1644.

De overvloed aan negatieve berichten over het heiligen van zon- en feestdagen wijst op een onverschilligheid of misschien een koppigheid bij een aanzienlijk aantal mensen. Van de wereldlijke overheid kregen de pastoors niet de gewenste steun om het aantal overtredingen te beperken. De Kerk heeft inzake de viering van de feestdagen een hard standpunt ingenomen. Zij hield weinig rekening met de economische noodwendigheden van veel arme mensen en zij steunde op een duidelijke overschatting van de beteke-

nis van de verplichte viering van die feestdagen voor het religieuze leven in het algemeen. De afschaffing van het verplichtend karakter van een tiental feestdagen was zeker een stap in de goede richting, maar een veel te kleine stap.

ART. II. DE SACRAMENTEN

We hebben ons beperkt tot de sacramenten die meest ter sprake komen in de bronnen, nl. het doopsel, de biecht en de H. Eucharistie.

§ 1. Het doopsel

Door het doopsel werd een kind als kind van God opgenomen in de kerkgemeenschap. De ouders of de vroedvrouw moesten de baby binnen de drie dagen na de geboorte laten dopen. Wanneer ze deze termijn overschreden, diende de pastoor hen te vermanen en, als ze bleven weigeren, hen aan te klagen bij de *curia*. Door het edict van 30 augustus 1608 maakten de Aartshertogen deze kerkelijke richtlijnen tot burgerlijke wet (88).

Ondanks de verplichting door Kerk en Staat schenen de ouders veelal niet gehaast om hun kind te laten dopen. De pastoors legden dit probleem voor op hun vergadering in 1633 : hoe konden ze voorkomen dat het doopsel verdaagd werd tot 's zondags (89) ? Een afdoende oplossing vonden ze blijkbaar niet, want ook daarna bleef het op veel plaatsen de gewoonte de doopplechtigheid een paar dagen uit te stellen of te verschuiven naar de volgende zondag (90). Nog in 1652 drong de deken aan niet te lang te wachten met het doopsel (91).

Alle kinderen dienden in de kerk gedoopt te worden behalve in uitzonderlijke gevallen (92). In zijn voorstellen aan de vergadering van bisschoppen in 1630 wees Zachmoorter op de slechte gewoonte van sommige vooraanstaanden hun kinderen thuis te laten dopen (93). Ook enkele priesters uit de dekenij Deinze gingen bij hun parochianen thuis dopen, maar de deken verbood dit omdat het in strijd was met de kerkelijke voorschriften (94). Na 1633 werd hierover niet meer gesproken.

Omwille van de hoge kindersterfte was de vroedvrouw dikwijls verplicht het nooddoopsel toe te dienen. Daarom hechtte de Kerk veel belang aan de oprechtheid van haar geloof en haar kennis van de doopformule.

Vooraleer een vroedvrouw haar taak mocht uitoefenen diende ze eerst de geloofseed af te leggen en te bewijzen dat ze kon dopen (95). Bisschop en dekens drongen sterk aan op het gebruik van de juiste formule bij het toe-

dienen van het nooddoopsel. In een zo belangrijke zaak waren fouten niet toegelaten. Daarom kregen de pastoors opdracht in hun sermoenen en aan de vroedvrouwen persoonlijk het ceremonieel aan te leren (96).

Lang niet alle vroedvrouwen zijn die verplichtingen nagekomen (97). Voor de dekenij Deinze weten we met zekerheid dat zes vroedvrouwen beëdigd waren ; van vier wist de pastoor het zelf niet en ca. 25 anderen waren niet beëdigd (98). In Machelen was een vrome, eerbare en bekwame vroedvrouw werkzaam, die echter weigerde de eed af te leggen. Liever nog zou ze haar taak opgeven, waarvoor ze weinig vergoed werd (99). Ca. dertien vrouwen werden goed onderricht door de pastoor en elf konden dopen. In drie gevallen werd uitdrukkelijk gezegd dat de vroedvrouw niet in staat was te dopen en een vrouw in Vosselare werd ernstig vermaand omdat ze niet de voorgeschreven doopformule gebruikte (100).

Van een vroedvrouw werd niet alleen verwacht dat ze kon dopen, maar ook dat niets aan te merken viel op haar levenswandel. Over het gedrag van de vroedvrouwen vonden we weinig gegevens in de bronnen, met uitzondering van een paar klachten. Eén vrouw mocht wegens ketterij geen dienst doen als vroedvrouw (101), een andere was bijgelovig (102) en een derde werd verdacht omdat ze haar pasen niet hield en zelden naar de kerk kwam (103). Een vroedvrouw uit Vosselare dronk graag bier en dikwijls ging ze na de doopplechtigheid naar de herberg, vooral tijdens de koude wintermaanden. De deken vermaande haar, maar ze antwoordde dat ze vaak geen andere vergoeding kreeg (104).

Het concilie van Trente verplichtte alle pastoors een doopregister bij te houden met de naam en voornaam van het kind, van de ouders, peter en meter (105). Vanaf 1625 eiste de diocesane overheid dat eveneens dag en uur van geboorte zouden genoteerd worden. In 1613 waren deze registers in de dekenij Deinze nog ver van volledig : op acht parochies werd de naam van de moeder niet ingeschreven, soms ook die van de dopeling niet ; op andere plaatsen werden geen registers bijgehouden ; over enkele dorpen hebben we geen inlichtingen. Zachmoorter gaf zijn clerici in 1626 opdracht ook de geboortedag aan te geven in het doopregister (107). In de daaropvolgende jaren werden twaalf pastoors tot grotere nauwkeurigheid aangespoord.

In die tijd werden alle kinderen gedoopt zoals voorgeschreven door de Kerk en bekrachtigd door de Staat. Dat het soms niet geschiedde binnen de drie dagen na de geboorte, is daartegenover slechts een detail te noemen. De pastoors hebben door het steeds nauwkeuriger bijhouden van een doopregister, ook aan genealogen en demografen van onze tijd, onschatbare diensten bewezen.

§ 2. De biecht

Ieder gelovige was verplicht éénmaal per jaar te biechten en te communiceren in de parochiekerk (108). Op de kleine parochies zonder hulp priester was de pastoor de enige biechtvader. Misschien voelden sommige parochianen er weinig voor om hun zonden bij hem te belijden, omdat hij hun levenswandel kende. We mogen aannemen dat de pastoor op de hoogte was van het doen en laten van zijn mensen, hetzij door persoonlijk contact met hen bij zijn jaarlijks bezoek, hetzij langs andere parochianen om. We vonden heel weinig klachten van gelovigen die de voorkeur gaven aan een vreemde biechtvader. Om de bevolking een zekere vrijheid te geven besloten de pastoors van de dekenij Deinze in 1649 elkaar hun jurisdictie mee te delen. Ze hadden meer vertrouwen in hun collega's dan in de regulieren (109). Enkele jaren later werd aan de pastoors toegestaan mekaar te helpen bij het biechthoren. Gedurende de paastijd was hiervoor echter speciale toelating nodig (110). De heer Vander Meere uit Vosselare ging in 1656 biechten en communiceren in Deinze, zonder vooraf toestemming te vragen aan zijn pastoor. Hij werd er op gewezen dat die toelating nochtans vereist was binnen de paastijd (111).

Uit enkele concrete voorbeelden konden we opmaken dat de pastoor soms de absolutie weigerde, b.v. wanneer de biechteling onvoldoende onderricht was (112) of niet de vereiste gemoedsgesteltenis had (113). Eens stuurde de pastoor van Astene een man terug die niet wilde antwoorden of Christus waarlijk in de Eucharistie aanwezig was (114). Zijn collega in Petegem wilde aan drie personen die hem beledigd hadden, hun zonden niet vergeven (115). Aan gelovigen die het al te bont maakten en die de pastoor voor onverbeterlijk hield, werd geen absolutie gegeven (116).

In de eerste decennia was de uitrusting van de kerken nog niet op punt ; o.a. de biechtstoel voldeed dikwijls niet aan de eisen. De Kerk wenste dat biechtvader en penitent een afzonderlijke plaats zouden hebben, gescheiden door tralies. Waar dit niet het geval was, mocht de pastoor geen biecht meer horen van vrouwen (117). In 1618 werd op drie parochies met deze sanctie gedreigd (118). De pastoor van Machelen liet toe dat een paar dove parochianen hun zonden beleden buiten de biechtstoel. De biecht van dove mannen hoorde hij soms thuis, maar nooit van dove vrouwen (119). De onderpastoor uit Nevele werd vermaand omdat hij belachelijke penitenties oplegde aan de biechtelingen (120). Nochtans stelde de kerkelijke overheid er prijs op dat de pastoors het biechthoren ernstig zouden opnemen en een passende penitentie geven. Zoals een ervaren dokter bedachtzaam de zieke probeert te genezen, zo diende de pastoor een biechteling met welbedachte raadgevingen te helpen (121).

Hoe dikwijls hebben de gelovigen dit boetesacrament ontvangen ? Het antwoord op deze vraag was moeilijk te achterhalen. Naast de bisschoppelijke richtlijnen vonden we slechts enkele getuigenissen hierover. Op de dioceane synode van 1613 werd voorgesteld dat alle christenen bij het begin van de vasten hun tekortkomingen zouden belijden (122). Later werden de priesters aangespoord zich op de voornaamste feestdagen, vóór en na de vespers, ten dienste te stellen van de biechtelingen (123). Triest wenste dat de schoolkinderen viermaal per jaar vergiffenis zouden vragen voor hun fouten (124). Die richtlijnen bleven voor een deel vrome wensen, want het aantal schuldbelijdenissen buiten de paastijd was vrij beperkt, zeker in de beginperiode (125). Toch waren er gelovigen die een regelmatiger biecht op prijs stelden. In Nazareth b.v. kwamen veel mensen biechten ter gelegenheid van de grote feesten (126). Tegen het midden van de eeuw hadden verscheidene parochies een broederschap (127). De leden van een confrerie werden aangespoord elke maand te biechten en te communiceren. In Nevele b.v. kwamen elke tweede zondag van de maand veel gelovigen, ook uit andere parochies, hun fouten biechten (128).

Van hun kant dienden ook de priesters het nodige te doen om het biechten te bevorderen, nl. tijdig in de kerk aanwezig zijn om de parochianen de kans te geven vóór de mis hun zonden te belijden (129). Blijkbaar was dit voor sommigen te veel gevraagd, want in 1640 betreurde de deken dat een aantal pastoors zelfs in de paastijd laat naar de kerk kwamen. Ofwel moesten ze dan de gelovigen zonder biecht doorsturen, ofwel de mis later beginnen, met als gevolg dat veel aanwezigen vóór het einde van de dienst de kerk verlieten (130). Concreet werd alleen van pastoor Berckelaere (ca. 1624-1635) van Petegem geklaagd over nalatigheid i.v.m. biechthoren (131). De Kerk verplichtte al haar leden eens per jaar te biechten. De gelovigen werden echter aangespoord en kregen de kans van tijd tot tijd hun zonden te belijden. Uit enkele sporadische gegevens menen we te mogen veronderstellen dat een aantal oprecht gelovige mensen ook n.a.v. de voornaamste feestdagen te biecht gingen. Hoe groot dat aantal was, kunnen we zelfs bij benadering niet schatten. Wie het goed meende met Kerk en godsdienst, biechtte beslist meer dan eens per jaar.

§ 3. De H. Eucharistie

Alle gelovigen die tot de jaren van verstand gekomen waren, moesten tussen Palmzondag en Beloken Pasen communiceren in de parochiekerk. Tijdens de vasten diende de pastoor in zijn sermoen aan deze verplichting te herinneren. De namen van de nalatigen werden genoteerd en aan de deken doorgegeven bij zijn bezoek (132). Toch telde elk dorp een paar mensen

die uitzondering maakten en hun paasplicht verzuimden, nl. één of twee per jaar, en op de grote parochies drie of vier nalatigen. Voor de dekenij in haar geheel was een verbetering merkbaar vanaf ca. 1640 ; zeer dikwijls mocht Zachmoorter herhalen „*omnes satisfecerunt*” („allen hebben voldaan”) (133).

Niet alle nalatigen verwaarloosden hun paasplicht uit kwade wil. Soms noteerde de deken dat enkelen niet voldaan hadden binnen de gestelde termijn, maar dat de pastoor verwachtte dat ze later zouden komen (134). Ze werden niet beschouwd als verdachte katholieken. In 1628 beweerden tien parochianen van Merendree dat ze gewoon waren op Pinksteren te biechten en te communiceren (135). Evenals voor de zondagsmis verontschuldigten sommige gelovigen zich bij gebrek aan deftige klederen. Wie op zon- en feestdag niet naar de kerk durfde komen, kon op een weekdag zijn pasen houden, meende Triest (136). Anderen die in ruzie leefden, vonden dit een voldoende reden om niet te biechten met Pasen (137).

Vanaf welke leeftijd waren de gelovigen verplicht hun pasen te houden ? Hierover heeft de Kerk zich niet duidelijk uitgesproken en de uitdrukking „jaren van verstand” werd niet nader bepaald. Uit een onderzoek van M. Cloet (138) en uit de *status animarum* van Nevele en St.-Denijs-Westrem (139) bleek dat weinig kinderen beneden de 16 jaar communiceerden. In sommige streken van het bisdom Gent zouden een aantal mensen ervan overtuigd geweest zijn dat jongeren vóór de huwbare leeftijd niet verplicht waren het H. Sacrament te ontvangen. De pastoors kregen opdracht hun parochianen duidelijk te maken dat deze mening op verkeerde informatie berustte (140). Volgens Triest mocht niemand boven de 16 jaar ontslagen worden van de paasplicht (141). Voor de jongens scheen het een verspreide gewoonte om hun eerste communie zolang mogelijk uit te stellen, met de bedoeling zo te ontsnappen aan de verplichte wacht dienst (142). Na 1638 leek die gewoonte niet meer te bestaan. In 1642 stelden de dekens vast dat sommige ouders hun kinderen verboden de H. Eucharistie te ontvangen, om bij hun overlijden niet de prijs van de volwassenden te moeten betalen (143).

Naast de leeftijd speelde ook de kennis een rol om te mogen communiceren. De kinderen waren verplicht het onzevader, het weesgegroet, het symbolum en de tien geboden te kennen. Tevens dienden ze iets te begrijpen van het mysterie van de H. Eucharistie. Al wie niet op de hoogte was van de geloofswaarheden mocht niet communiceren (144). Voor de pastoors was het uiteraard soms moeilijk om uit te maken wie bekwaam was en wie niet.

Volgende voorbeelden mogen een indruk geven van de kleine problemen,

waarmee het vervullen van de paasplicht toen af en toe gepaard ging. In 1631 kregen enkele parochianen van Nevele toelating hun pasen te houden in een naburige kerk, omdat ze de pest vreesden die in het dorp uitgebroken was (145). Eveneens uit vrees voor besmetting aarzelde een inwoner van Machelen zijn zonden te belijden bij de pastoor die de pestlijders bezocht (146). Een inwoner van Landegem verwaarloosde zijn paasplicht en verdiende niet beter dan een serieuze straf. De pastoor vreesde echter dat te zware kosten, ten laste van de kinderen die de Kerk gehoorzaamden, hen van de Kerk zouden vervreemden (147). Iemand uit Deinze had ruzie met zijn pastoor en mocht bij een andere geestelijke biechten. Hij weigerde echter zijn biechtbewijs voor te leggen en verklaarde openlijk dat hij de communie ontvangen had zonder zich vooraf te verzoenen met de pastoor. Bovendien werd hij verdacht van hervormingsgezindheid. Een slecht voorbeeld, meende de deken. Op die manier kregen andersdenkenden de mogelijkheid te communiceren zonder eerst te biechten. Katholieken konden zich aan dit voorbeeld inspireren en ter Heilige Tafel naderen zonder tevoren met hun naaste vrede te sluiten (148).

Het was ons niet duidelijk hoe vaak de gelovigen communiceerden uit devotie. In 1609 spoorde de bisschop allen aan driemaal per jaar de H. Eucharistie te ontvangen, nl. op Pasen, Pinksteren en Kerstmis (149). Zoals het lichaam brood nodig heeft om zich te voeden, zo mag ook het geestelijk brood voor de ziel niet vergeten worden, meende hij. We vonden weinig inlichtingen over de devotiecommunie. Veel parochianen van Zwijnaarde en meerdere van Zevergem communiceerden in 1614 op Kerstmis (150). Tegen het midden van de 17de eeuw hadden verscheidene parochies een broederschap. De leden ervan werden aangespoord tot maandelijks biecht en communie. Het blijkt dat velen hierin een stimulans vonden voor een frequenter ontvangen van de sacramenten (151).

In haar streven naar herstel van het katholicisme zette de Kerk haar leden aan veelvuldig te communiceren. A. Triest echter, als sympathisant van het jansenisme, verzette zich tegen de dagelijkse communie, omdat ze de gelovigen niet beter maakte en de eerbied voor het H. Sacrament deed afnemen (152).

Het besluit kan kort zijn. In de dekenij Deinze bleef het aantal paasplichtverzuimers beperkt tot één of twee per parochie en vanaf ca. 1640 waren er nog minder (153). Weinig kinderen jonger dan 16 jaar ontvingen de H. Eucharistie. Op enkele parochies bestond de gewoonte de eerste communie zolang mogelijk uit te stellen om aan de verplichte wachtendienst te ontsnappen. De gegevens over de devotiecommunie waren zeer schaars; zij schijnt evenwel vrij zeldzaam geweest te zijn, zeker in de eerste decennia.

ART. III. DE DEVOTIE VAN HET VOLK

Met devotie bedoelen we die godsdienstige oefeningen, waartoe de gelovigen aangespoord werden door de Kerk maar niet verplicht. De parochianen werden niet gedwongen mee op te stappen in de processie, ze konden vrij beslissen of ze lid werden van een broederschap of niet. De godsdienstigheid van het volk komt hier duidelijker tot uiting dan bij de zondagsheiliging en het sacramenteel leven, omdat de spontaneïteit een grotere rol speelt bij de devotie. Bijgevolg mochten we dit aspect van het godsdienstig leven niet onbesproken laten. De benadering blijft echter beperkt, omdat het innerlijk aanvoelen van de mensen uit de bronnen niet af te leiden is.

§ 1. Heiligenverering

De aanwezigheid van bepaalde relieken in de parochiekerk gaf aanleiding tot een bijzondere verering van die heilige. In de dekenij Deinze waren slechts een paar dorpen in het bezit van dergelijke waardevolle overblijfselen (154).

parochie	reliken
— Drongen	— H. Basinus
— Landegem	— H. Blasius, 11000 Maagden, H. Margareta
— Machelen	— H. Cornelius, H. Gislenus
— Maria-Lerne	— 11000 Maagden, H. Silvester, H. Kruishout, H. Jonas e.a.
— Merendree	— H. Gerulfus
— Nevele	— H. Mauritius, H. Kruishout, H. Hubertus, H. Landrada e.a.
— Vosselare	— H. Eligius

Van groot belang was de vraag naar de echtheid van de relieken. De bisschoppen verboden nieuwe relikwieën, die door hen niet goedgekeurd werden, te vereren (155). De deken kreeg opdracht bij zijn bezoek na te gaan of de aanwezige relieken authentiek waren. Dat de echtheid soms moeilijk te bewijzen was, blijkt uit het voorbeeld van Maria-Lerne. Verscheidene relikwieën waren samengebracht in een koperen reliekschrijn. Hun echtheid was niet bewezen, maar steunend op traditie en gotische documenten, hadden de bisschoppen toegestaan de heilige resten te vereren (156).

Door de aanwezigheid van relieken kon een parochie uitgroeien tot een

belangrijk bedevaartsoord. Dat was het geval voor Machelen waar de H. Cornelius aangeropen werd tegen allerlei ziekten ; o.m. tegen de stuipen (157). De relieken werden bewaard in een hoorn die de pelgrims konden kussen. Er zouden in Machelen verscheidene mirakelen gebeurd zijn. Zachmoorter wist dat iemand bij het bezoeken van het bedevaartsoord genezen was (158). Het hele jaar door trok dit heiligdom bedevaarders aan, ook uit Wallonië. Vooral op de dag van de processie wilden heel veel mensen de relieken kussen en vereren. De pelgrims betuigden hun dankbaarheid door milde giften en ze lieten missen opdragen (159).

De H. Mauritius werd te Nevele vereerd tegen doofheid en oorziekten. Als relik werd een hoeveelheid olie bewaard. Men vertelde dat die olie normaal in vaste toestand voorkwam maar soms vloeibaar werd. Er bestond geen zekerheid over bepaalde mirakelen. Omwille van de grote faam van deze heilige man kwamen pelgrims van heinde en ver zijn bemiddeling afsmeaken (160).

Ca. 1655 bezat Nevele eveneens authentieke relikwieën van de H. Hubertus. Vooral nadat een broederschap opgericht werd onder zijn bescherming werd deze parochie een vermaard bedevaartsoord (161). De H. Eligius, schutsheilige van de dieren, werd in Vosselare op bijzondere wijze vereerd. Vele landbouwers lieten op zijn feest hun paard zegenen met de hamer waarin de relieken bewaard werden (162).

De verering van Onze-Lieve-Vrouw bleef niet beperkt tot één dorp. Op het feest van Maria-geboorte en vijftien dagen erna trokken veel gelovigen naar Nazareth voor de ommegang en andere plechtigheden (163). Om van hun koorts te genezen gingen heel wat mensen naar een kapel te Maria-Lerne ter ere van de Moeder Gods (164). Het feest van Onze-Lieve-Vrouw-opdracht werd in St.-Denijs-Westrem plechtig gevierd. Deze parochie bezat een Mariabeeld dat gesneden werd uit eikehout van Scherpenheuvel (165). Ook naar Zevergem kwamen gelovigen de H. Maagd vereren (166). In Nevele werd het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Bijstand elke derde zondag van de maand in processie meedragen (167).

In Deurle kwamen talrijke bedevaarders de gunst van de H. Aldegonde afsmeaken, die aangeropen werd tegen pest, „kanker” en zweren (168). In Landegem werd de H. Margareta vereerd, die tevens patroonheilige was van de kerk. Haar hulp werd ingeroepen tegen de hoest. Zachmoorter noteerde in 1642 dat de godsvrucht tot deze heilige groeide (169). Drongen had een kapel die toegewijd was aan de H. Basinus en druk bezocht werd (170). Ook de H. Gerulfus werd op deze parochie vereerd (172), evenals in Merendree (172) ; hij werd aangeropen tegen koorts en hoofdpijn.

Op verscheidene parochies kwamen vele bedevaarders de patroonheilige om bijstand vragen. Er werd vooral gebeden tot de H. Cornelius, H. Eligius, H. Mauritius en Onze-Lieve-Vrouw. In de bronnen kwam echter niet duidelijk naar voor wat de heiligenverering betekende in het godsdienstig leven van het volk. Alleen bleek dat bepaalde dorpen talrijke mensen aantrokken.

§ 2. Processies

Naast heiligenverering en bedevaarten waren ook de processies een uiting van de devotie van het volk. Zeker in de helft van de parochies van de dekenij Deinze werd eens per jaar, of zelfs meerdere keren, een processie gehouden (173). In veel dorpen ging de plechtige processie uit op H. Sacramentsdag (174). Een tweede belangrijke processiedag was het feest van St.-Marcus en de kruisdagen (175). Sommige parochies maakten van derde pinksterdag (176) of het kerkwijdingsfeest (177) een heiligdag met processie. In een paar dorpen trok een gebedstocht door de straten op het patroonsfeest van de kerk of de zondag nadien (178). Machelen spande de kroon : in 1623 had deze parochie een processie op alle plechtige feestdagen - in totaal dertien - en op de kruisdagen en St.-Marcus (179).

Op de meeste parochies werd het H. Sacrament of een kruisbeeld meege dragen, elders werden de relieken of het beeld van de patroonheilige mee genomen.

Soms wilde men de godsvrucht nog met meer nadruk beklemtonen door een lange processieweg. Maar de vroomheid van de mensen kent grenzen en een verre gebedstocht kon aanleiding geven tot misbruiken. Een lange processieweg met wagens en paarden werd trouwens door de Kerk verboden (180). De deken diende te informeren of de tocht niet te lang was en behoorlijk verliep. De eerste verslagen stipten voor negen parochies (181) aan dat de processie te lang duurde of dat de pastoor en de koster zich in een wagen lieten voeren (182). In St.-Martens-Latem bedroeg de afstand één mijl, in Maria-Lerne twee mijl en in Nevele vier mijl, in Vosselare stapten de gelovigen twee uur en in Meigem drie uur. Telkens noteerde de bisschop in de rand dat de pastoor een kortere processieweg diende te zoeken ; gewoonlijk kwam dit vóór 1618 in orde.

Voor Deinze en Nevele noteerde Zachmoorter dat de jaarlijkse tocht met oneerbiedigheden gepaard ging. Vanuit Deinze trokken de gelovigen in processie naar Zeveren, waar gecelebreerd en gepreekt werd. Van een vrome gebedstocht was echter geen sprake. De weg was te lang en pastoor en koster lieten zich in een wagen voeren. Leden van de St.-Jorisgilde reden mee te paard en maakten er a.h.w. een koers van waar de weg het toeliet. In Zeveren werden de processiegangers op kosten van de kerk ontvangen, van-

af 1617 werd deze maaltijd verboden (183). De deken stelde voor een kortere weg te volgen die misschien meer zou bijdragen tot de godsvrucht en goedkoper zou zijn. In 1626 volgde hij persoonlijk de plechtigheid. De processie verliep ordevol, maar met de geringe godsvrucht eigen aan die streek (184). Het was echter moeilijk de duur van de processie in te korten, tenzij heen en terug dezelfde weg gekozen werd, stelde Zachmoorter vast. In Nevele was de processieweg aanvankelijk vier mijl lang, zodat de plechtigheid verscheidene uren duurde en aanleiding gaf tot drankmisbruik onderweg (185).

In welke mate nam het volk deel aan deze gebedstochten? Vermoedelijk brachten processies, vooral de bekendste, heel veel volk op de been. Voor Th. Kok is het duidelijk dat de gelovigen eerder te vinden waren voor feestelijke en levendige liturgische vieringen dan voor „het somber gebrom van de Latijnse vespers” (186).

In de laatste verslagen stipte de deken inderdaad van een paar processies aan dat veel volk mee opstapte (187). Wat de godsvrucht zelf betreft zijn vooral enkele klachten tot ons gekomen, zoals we boven vermeldden. In feite werd in de bronnen weinig aandacht besteed aan de religieuze betekenis van de processies.

Om te besluiten voegen we hieraan nog een paar gegevens toe over de godsvrucht in het algemeen. Zachmoorter constateerde in 1633 een gebrek aan devotie in Deinze. „Ouderen” die de catechismuslessen volgden, werden uitgelachen. Vrome parochianen die dikwijls communiceerden, werden bespot, en zij die de rozenkrans baden, kregen de bijnaam „Walen” (188). In die tijd bleken ook de inwoners van Meigem geen uitblinkers op godsdienstig gebied. De deken beweerde in 1635 dat in het voorbije jubileumjaar niemand enige inspanning gedaan had om de bijzondere genaden eraan verbonden, te verdienen (189).

Deken Zachmoorter heeft dus enkele duidelijke uitspraken gedaan over de godsvrucht van sommige afzonderlijke parochies. Concreter gegevens over de betekenis van de processies voor het godsdienstig leven hebben we niet aangetroffen.

§ 3. Broederschappen

In de derde plaats kwam de devotie van het volk tot uiting in broederschappen. De gelovigen die hun godsdienst intenser wilden beleven, werden lid van zo'n religieus genootschap.

Vóór 1630 hadden vijf parochies van de dekenij Deinze een broederschap (190). Tien jaar later was Zachmoorter ontevreden over de geringe godsvrucht in de streek van Nevele. De pastoors zelf moedigden de devotie niet aan door het oprichten van een confrerie ; ze waren niet ijverig genoeg of niet bereid zo vaak biecht te horen als de statuten van het broederschap vereisten (191). De oorlogsomstandigheden werkten de opbloei van een geregeld religieus leven niet in de hand. Als het opnieuw rustig is in het land, zal ik de oprichting van confrerieën aanbevelen, beloofde de deken, om op die manier de vroomheid te stimuleren (192). In Deinze bestond het broederschap van de H. Rozenkrans, maar tijdens de onlusten was het in verval geraakt. Ca. 1662 werd dit initiatief terug opgenomen. De deken vroeg de wereldlijke overheid het voorbeeld te geven door zich te laten inschrijven (193).

In de eerste helft van de 17de eeuw hadden veertien parochies een broederschap, drie dorpen telden zelfs twee godsdienstige genootschappen.

parochies	broederschap	bron (194)
Baarle	Onze-Lieve-Vrouw	DV. 1656
Deinze	H. Rozenkrans	DV. 1662
Deurle	H. Aldegonde	DV. 1614
Drongen	Onze-Lieve-Vrouw en H. Gerulf	DV. 1630
Landegem	H. Rozenkrans	RAG., <i>FB.</i> , R1012/4
Machelen	H. Cornelius en Gislenus	BV. 1628
Mariakerke	Onze-Lieve-Vrouw	DV. 1646-1647
Melsen	H. Sebastiaan	DV. 1628
Nazareth	?	DV. 1633
Nevele	H. Drievuldigheid	DV. 1643
	H. Hubertus	DV. 1655
St.-Denijs-Westrem	Onze-Lieve-Vrouw	BV. 1632
Vosselare	H. Eligius	DV. 1626
	H. Scapulier	DV. 1658-1659
Zevergem	H. Rozenkrans	DV. 1635
	Onze-Lieve-Vrouw	BV. 1654
Zwijnaarde	H. Sacrament	DV. 1637

Een broederschap had gewoonlijk elke maand zijn godsdienstige plechtigheden : een mis en eventueel daarna een kleine processie. In Drongen werd op kosten van de confrerie elke zaterdag een mis gezongen en op de

eerste zondag van de maand was er ommegang rond de kerk. Alle leden dienden op straf van boete aanwezig te zijn (195). De statuten van het broederschap van St.-Hubertus in Nevele bepaalden dat de leden verplicht waren de geboden van God en van de H. Kerk te onderhouden. In 't bijzonder dienden ze zich te hoeden voor onkuisheid, onrechtvaardigheid, vloeken en gramschap, en verder voor al wat God kon mishagen of de naasten hinderen. Aan de niet-leden moesten ze het goede voorbeeld geven en proberen vrede te brengen waar ruzie heerste. Op het feest van de heilige werd verwacht dat alle leden de mis zouden bijwonen, biechten en communiceren. Telkens na deze feestdag werd een mis gezongen voor de overleden broeders. Op de eerste zondag van de maand werd het misoffer opgedragen voor de leden van de confrerie. Om de devotie bij de gelovigen te stimuleren werden bepaalde aflaten verleend (196). De statuten van het broederschap van de H. Cornelius en H. Gislenuus in Machelen bevatten analoge bepalingen. Daarbij dienden de leden speciaal te bidden voor de uitroeiing van de ketterij en door hun naastenliefde anderen tot het goede aanzetten (197).

Hieruit blijkt dat een broederschap evenzeer gericht was op grotere godsdienstigheid in het algemeen als op de speciale verering van een heilige. Wat was de betekenis van deze vrome genootschappen voor het religieus leven? Op sommige parochies trok de maandelijksse plechtigheid veel volk aan (198). De leden werden aangemoedigd elke maand te biechten en te communiceren. Soms was de opkomst zo groot dat de pastoor hulp nodig had van een tweede geestelijke (199). Een broederschap telde niet alleen leden op de parochie zelf; ook mensen uit andere dorpen binnen of buiten de dekenij, lieten zich inschrijven (200). Het ware bijzonder interessant te weten hoeveel procent van de parochianen lid waren van een confrerie, en welke evolutie zich hierin heeft voorgedaan, doch deze gegevens bleven ons onbekend. Blijkbaar ging het wel om een groep die meetelde op de parochie en invloed had, doch anderzijds werden lang niet alle parochianen lid.

De betekenis van de broedersappen voor het religieuze leven, zowel van de leden als van de parochiale gemeenschap in haar geheel, is moeilijk uit de bronnen te achterhalen. We hadden de indruk dat de betekenis aanzienlijk geweest is en dat het belang ervan met de jaren is toegenomen. In 1630 bestonden er, voor zover we geïnformeerd zijn, nog maar een viertal confrerieën; in 1658-1659 waren er daarentegen tenminste al zeventien. De kerkelijke overheid zag vooral in deze verenigingen een aangewezen midden om de godsvrucht van het volk te vermeerderen.

Besluit bij de devotie van het volk

Door het onderhouden van de zondagsrust en het vervullen van de paasplicht was de christen gehoorzaam aan de kerkelijke richtlijnen. Wie echter in zijn godsdienst meer zag dan wetten en verplichtingen, beperkte zich niet tot het strikt noodzakelijke, maar wilde zijn diepgelovigheid ook tot uiting brengen, b.v. door lid te worden van een broederschap. De confrerieën, die ca. 1660 op drie vierde van de parochies opgericht waren, beoogden een intenser beleving van de godsdienst. Het goede voorbeeld van de leden van het broederschap stimuleerde de godsvrucht van de anderen. Een andere uiting van de spontane devotie was het meestappen in de processie. Grote processies trokken veel mensen aan. Vermoedelijk was het voor hen niet alleen een gebedstocht, maar ook een vorm van vrijetijdsbesteding. Bepaalde dorpen waren tevens druk bezochte bedevaartsoorden, in tegenstelling tot de parochies van het „Land van Nevele”, waar een grotere lauwheid geconstateerd werd op godsdienstig gebied.

We konden niet volledig akkoord gaan met de bewering van Kok dat het Vlaamse volk zich in het kerkelijk meeleven beperkte „tot het noodzakelijke, de zondagsmis, en tot het feestelijke, de processies” (201). De statuten van de broederschappen riepen niet op tot feest, maar tot vroomheid.

HOOFDSTUK V

DE RELIGIEUZE OPVOEDING VAN HET VOLK

Het godsdienstonderricht was door de onrust van einde 16de en begin 17de eeuw wat in de verdrukking geraakt. De kerkelijke overheid was er zich goed van bewust dat heel veel mensen haast onwetend waren op religieus vlak. Daarom was godsdienstige opvoeding van kapitaal belang om de voornaamste waarheden aan de gelovigen bij te brengen. De zondagse preek richtte zich vooral tot de volwassenen, de catechismusles was eerder bestemd voor de jongeren. Ook het onderwijs met zijn godsdienstig geïnspireerd leerprogramma heeft een grote rol gespeeld in de Contrareformatie.

ART. I. DE PREDIKATIE

§ 1. De regelmaat van de predikatie op zon- en feestdagen

De pastoor was verantwoordelijk voor het geestelijk welzijn van de gelovigen, hij moest toezien dat niemand afdwaalde bij gebrek aan onderricht. Voor volwassenen bleef de religieuze vorming beperkt tot het wekelijks sermoen. Daarom is het niet verwonderlijk dat de bisschoppelijke verordeningen veel belang hechtten aan de predikatie. Wanneer was een sermoen vereist en wat hield het in ?

Op zijn inspectietocht informeerde de deken of alle pastoors 's zondags en op de belangrijke feestdagen preekten. In veel gevallen was het antwoord positief, enkele geestelijken maakten evenwel uitzondering (1). Sommigen verontschuldigten zich omwille van het gering aantal aanwezigen in de kerk. Volgens de bisschop lag de fout eerder bij de pastoor : juist omdat hij onvoldoende aandacht besteedde aan zijn sermoenen, waren er minder kerkgangers. Bovendien was het oneerlijk de vrome parochianen te laten boeten voor de afwezig (2). Anderen vervingen het sermoen door catechismus, maar deze oplossing maakte de volwassenen die de voorkeur gaven aan predikatie, afkerig van de mis (3). In Vosselare excuseerde de pastoor zich, omdat hij niet de nodige boeken bezat noch de middelen om zich die werkinstrumenten aan te schaffen (4). Het zal niet verwonderen dat enkele pastoors die over de hele lijn geen uitblinkers waren, ook aan de predikatie onvoldoende aandacht besteedden. Priesters die zielzorg hadden over twee

parochies, preekten gewoonlijk om beurt in één van beide kerken. De parochianen van Baarle en Bachte waren in dit opzicht minder begunstigd, omdat de hulppriester die hier gewoonlijk celebreeerde, niet kon preken (5).

De vele niet genoemde pastoors hebben blijkbaar elke zondag of toch bijna elke zondag gepreekt, maar het was aanvankelijk minder gebruikelijk op heiligdagen de gelovigen toe te spreken. Om het onderhouden van het werkverbod te bevorderen heeft de Kerk herhaaldelijk gevraagd de goddelijke diensten op feestdagen evenzeer te verzorgen als op zondagen (6). In 1618 vonden de dekens het nuttig ook op de kleinere feesten te preken, om de heiliging ervan te stimuleren. In geen geval mocht het sermoen op de gewone zondagen en grote feestdagen overgeslagen worden (7). Alleen de pastoor van Hansbeke preekte elke zon- en feestdag, beweerde Zachmoorter in 1619 (8). Later werd nog van twee ijverige priesters uitdrukkelijk vermeld dat ze ook op feestdagen de gelovigen toespraken (9). We meenden echter hieruit niet te mogen besluiten dat alle andere pastoors het sermoen op feesten verwaarloosden. Wel is het duidelijk dat zij zich niet gemakkelijk lieten overtuigen om in de liturgische vieringen geen onderscheid te maken tussen zon- en feestdagen. In 1629 b.v. bleek andermaal dat niet alle clerici uit eigen beweging ook op de kleine feesten preekten. Zachmoorter vroeg daarom of de bisschop een verordening in die zin wilde uitvaardigen voor alle dekenijen (10). Later heeft hij zijn pastoors nog op het hart gedrukt nooit het sermoen over te slaan (11). De vroegere klachten over pastoors die wel 's zondags maar niet op feestdagen preekten, heeft hij niet meer herhaald. Triest daarentegen betreurde in 1644 dat veel priesters op het platteland geen sermoen hielden op feestdagen. Nochtans vond hij de predikatie noodzakelijk voor het volk ; voor de pastoors zelf was het een middel tegen verveling (12).

In 1614 hadden twee priesters de gewoonte te preken na de mis i.p.v. dadelijk na het evangelie. De pastoor van Hansbeke stelde het sermoen uit, omdat hij daarna moeilijk kon zingen. Bovendien hoopte hij, evenals zijn collega in Vosselare, op die manier de andersdenkenden aan te trekken naar de zondagsmis. Zachmoorter vond het beter overal dezelfde regeling te volgen en te preken na het evangelie. Bovendien konden zij die tijdens het sermoen binnenkwamen, toch voldoen aan hun zondagsplicht indien ze tenminste bleven tot na het laatste evangelie (13). Ook een huwelijksviering kon de gewone gang van zaken verstoren. Wanneer bruid en bruidegom op zich lieten wachten, preekte de pastoor vóór het evangelie (14).

In het vorige hoofdstuk stipten we aan dat bisschop en deken herhaaldelijk aangedrongen hebben tijdig te celebreren en niet langer dan één uur te preken. Tijdens de oogsttijd mocht de pastoor zijn sermoen inkorten, doch niet weglaten (15). Binnen de dekenij Deinze hadden meerdere pastoors

moeite om stipt de mis te beginnen en te besluiten. In een paar dorpen ging de pastoor zo op in zijn sermoen dat hij de tijd uit het oog verloor en veel te lang preekte (16).

§ 2. Inhoud en waardering van de predikatie

Het wekelijks sermoen bestond voor de helft uit echte predikatie en voor de andere helft uit verklaring van de catechismus ; althans volgens de bisschoppelijke *ordinata*. Dit leek de beste manier om de volwassenen te onderrichten (17). In 1619 deelde geen enkele pastoor van Deinze zijn preek zo in tenzij eens toevallig. Bij gebrek aan uniformiteit verontschuldigde de ene zich omdat de andere het niet deed. Opdat het catechismusonderricht niet in de vergeethoek zou geraken, was voor de hele dekenij een zelfde regeling nodig. Zachmoorter suggereerde het voorbeeld van Mariakerke te volgen en catechismus te geven op de feestdagen die niet op een zondag vielen (18). Op de vergadering van dekens in 1625 werd dat voorstel aangenomen (19). Slechts van enkele parochies weten we zeker dat de gelovigen op die manier onderricht kregen (20). Een pastoor die twee dorpen bediende, gaf catechismus tijdens de vroegmis in de ene kerk en preekte tijdens de hoogmis in de andere kerk (21). Waar twee missen opgedragen werden, was er catechese in de eerste mis en sermoen in de hoogmis (22). In 1655 gaf Triest de raad het catechismusonderricht in de vroegmis aan te passen aan het publiek. Deze viering werd vooral bijgewoond door het huispersoneel, dat weinig ontwikkeld was (23).

De kerkelijke overheid gaf ook concrete tips voor de inhoud van de predikatie (24). In het sermoen diende de pastoor vooral die punten van de katholieke leer uit te leggen, die essentieel waren voor het heil van de mensen : welke deugden ze moesten nastreven en welke ondeugden vermijden. Hij mocht geen moeilijke problemen behandelen, evenmin lachwekkende zaken vertellen of ketterse argumenten uiteenzetten. In de vroegmis was het nuttig de grondwaarheden van het geloof te overlopen.

Soms werd in de preek gereageerd tegen bepaalde misbruiken op de parochie, zoals het overtreden van de wet op de zondagsrust of het verlaten van de kerk vóór het einde van de mis. Zeker twee pastoors preekten over een onderwerp uit de catechismus en voegden er morele beschouwingen aan toe (25). De pastoor van Merendree beloofde bepaalde geloofsproblemen te behandelen, omdat op zijn parochie veel verdachten woonden (26). Bisschop Triest was in 1625 ontevreden over de sermoenen in Petegem, omdat de pastoor zelden de kerkelijke richtlijnen afkondigde, noch de feesten, vastendagen en jaargetijden aanwees voor de komende week (27).

De pastoor was verplicht aan zijn preek de nodige zorg te besteden en een schriftelijke voorbereiding te maken, die de deken zou nazien. Op die manier wilde Triest vernemen of de priesters inderdaad preekten op de aangewezen dagen en of ze voldoende aandacht schonken aan hun predikatie. Bovendien was het neerschrijven van het sermoen voor de pastoor een vorm van tijdverdrijf (28). We vonden twee aanduidingen dat Zachmoorter werkelijk die geschreven voorbereidingen nagezien heeft. In beide gevallen was hij er tevreden over (29). Daarentegen diende pastoor Kesels van Merendree zijn preek beter te verzorgen en aan te passen aan het publiek (30).

Aan het einde van zijn toespraak moest de pastoor het onzevader, het weesgegroet, het symbolum, de geboden van God en van de Kerk traag en duidelijk opzeggen in de moedertaal (31). Dit was bedoeld om de plattelandsbewoners die gebeden aan te leren. Uit de verslagen blijkt dat lang niet alle pastoors regelmatig die gebeden herhaald hebben. Nog in 1643 betreurde de deken dat sommigen de gebedsteksten aanleerden onder de catechismus i.p.v. na de preek. Daardoor kenden zeer veel gelovigen niet eens de gewone gebeden (32). In 1650 werd opnieuw de noodzaak beklemtoond om de grondwaarheden van het geloof en de gebeden voor te lezen in de mis. Dit was vooral belangrijk voor de jongeren met het oog op de ondervraging vóór hun huwelijk (33).

Voor veel pastoors noteerde Zachmoorter dat ze voldeden voor de predikatie. Van vijf geestelijken werden de sermoenen zeer gewaardeerd en op prijs gesteld door de parochianen en de gelovigen uit naburige dorpen (34). Pastoor Huybens van Deinze echter had niet de gave van welsprekendheid. Hij deed zijn best, maar de mensen luisterden niet graag naar hem omwille van zijn schorre stem (35).

Besluit : 's Zondags en op de grote feestdagen was de pastoor verplicht te preken, op kleinere feesten werd het sermoen vervangen door catechese. Ondanks het belang van dit „onderricht voor volwassenen” hebben in de eerste helft van de 17de eeuw een twaalfstal pastoors min of meer regelmatig het sermoen verwaarloosd of er niet de nodige zorg aan besteed. Het betreft hoofdzakelijk pastoors die ook voor hun gedrag op de zwarte lijst stonden. Vermits de deken rond het midden van de eeuw nog ontevreden was over een aantal clerici, moet het ons niet verwonderen dat de ambtsvervulling, en meer bepaald de predikatie, ook na 1640 op een vijftal parochies niet aan de richtlijnen beantwoordde. De pastoors leken vóór 1629 moeilijk te overtuigen van het nut en de noodzaak ook op feestdagen te preken.

De predikatie duurde ongeveer een uur en bestond uit een sermoen, dat eerder moraliserend was, en catechese, die meer betrekking had op de geloofsleer. Van sommige pastoors weten we dat ze in hun preek bepaalde misbruiken hekelden en tot een positief resultaat kwamen. Het is ons niet bekend welke invloed de sermoenen hadden, die minder concrete onderwerpen behandelden. Ze waren bedoeld om de kennis van de geloofswaarden op peil te houden en de religieuze praktijk te stimuleren.

ART. II. HET CATECHISMUSONDERRICHT

§ 1. Het verstrekken van catechismusonderricht

Even belangrijk als het sermoen voor de volwassenen was het catechismusonderricht voor de jongeren. Niet alle clerici leken overtuigd van het nut van de christelijke lering, maar in de bisschoppelijke verordeningen werden ze er regelmatig aan herinnerd. We zoeken een antwoord op volgende vragen : waar en wanneer werd godsdienstondericht gegeven ? Door wie werden de lessen bijgewoond ?

Het was de taak van de pastoor of onderpastoor op zon- en feestdag catechismusonderricht te geven. Hij deed dit best na de middag, vóór of na de vespers. Voor de dekenij Deinze stelde Zachmoorter in 1627 voor de les om 13 u. of 13 u. 30 te beginnen (37).

Tijdens de eerste decennia hebben niet veel pastoors zich druk gemaakt over deze lering. Op de diocesane synode van 1613 werd geklaagd over de grote nalatigheid op dit punt (38). Het verslag van 1613 was een bewijs van die ontevredenheid : elfmaal noteerde de deken „*non catechisat*” (39). Tot 1616 hielden vijf pastoors zich af en toe bezig met de godsdienstige vorming van de kinderen (40). In 1619 beweerde de deken dat zeer weinig geestelijken echt catechismusonderricht gaven in de kerk (41). Haalde gemakzucht het op de ernstige bekommernis om het geestelijk welzijn van de parochianen ?

Zachmoorter gaf zijn pogingen niet op en spoorde ook in 1623 alle pastoors aan de christelijke lering beter te verzorgen (42). Zijn aanbeveling vond weinig gehoor, want in 1627 klaagde de deken dat het catechismusonderricht in veel dorpen niet de nodige aandacht kreeg (43). Hoezeer hij ook de noodzaak van de religieuze vorming beklemtoonde, op meerdere parochies bleef zijn pleidooi zonder resultaat. Ook later nog gaf hij zijn clerici opdracht zich met hart en ziel in te zetten voor de christelijke lering,

wat op veel plaatsen nog te wensen overliet. Een pastoor die gewetensvol zijn ambt vervulde, zou de vespers en de catechismus nooit overslaan, meende hij (44).

In 1640 werd niet meer geklaagd over nalatigheid. Wel deed de deken een oproep tot zijn pastoors zich ernstig in te spannen voor de godsdienstige opvoeding. Ze mochten niet rusten vooraleer ze alle parochianen bereikt hadden (45). De bisschop zou speciaal toezien wie nauwgezet catechismus gaf, en wie zich aan zijn plicht onttrok zou niet langer in aanmerking komen voor bevordering. Daar de pastoor verantwoordelijk was voor alle parochianen, mocht hij ook wie ver van de kerk woonde niet vergeten (46). Ondanks al die aansporingen betreurde Triest dat het zo belangrijke catechismusonderricht dikwijls verwaarloosd werd. In 1648 maakte hij zich zorgen over het „vrije” verkeer tussen Noord en Zuid, waardoor de katholieken gemakkelijk in contact kwamen met protestanten. Meer dan tevoren dienden de pastoors oog te hebben voor het bevorderen van de christelijke leer door preek, catechismus en vespers (47).

De inhoud van het catechismusonderricht kwam in de verslagen niet ter sprake, wel in de normatieve bronnen. De religieuze opvoeding was bedoeld als voorbereiding op de eerste communie. Ze beoogde het aanleren van de voornaamste gebeden en grondwaarheden van het geloof (48). In 1656 vroeg Triest speciaal aandacht voor het begeleiden van de eerstecommunicanten. Zachmoorter antwoordde dat de geestelijken van Deinze in de vasten catechismusles gaven over biecht en communie en in 't bijzonder de oudsten onderrichtten en ondervroegen (49).

In 1617 werd voorgesteld in de catechismus dezelfde onderwerpen te behandelen als in de preek, weliswaar aangepast aan het publiek. Dit zou ouders en kinderen toelaten mekaar te helpen (50). Bisschop en dekens schetsten in 1632 hoe een les diende te verlopen. Het eerste deel omvatte het aanleren van de gewone gebeden en belangrijke punten van de christelijke leer. Deel twee bestond uit een herhaling van de vorige les. In het derde deel moest de pastoor de nieuwe les duidelijk uitleggen en met voorbeelden illustreren (51). De geestelijken waren verplicht als „handboek” de Mechelse catechismus te gebruiken (52).

Waarom die herhaalde aansporingen en vermaningen van hogerhand ? De indruk overheerst dat sommige clerici zich weinig bekommerden om het godsdienstonderricht. Zeker tien priesters verontschuldigten zich wegens het klein aantal kinderen, dat de lessen volgde. Triest vond dat excuus ongedig, want zelfs voor enkele kinderen loonde het de moeite catechismus

te geven (53). Pastoors die het onderricht in hun preek verwerkten, meenden dat christelijke lering op zondagnamiddag niet meer nodig was (54). Anderen gaven godsdienstonderricht op school, maar op die manier werden niet alle kinderen bereikt. Daarom was het nodig ook 's zondags aan de religieuze opvoeding van de jeugd te denken (55). Bij minder voorbeeldige geestelijken was nalatigheid de ware oorzaak van het ontbreken van catechismuslessen. In Deurle werd het onderricht in 1628 stopgezet bij gebrek aan prijzen voor de beste leerlingen (56). In Bachte werd nooit godsdienstonderricht gegeven. Tijdens de wintermaanden, wanneer de lering elders meest succes kende, stond het water in deze streken zo hoog, dat de kinderen slechts per boot Deinze konden bereiken. Eénmaal ter plaatse vonden ze er dikwijls geen pastoor (57).

Het godsdienstonderricht voor kinderen vormde de basis van de geloofskennis en diende de latere volwassenen een vaste geloofsovertuiging mee te geven. Daarom werd de lering nog meer aangemoedigd op parochies waar de godsdienstbeleving verslapt was of waar kettersgezinden woonden. Dit was het geval voor Veldeke, een wijk van Nevele, en voor Merendree waar de grootst mogelijke aandacht gevraagd werd voor de catechisatie (58). Gewoonlijk werd de catechismusles gegeven vóór of na de vespers, ofwel tussen de vroeg- en de hoogmis. In Meigem werd de christelijke lering niet op prijs gesteld, de jongeren kwamen 's middags niet naar de kerk. Pastoor Fierens probeerde dit te verhelpen door de zondagse preek te vervangen door godsdienstonderricht, wanneer hij zag dat kinderen de mis bijwoonden (59). Deze oplossing bood het voordeel dat ouderen tegelijk onderricht werden, wat velen best konden gebruiken. Ook in Zevergem werd het sermoen vervangen door christelijke lering, omdat na de middag niemand de catechismus bijwoonde (60).

Naast de pastoors die nalatig waren op het vlak van de religieuze opvoeding werden een vijftal priesters opgemeld om hun uitstekend onderricht (61). Pastoor Schuermans van Nazareth was zo ijverig voor de catechismus, dat Zachmoorter hem tot matigheid aanspoorde. 's Namiddags en in de eerste mis zorgde hij voor christelijke lering, die hij echter niet te lang mocht trekken, opdat de kerkgangers tijdig naar huis konden. Wie in de zomer de les niet kon bijwonen, riep hij 's winters na de vroegmis samen (62).

Vanaf ca. 1635 werd op drie vierde van de parochies regelmatig catechismusonderricht gegeven, met uitzondering van enkele nalatige pastoors. Praktisch overal werden 's zomers de lessen opgeschort omdat de kinderen toch niet kwamen. Sommige pastoors zorgden voor onderricht vanaf de advent tot Pasen, anderen lieten de jongeren tot de maand mei komen, el-

ders was er lering tot aan de oogsttijd. Voor meerdere dorpen noteerde Triest dat er ook 's zomers onderricht moest zijn (63). Wat we opmerkten voor de vespers geldt ook voor de catechismus : de Kerk stelde hogere eisen naarmate de Contrareformatie meer doordrong.

¶ 2. Het absenteïsme van de kinderen en de pogingen om het te verhelpen

De pastoor kon zich alleen maar efficiënt inzetten voor de catechismus, wanneer de jeugd de lessen volgde. Voor het godsdienstonderricht was het absenteïsme een even grote kwaal als de nalatigheid van de geestelijken zelf, die de Kerk met evenveel moeite heeft bestreden. De kinderen hadden verschillende redenen om de lering niet bij te wonen. In zo'n landelijke dekenij als Deinze waren ze verplicht mee te helpen op het veld of het vee te hoeden. Op één parochie werd hiervoor een oplossing gevonden. In Melsen wachtten de ouders zelf bij de koeien terwijl hun kinderen naar de kerk waren (64). De clerici moesten ook diegenen opzoeken, die de lessen niet konden bijwonen. Twee priesters beweerden inderdaad dat zij persoonlijk de koewachters gingen onderrichten (65).

Op uitgestrekte parochies als Drongen en Nazareth was de grote afstand tot de kerk mede oorzaak van het absenteïsme (66). De pastoor van Drongen probeerde dit op te vangen door godsdienstonderricht te geven tussen de eerste en de tweede mis. Op die manier leerden de kinderen de viering bijwonen en de volwassenen die te laat kwamen voor de vroegmis en wachtten op de hoogmis, konden ook de uitleg horen.

Het volgen van de lessen hing in de eerste plaats af van de ouders. Zij waren verantwoordelijk voor de opvoeding van hun kinderen. Elke zondagnamiddag moesten ze hen naar de kerk sturen voor de christelijke lering. De armen die dit niet deden, verloren hun armensteun (67).

Men rekende echter niet alleen op de ouders om het absenteïsme in de catechismuslessen te bestrijden, maar ook op de medewerking van de wereldlijke overheid (68). Door toedoen van de deken werd voor heel het domein van Nevele een verordening uitgevaardigd die de kinderen verplichtte het godsdienstonderricht bij te wonen (69). Het bleef voorlopig bij mooie woorden, want in 1628 stipte de deken aan dat de jongeren door niemand gedwongen werden en nalatig bleven. Hij vermaande de baljuw om de bepalingen van het edict toe te passen (70). Jaren later betreurde Triest het gebrek aan kordaat optreden van de officieren van Nevele (71). Wat bewijst dat die overeenkomst met het wereldlijk bestuur voor een deel dode letter bleef. Het voorbeeld van Nevele vond in enkele dorpen navolging : men

riep de hulp van de magistraten in om de kinderen de catechismus te doen bijwonen, soms met succes. Anderzijds heeft de bisschop meer dan eens geklaagd over gebrek aan medewerking van de wereldlijke overheid (72).

Een ander middel om de jongeren naar de catechismus aan te trekken bestond in het uitdelen van prijzen, na de prijskamp drie- of viermaal per jaar. De pastoors beschikten niet over de financiële middelen om zelf die geschenken aan te kopen. In 1617 besloten de deken en de parochie van de armendis voor de prijzen zou instaan (73). Later stelden ze voor dat de magistraten van het dorp de kosten zouden dragen. Waar dit onmogelijk was, mocht de pastoor een collecte houden tijdens de zondagsmis (74). De wereldlijke overheid werd nog herhaaldelijk verzocht in te staan voor de catechismusprijzen. Het was niet gemakkelijk haar te overhalen tot een inspanning „*ad opus tam sanctum et utile*” (75). Zonder steun konden slechts weinig dorpen die prijzen bekostigen. In 1643 betreurde de deken dat de magistraten zo moeilijk meewerkten. Zeven pastoors kregen geen financiële hulp, op acht dorpen stonden de kerkfabriek en de armendis samen in voor de beloningen, in Nevele werd een collecte gehouden en in Nazareth deden de kerkfabriek en de Tafel van de H. Geest om beurt de aankopen (76). Triest stelde voor de vorst een edict te vragen om de magistraten tot het kopen van de catechismusprijzen te dwingen (77). Op veel parochies bleef de overheid koppig, ook na tussenkomst van de deken. Nochtans waren die geschenken bijna onmisbaar omdat de kinderen anders zeker het onderricht zouden verwaarlozen (78).

Het herhaald aandringen van bisschop en deken bleef niet zonder resultaat. In 1651 stuurde de vorst een brief naar de Raad van Vlaanderen, om de magistraten en het volk aan te zetten tot een bijdrage voor de beloningen voor het zo noodzakelijke catechismusonderricht (79). Op het *capitulum pastorum* kregen de geestelijken opdracht hun parochianen te herinneren aan dit besluit van de vorst en hen aan te zetten tot milde steun (80). Vooral de verslagen vanaf 1650 hadden aandacht voor de catechismusprijzen. Soms kwam Zachmoorter persoonlijk tussen om financiële hulp af te dwingen (81). Op verschillende parochies werden de prijzen bekostigd door de kerkfabriek i.p.v. door de bevolking, zoals de bisschop het wenste (82). Triest zelf was bereid het godsdienstondericht in Veldeke financieel te steunen (83).

Om het absentisme gemakkelijk te controleren diende de pastoor een lijst op te maken van alle kinderen die de catechismus moesten bijwonen (84). Van sommige parochies weten we dat de namen genoteerd werden of dat de pastoor beloofde het te doen. In Astene en Nazareth riep hij telkens

de namen af. Wie was verplicht het catechismusonderricht te volgen ? Tot hun eerste communie dienden alle jongeren de lessen bij te wonen, d.w.z. tot ze ca. 16 jaar oud waren. Het was niet uitzonderlijk dat ook „ouderen” naar de christelijke lering kwamen (85). Volgens de *status animarum* waren in Nevele de jongste leerlingen vijf jaar en de oudste negentien, in St.-Denijs-Westrem respectievelijk vier jaar en negentien jaar oud (86).

Besluit : Naast de preek met catechese in de zondagsmis werd van de pastoor verwacht dat hij in de namiddag voor de jongeren godsdienstige lering zou geven, als voorbereiding op de eerste communie. Rond 1635 werd slechts op drie vierde van de parochies godsdienstonderricht verstrekt zoals de bisschop het wenste. De invoering van een regelmatig catechismusonderricht heeft dus heel veel moeite gekost. De overheid was zeer overtuigd en hield vol ; de pastoors, de ouders en de kinderen waren beslist veel minder overtuigd en ze bleven lange tijd zeer terughoudend. Om het absentieïsme te beperken werd de medewerking van de magistraten gevraagd : om de kinderen te dwingen en om de prijzen aan te kopen. Ook deze medewerking werd slechts schoorvoetend verleend (87).

ART. III. HET SCHOOLWEZEN

De kerkelijke overheid probeerde de Contrareformatie ingang te doen vinden langs de predikatie en het catechismusonderricht. Ook het gewone onderwijs werd door de Kerk ingericht en was uitgesproken godsdienstig geïnspireerd. Om te beginnen vragen we ons af in welke mate het onderwijs gegeven werd. Daarna richten we onze aandacht op de onderwijzer, de leerlingen en het leerprogramma.

§ 1. De verbreiding van het onderwijs

De bisschoppen waren sterk overtuigd van het belang van het onderwijs en stuurden aan op een uitbreiding van het schoolwezen (88). Voor het oprichten van nieuwe scholen diende de deken contact op te nemen met de plaatselijke overheid. Dit was een bewijs van de samenwerking tussen Kerk en Staat op het vlak van de opvoeding (89).

Bij zijn bezoek aan de parochie informeerde de deken naar de toestand van het onderwijs en hij was ook verplicht éénmaal per semester de klassen te bezoeken. Nochtans gaf Zachmoorter in zijn verslagen niet alle inlichtingen over het schoolwezen, die we wensten te vernemen.

Uit de eerste dekanale visitatieverslagen, die voor zeventien parochies gegevens bevatten over dit aspect, bleek dat ca. 1615 op acht parochies een school gevestigd was. Negen andere hadden geen eigen school, maar van twee dorpen volgden de kinderen les in een naburige parochie. Gedurende de volgende twintig jaar nam het aantal onderwijsinstellingen sterk toe. De verslagen rond 1630 informeren ons over 21 dorpen, waarvan zestien wel en vijf geen school hadden. In één geval volgden de jongeren les in een aangrenzende parochie. Tien jaar later was er op tien van de elf besproken plaatsen een onderwijzer. Aanvankelijk noteerde Zachmoorter niet gedurende welke periode van het jaar onderwijs gegeven werd. Ca. 1630 kregen de leerlingen op elf van de zestien parochies die een school hadden, alleen les tijdens de wintermaanden. De verklaring hiervoor is dezelfde als voor het catechismusonderricht. De bevolking bestond overwegend uit landbouwers, die 's zomers de hulp van hun kinderen nodig hadden op het bedrijf.

Nevele had aanvankelijk twee onderwijsinstellingen. De ene school was bedoeld voor de jongeren van de parochie zelf en de andere voor de omliggende dorpen, die behoorden tot het domein van de heer van Nevele. Deze laatste school werd vermoedelijk opgeheven in 1616 (90). In Deinze gaf de onderpastoor les in de jongensschool en de meisjes volgden les bij de zusters van het hospitaal (91). St.-Denijs-Westrem beschikte in 1633 niet over een eigen school. De zuster van de pastoor was bereid op zon- en feestdagen de meisjes gratis te onderrichten (92). Van (andere) zondagsscholen vonden we geen spoor terug in de onderzochte bronnen (93).

De verslagen gaven slechts sporadisch inlichtingen over het schoolgebouw. In Baarle deed een deel van de pastorie dienst als klaslokaal. In Machelen gaf de koster les in zijn huis (94).

§ 2. De onderwijzer

Het was moeilijk om de informatie over de onderwijzer overzichtelijk voor te stellen, omdat de leiding van de school dikwijls wisselde. Van vier dorpen weten we dat aanvankelijk schoolgehouden werd door de koster en dat een onderwijzer later die taak overnam. Op vier andere parochies verliep de evolutie net in omgekeerde zin. In een paar gevallen nam de pastoor zelf of samen met de koster het onderricht voor zijn rekening. Naast een zuster van het hospitaal te Deinze hebben nog twee vrouwen een rol gespeeld in het onderwijs (95). Omwille van de grote leemten in de gegevens leek het ons onmogelijk tot een besluit te komen over het ambt van schoolmeester (96).

De pastoor en de magistraten samen kozen de onderwijzer. De kandidaat

diende zijn rechtgelovigheid te bewijzen door een eed van trouw in handen van de deken (97). Triest beweerde in 1644 dat deze bepaling niet nageleefd werd (98). Zelf vonden we daar slechts één voorbeeld van, nl. in Meigem waar de nieuwe leraar in 1639 alleen door de wereldlijke overheid was aangenomen. De bisschop gaf bevel tot schorsing zolang de onderwijzer niet aan de kerkelijke eisen voldeed (99).

De Kerk hechtte meer belang aan de rechtgelovigheid van de onderwijzer dan aan zijn verstandelijke ontwikkeling. Daarom is het niet verwonderlijk dat sommigen onder hen de leerlingen weinig kennis bijbrachten. De koster van Nevele stond in voor het onderricht, ofschoon hij moeilijk kon schrijven (100). Zijn collega van Deurle beheerste niet goed de Vlaamse taal (101). In St.-Denijs-Westrem daarentegen kende de leraar verschillende talen (102). In Nevele werd in 1623 een man aangenomen, die tevoren twee jaar „opleiding” kreeg om de jeugd te onderrichten (103). Eénmaal hield de deken wel rekening met de bekwaamheid, waar hij nooteerde dat de vrouw van de onderwijzer van Deinze noch lezen noch schrijven kon en niet in staat werd geacht de meisjes te onderwijzen (104).

Niet alleen de geloofsovertuiging, ook het gedrag van de onderwijzer werd in het oog gehouden. De koster-schoolmeester in Merendree was een eerbare man, maar hield te veel van brandewijn. De deken vreesde dat de jeugd zijn voorbeeld zou navolgen (105). Een onderwijzer die tevens officier of belastingontvanger was, kon onmogelijk de nodige aandacht besteden aan zijn leerlingen en ook wie een herberg openhield kwam niet in aanmerking voor die functie (106). In Nevele werd geklaagd over drankmisbruik van de schoolmeester en zijn collega van Deinze gaf aanstoot door zijn gedrag (107). Naast deze minder voorbeeldige leerkrachten waren er ongetwijfeld ook die toegewijd hun taak vervulden. Die kwamen in de verslagen echter niet aan bod.

§ 3. De leerlingen

De ouders waren verplicht hun kinderen naar het catechismusonderricht in de kerk te sturen ; voor het onderwijs mochten ze vrij beslissen. Over het aantal leerlingen hebben we geen gegevens. Zowel jongens als meisjes konden de lessen volgen, maar het was streng verboden hen samen te onderwijzen (108). Op een paar dorpen gebeurde dit toch, b.v. als er weinig leerlingen waren. Telkens opnieuw hebben de deken en nog meer de bisschop zich met klem verzet tegen gemengd onderwijs (109). De overste van het hospitaal van Deinze werd zelfs bedreigd met een boete van 50 florijnen en zeer tegen haar zin legde ze zich bij de verordening neer (110).

In het onderwijs overheerste het godsdienstig aspect, omdat men de leerlingen tot goede katholieken wilde opvoeden. Het programma dat de bisschoppen opstelden, omvatte het aanleren van het onzevader, het weesgeloof, het symbolum, de tien geboden en de biechtformule in de volkstaal, ook het misdienen. Lezen en schrijven stonden slechts op de tweede plaats. Ook in de zondagsscholen primeerde de religieuze opvoeding, pas daarna kwam het lezen en schrijven aan bod (111).

Tweemaal per week zou de pastoor de school bezoeken en er catechismusonderricht geven (112). Van zeven parochies weten we dat dit gebeurde. Drie andere pastoors werden vermaand dit element van de godsdienstige lering niet te verwaarlozen (113). In Hansbeke zorgde de leraar zelf voor catechismusonderricht. De ouders stelden dit niet op prijs en stuurden daarom hun kinderen niet. Blijkbaar gebeurde dit ook op andere plaatsen (114).

Besluit : In de dekenij Deinze heeft het schoolwezen zich tussen 1600 en 1650 sterk uitgebreid. Het was een initiatief van de Kerk, die het onderwijs in dienst stelde van haar streven naar een religieus herstel. Bij de keuze van de onderwijzer, door pastoor en magistraten, ging de aandacht vóór alles naar de rechtgelovigheid van de man ; zijn intellectuele begaafdheid speelde slechts een geringe rol. Het goed gedrag van leraar en leerlingen werd zorgvuldig in het oog gehouden.

We weten niet in welke mate de bevolking interesse had voor het onderwijs. Het lijkt aannemelijk dat de landbouwers zich meer bekommerden om, met de hulp van hun kinderen, hun bestaansmiddelen en hun inkomsten te vermeerderen dan om het schoolonderricht, waarvan zij het praktisch nut vermoedelijk erg betwijfelden.

HOOFDSTUK VI

ASPECTEN VAN HET ZEDELIIK LEVEN VAN HET VOLK

Het was onmogelijk alle aspecten van het zedelijk leven te behandelen, omdat we over bepaalde gedragingen weinig of niet ingelicht zijn. Daarom hebben we ons beperkt tot die punten, waaraan de bronnen zelf aandacht besteden. Dit betreft het drankmisbruik, ook het al of niet trouw blijven aan de huwelijksverbintenis en ten derde de ontspanning van jongeren en volwassenen. Zich houden aan de normen die de Kerk m.b.t. deze drie aspecten opgesteld had, werd beschouwd als noodzakelijke voorwaarde voor een hoogstaand zedelijk leven.

De verslagen geven een eenzijdige belichting van de morele gedragingen, ze stippen alleen aan wat misgelopen is. Anderzijds mogen we aannemen dat de pastoor aan de bezoekende deken de situatie gunstiger voorstelde dan ze in werkelijkheid was. Het pleitte niet in zijn voordeel wanneer de parochie veel *scandalosi* telde. Of de pastoor kon door het biechtgeheim verplicht zijn te zwijgen. Bij het lezen van de bronnen moeten we met deze opmerkingen rekening houden.

Naast de bovengenoemde aspecten bevatten de visitatieverslagen eveneens klachten over godslastering, vloeken of onkuise woordenschat van sommige gelovigen. Gewoonlijk werden deze tekorten aangehaald, wanneer de pastoor ook om andere redenen ontevreden was over die personen.

ART. I. HET DRANKMISBRUIK

Het is niet gemakkelijk om ons in te werken in de leefwereld van de mensen uit de 17de eeuw, die het in hun vrije tijd zonder radio of televisie moesten stellen. Om even de dagelijkse zorgen te vergeten trokken ze naar de herberg en bespraken er de jongste gebeurtenissen op het dorp. Zo'n samenzijn was ondenkbaar zonder bier of brandewijn.

De Kerk heeft in haar denken en schrijven over het verbruik van geestrijke dranken een duidelijk standpunt ingenomen : van het goede niet te veel ! Ze heeft zich altijd gekant tegen drankmisbruik. Dronkenschap paste niet

voor de mens omdat het zijn geest vervreemde. Het kon leiden tot twist en vechtpartijen. In 't bijzonder verzetten bisschop en dekens zich tegen herbergbezoek tijdens de goddelijke diensten in de kerk of n.a.v. processies.

De pastoor vertrouwde op de hulp van de magistraten om de gelovigen naar de mis en de kinderen naar het catechismusonderricht, zo nodig, te dwingen. Op verscheidene parochies bleek dit een misrekening, de wereldlijke overheid bleef in gebreke (1). Een baljuw, tevens brouwer, stelde zijn beroep boven de godsdienstige belangen en wilde zijn klanten niet ongunstig stemmen door een strenge controle op het herbergbezoek (2). Ook wanneer de notabelen of magistraten zelf in de herberg bleven hangen tijdens de zondagsmis, was het moeilijk om de bevolking naar de kerk aan te trekken (3).

Voor verscheidene parochies maakten de verslagen melding van regelmatig herbergbezoek tijdens de kerkelijke diensten, met als gevolg dat herbergiers en drankzuchtigen de mis verzuimden (4). Vooral de drankgelegenheden op het kerkplein waren een doorn in het oog van de clerici (5). Zachmoorter wenste dat de herberg die in Zwijnaarde naast de kerk stond, zou verdwijnen. Hij gaf echter toe dat overtredingen er minder frequent voorkwamen dan buiten het centrum, waar het moeilijker was de verbodsbepalingen te doen naleven.

Ook zonder verband met mis of vespers werden opmerkingen genoteerd over drankmisbruik. Een vroedvrouw had de gewoonte na de doopplechtigheid samen met de familieleden naar de herberg te gaan. Haar argument was dat ze soms niets anders kreeg dan een glas bier en dat het ouderlijk huis dikwijls ver van de kerk lag (6). Bij het nazien van de kerkrekeningen in Deinze ontbrak de fles niet op de tafel (7). In Nevele keerden de schepepen na een vergadering meer dan eens dronken naar huis terug (8).

Tevoren hebben we onderzocht in welke mate drankzucht een kwaal was bij pastoors en kosteren. Voor de parochianen kwam overdadig drinken alleen ter sprake wanneer ze voor de andere zaken slecht aangeschreven stonden, b.v. de zondagsmis niet bijwoonden of zich „schandalig” gedroegen. We dienen echter uitzondering te maken voor de notabelen en magistraten, die een voorbeeld moesten zijn voor de bevolking. De kerk nam het hen kwalijk wanneer ze zich aan drank te buiten gingen (9) en daardoor hun bezit verkwistten, hun gezin in armoede achterlieten en hun zelfbeheersing tegenover anderen verloren (10).

Praktisch uitsluitend de mannen maakten zich schuldig aan drankmisbruik, althans volgens de verslagen. Eénmaal was Zachmoorter ontevreden over de vrouw van een herbergier, omwille van haar levenswandel en om-

dat ze te veel dronk (11). Een andere vrouw was dronken toen ze met Pasen kwam biechten (12).

De Kerk probeerde overdadig drinken te bestrijden door aan te dringen op het zingen en bijwonen van vespers en lof op zondagnamiddag. Ze hoopte dat de wereldlijke macht haar pogingen zou steunen. Van een overeenkomst zoals de bisschop en de magistraten van Deinze sloten in 1620 vonden we geen tweede voorbeeld. Dit akkoord bepaalde dat 's zomers om 22 u. en 's winters om 21 u. zou geluid worden. Na dit sein dienden allen de herberg te verlaten (13).

Drankmisbruik was een ingewortelde kwaal die moeilijk kon bestreden worden. Verstokte drinkebroers zaten ook tijdens de goddelijke diensten in de herberg i.p.v. in de kerk. Dit was gedeeltelijk te verklaren door de houding van de magistraten die herbergbezoek niet streng controleerden. Het gebeurde dat de overheid zelf niet de gepaste maat wist te houden in het verbruik van geestrijke dranken.

Door het invoeren van vespers en lof heeft de Kerk een beperking van de vrije tijd nagestreefd. Op die manier hoopte ze het gevaar van dronkenschap te verminderen. Het kwam ons voor dat er rond 1650 weinig verbeterd was i.v.m. drankmisbruik.

ART. II. HET HUWELIJSLEVEN

In het catechismusonderricht werd geleerd dat het huwelijk, aangegaan voor de pastoor en twee getuigen, onverbreekbaar was. De trouw aan de huwelijksverbintenis werd er van kindsbeen af ingehamerd. Om een geldige reden echter kon de kerkelijke rechtspraak de gehuwden ontslaan van de verplichting samen te wonen (14).

Van 38 echtparen uit de dekenij Deinze is ons bekend dat ze uiteengingen. Waarom hebben zij hun belofte van trouw aan mekaar verbroken? Voortdurende ruzie tussen de echtgenoten (15) of het slechte gedrag van de man (16) konden leiden tot een echtscheiding. Een vrouw die echtbreuk pleegde of een kind verwachtte van een ander werd door haar man in de steek gelaten (17). Twee gehuwden gingen afzonderlijk wonen omdat de vrouw de slecht riekende adem van haar man niet kon uitstaan (18). Een man uit Astene stelde zelf een bewijs op van het overlijden van zijn echtgenote om een ander te huwen (19). Een vrouw weigerde met haar man gemeenschap te hebben vóór ze vijftig jaar oud was en wel uit vrees kinderen te krijgen, zei men (20). Al deze redenen werden in de verslagen aangegeven als oorzaak van echtscheiding.

Het uiteenvallen van het huwelijk probeerde de pastoor te voorkomen door zich in te spannen om beide partijen te verzoenen. Al dan niet door bemiddeling van deken of pastoor hebben een tiental echtparen opnieuw vrede gesloten. Het betreft hier gevallen waarvan de onenigheid publiek was. Gezien het vertrouwelijk aspect van dergelijke aangelegenheden mogen we wel aannemen dat de pastoors in veel meer gezinnen een betere verstandhouding hebben bewerkt en een uiteenvallen hebben voorkomen. Voor andere gehuwden sleepte de onenigheid langer aan.

Wanneer verder samenzijn voor man en vrouw onmogelijk was, dienden ze zich tot de bisschoppelijke rechtbank te wenden om de toelating te bekomen gescheiden te leven (21). Arme mensen vreesden de kosten van een proces, daarom was het moeilijk hen te overhalen naar de *curia* te komen. In dergelijk geval werd voorgesteld de echtscheiding kosteloos uit te spreken of de zaak toe te vertrouwen aan de deken of de pastoor, of de aanklacht werd gewoon op de lange baan geschoven (22). Een aanklacht bij de *curia* was dus niet altijd een doeltreffend middel tot bestraffing.

Een andere vorm van ontrouw in het huwelijk was de echtbreuk (23). In drie vierde van de gevallen zocht de man contact met een andere vrouw, van vijf vrouwen was bekend dat ze buitenechtelijke omgang hadden. Daarentegen hadden de klachten over verdachte levenswandel hoofdzakelijk betrekking op vrouwen (24). Vanzelfsprekend was ook concubinaat verboden. Voor zover de verslagen ons hierover inlichtten, kwam dit vrijwel niet voor in de dekenij Deinze (25).

Het is evident dat er zich heel wat meer gevallen van tijdelijke of blijvende ontrouw voorgedaan hebben dan in de verslagen worden aangestipt. Hoewel in een kleine gemeenschap weinig verborgen bleef voor de buitenwereld, zullen er toch wel buitenechtelijke relaties bestaan hebben waarvan niemand weet had. Wat de pastoor in de biechtstoel of op vertrouwelijke wijze vernam, zal hij niet aan de deken of de bisschop verteld hebben. De visitatieverslagen zijn derhalve om een tweevoudige reden zeer onvolledig. Anderzijds dient sterk onderstreept te worden dat de sociale controle vrijwel zeker op het spoor kwam van herhaalde of min of meer duurzame verboden relaties. Het doen en laten van iedereen werd vroeger in het dorp veel meer besproken en in het oog gehouden.

Meer dan eens stonden de notabelen van de parochie slecht aangeschreven (26). Deze mensen waren algemeen bekend en hun handel en wandel werd speciaal gecontroleerd omdat verwacht werd dat zij het goede voorbeeld zouden geven. Dat dit niet altijd zo was, blijkt uit enkele verslagen. De baljuw van Baarle en de praetor van Hansbeke waren zeker geen toonbeeld van hoogstaand zedelijk leven. Hun losbandigheid bracht hen in opspraak

en beiden hadden een onwettig kind (27). De officier van Nevele, die zich vroeger al weinig gestoord had aan de morele normen, leefde samen met een andere vrouw van wie de man in de gevangenis zat (28). Geen wonder dat dergelijke magistraten weigerden met de pastoor mee te werken aan het religieus herstel !

De vraag of een evolutie merkbaar was naar een christelijker huwelijksleven of naar meer echtscheidingen toe leek moeilijk te beantwoorden. De verslagen spreken zich daarover niet uit. Opmerkelijk is dat na 1645 nog weinig echtelijke conflicten vermeld werden. Uit dit stilzwijgen van de laatste decennia kan echter niet dadelijk geconcludeerd worden dat het huwelijk trouwer werd beleefd.

Uit bovenstaande gegevens mogen we besluiten dat de huwelijksverbintenis over 't algemeen zeer trouw nagekomen werd. Per jaar werden gemiddeld één of twee personen van echtscheiding of echtbreuk beschuldigd. Vooral de notabelen werden in het oog gehouden. Voor iedereen echter was de druk vanwege Kerk en maatschappij op het privé-leven veel groter dan nu.

ART. III. DE ONTSPANNING

Niet alleen over de vrijetijdsbesteding van de pastoor maakte de Kerk zich zorgen. Ook in het ontspanningsleven van het volk zag ze een gevaar voor een verslapping van de zeden en ze voelde zich geroepen om de gelovigen tegen dit gevaar te beschermen. Enerzijds probeerde ze de vrije tijd - ca. één dag op vier was een heiligdag - te beperken door de inrichting van godsdienstige oefeningen : mis, vespers, lof en catechismus. Anderzijds heeft de kerkelijke overheid die ontspanningsmogelijkheden verboden, die ze in strijd achtte met haar leer en haar normen.

§ 1. De ontspanning van de volwassenen

We kunnen ons voorstellen dat de mannen 's zondags na de mis naar de herberg trokken om de graanoogst te bespreken of de gevolgen van het slechte weer te voorspellen. Clerici stonden afkerig tegenover herbergbezoek omdat dit dikwijls leidde tot dronkenschap, ruzie en zelfs tot moord. Een aantal mensen beoefenden het boogschieten als hobby. Dit wordt bevestigd door de boogschuttersgilden, o.a. in Deinze en St.-Martens-Latem, die echter tijdens de oorlog met Spanje veel van hun luister verloren hadden (29).

De bronnen schenken weinig aandacht aan het ontspanningsleven behalve aan één punt, nl. het toneel. In 1607 werd te Mechelen bepaald dat goedkeuring nodig was van de bisschop om een toneelstuk te mogen opvoeren (30). De Aartshertogen hebben deze eis bevestigd. Het was de taak van de deken om te informeren of er toneel gespeeld werd op de parochie en of de stukken goedgekeurd werden.

In Vosselare werd het feest van St.-Jan-Baptist opgeluisterd met spelen. Zachmoorter benadrukte dat in elk geval toelating nodig was van de bisschop. Nog liever zag hij een volledige afschaffing van alle voorstellingen, omdat zij vroeger de verspreiding van de ketterij in de hand gewerkt hadden (31). Tien jaar later kwam dezelfde bekommernis van de deken tot uiting in zijn oproep om alle schouwspelen te verbieden. Veel van deze stukken behandelden volgens hem onderwerpen die in strijd waren met de goede zeden en het katholiek geloof (32).

Sinds de Hervorming voerde de Kerk een actie tegen de rederijkers en hun verenigingen omdat ze meende dat hun poëzie een slechte invloed had op de bevolking. Ondanks het verbod van de bisschoppen werden soms stukken opgevoerd zonder voorafgaande goedkeuring. De dekens schoven de schuld hiervoor op de magistraten die de voorstellingen oogluikend toelieten (33). Nochtans had Aartshertogin Isabella in 1631, in een brief aan de Raad van Vlaanderen, opdracht gegeven alle opvoeringen te verbieden die strijdig waren met de leer en de normen van de Kerk (34). Maar niet alle rederijkers lieten zich afschrikken door die tegenstand, zodat Triest het in 1650 nodig achtte opnieuw te wijzen op de plicht van Kerk en Staat om dergelijke schouwspelen te verbieden (35).

Tijdens de oorlogsjaren waren de toneelopvoeringen in Deinze onderbroken. Ca. 1650 werd toelating gevraagd voor een spel ter gelegenheid van het kerkwijdingsfeest. In een brief aan de bisschop betreunde Zachmoorter dit enthousiasme voor schouwspelen, die in zijn ogen de oorzaak waren van al wat slecht was (36). Door de gezamenlijke inspanningen van bisschop en dekens behoorden die „verderfelijke voorstellingen” bijna overal tot het verleden : de meeste verenigingen waren ontbonden en de voorstellingen verboden. De deken verzette zich tegen herinvoering van toneelspe- len, die de verspreiding van ketterij en misbruiken bevorderden. Hoe kon hij instemmen met de verwoesting van zijn wijngaard, die met zoveel moeite gezuiverd en bewerkt werd !

Niet alleen toneel was een gevaar voor de rechtgelovigheid en de goede zeden. Ook een aantal feestelijkheden, b.v. op vastenavond, vereisten grote waakzaamheid omdat ze gepaard gingen met allerlei schandalen (37). Een

andere gewoonte waaraan de Kerk aanstoot nam, was dat op bepaalde dagen, maar vooral op Driekoningenavond, gemaskerde mannen rondtrokken in Drongen en omliggende parochies, op zoek naar huizen van rijkelui met huwbare dochters. Daar werd de hele nacht bier geschonken aan al wie binnenkwam (38). Behalve de ergerlijke feiten en gevaren 's nachts was dit volksgebruik ook verantwoordelijk voor het groot misverzuim op het feest van Driekoningen. De heren van Oudburg vaardigden elk jaar een edict uit om deze gemakkelikheden te verbieden, maar door de onoplettendheid van de officieren bleef deze verderfelijke vorm van ontspanning bestaan in het hele gebied van Nevele. Van zo'n groep vermomde kerels viel niets goeds te verwachten, maar hoe kon men hun optreden beletten? Alleen een betrouwbaar officier, aangeduid door de heren van Oudburg, zou in staat zijn deze ongeoorloofde praktijken uit te roeien, want die gemaskerde dansers deinsden niet terug voor de plaatselijke overheid (39). In 1639 was er in Drongen veel verbeterd op dit gebied. Alleen op Driekoningenavond waren groepen uit Deinze gekomen, die in de huizen met huwbare meisjes enige verzen hadden voorgedragen. Zachmoorter zuchtte dat hij niet wist hoe dit zedenbederf uit te roeien (40). De pastoors werden in 1640 herinnerd aan de noodzaak deze folkloristische gezelligheid te verbieden, omdat ze 's nachts schandaal verwekte en 's morgens oorzaak was van een grote afwezigheid in de mis. Volgens Triest dienden de magistraten en de pastoor samen zich in te spannen voor een oplossing: de eersten door kordater op te treden, de laatsten door hun sermoenen (41).

§ 2. De ontspanning van de jongeren

Ook hier waren bisschop en dekens één en al bezorgdheid voor het behoud van de goede zeden. De kinderen waren verplicht hun spel of arbeid te onderbreken en het catechismusonderricht bij te wonen. Met de vrije tijd die overbleef, heeft de Kerk zich eveneens bemoeid. Bepaalde spelen die de bisschop te ruw vond, verbood hij (42). In de visitatieverslagen troffen we hiervoor geen gegevens aan.

Herhaaldelijk gaf de diocesane overheid haar bezorgdheid te kennen over de gemengde ontspanning. In 1618 kregen de pastoors opdracht in hun sermoenen te reageren tegen de *conventicula* of samenkomsten van jongens en meisjes in de herbergen. Ze moesten de ouders duidelijk maken welk gevaar deze bijeenkomsten inhielden voor de kuisheid (43).

Alleen in Hansbeke en Merendree, twee parochies bediend door dezelfde pastoor, bleven die drinkpartijtjes achterwege. De pastoor vreesde echter

dat dit positief resultaat zou verloren gaan indien de andere parochies zijn voorbeeld niet volgden. Zachmoorter achtte dit alleen maar mogelijk door een koninklijk edict en volgens hem kon men om twee redenen zo'n vorstelijke tussenkomst vragen, nl. die samenkomsten leidden dikwijls tot geweld en moord en bovendien kwamen ook protestantse jongens naar de dorpen die grensden aan hervormingsgezinde streken. Dit vormde tegelijk een bedreiging voor de zeden en het ware geloof (44). Na de dood van pastoor Oudewaeter was de situatie in Merendree niet beter dan elders. In 1627 beloofde de baljuw zich in te spannen om de samenkomsten van jongeren te verbieden. De pastoor zou dit punt in zijn sermoenen behandelen (45). Die *conventicula* schenen in dit dorp een sterk ingewortelde gewoonte die men blijkbaar met geen middel kon beletten, noteerde Zachmoorter nog jaren later. De bijeenkomsten in de herberg vond hij echter minder gevaarlijk dan het feit dat de jongen achteraf zijn meisje naar huis terugbracht (46).

Dat het geen probleem was voor Merendree alleen blijkt uit het verslag van 1626. Op hun jaarlijkse vergadering vragen alle pastoors hoe ze dit samendrinken kunnen beletten. Kort daarop stellen de bisschoppen voor de vorst te verzoeken deze bijeenkomsten van jongeren te verbieden (47). Dat de wereldlijke overheid ook op dit punt niet steeds bereid was mee te werken is duidelijk merkbaar bij de baljuw van Astene (48). In Zwijnaarde kwamen jongens en meisjes naar de vespers en daarna zaten ze gezellig bijeen in de herberg. De pastoor meende om die reden de vespers beter niet meer te zingen, maar daarmee kon Triest in geen geval akkoord gaan (49). De pastoor van Nevele beweerde in 1629 dat het samendrinken op zijn dorp veel verbeterd was (50).

Tussen 1642 en 1658 kwamen deze *conventicula* in de verslagen niet meer ter sprake. In 1658 echter waren de vicarissen verontwaardigd over het feit dat de meisjes zich zonder schaamtegevoel door de jongens lieten uitnodigen naar de herberg nog vóór de zondagsmis. Dergelijke vertrouwelijke omgang leidde onvermijdelijk tot schandalen. Daarom dienden alle pastoors op drie opeenvolgende zondagen in hun sermoen deze zondige gewoonte aan de kaak te stellen en de ouders aan te manen hun dochters en dienstmeisjes van die samenkomsten weg te houden. Zachmoorter antwoordde dat ijverige pastoors zich reeds meer dan 40 jaar inzetten om door preek en andere middelen deze bijeenkomsten te verbieden, maar hun actie kende geen succes. De ouders zelf stuurden hun kinderen naar die drinkpartijtjes om daar een huwelijkspartner te vinden. Dit samenzijn in de herberg was zelfs minder gevaarlijk dan wanneer de jongen thuis zou komen, vermits de ouders hun kinderen niet voortdurend konden of wilden controleren. Omdat de jongeren 's zondags niet mochten werken - en

niet goed wisten hoe hun vrije tijd door te brengen ! - was het onmogelijk om hen de hele voormiddag thuis te houden. De deken vond het beter dat de pastoors verder bleven vermanen op een bescheiden manier, zodat hun preek en catechismusonderricht niet leidde tot afbraak maar tot opbouw (51).

Voor onze studie was dit de laatste oproep om te reageren tegen de gemengde ontspanning. Dit optreden van de vicarissen wijst ons inziens eerder op het stellen van hogere eisen dan op een verlaxsing van de zeden, vermits de bronnen na 1642 zwegen over *conventicula*. Uit het werk van K. Bergé blijkt dat de kerkelijke overheid ook later nog die bijeenkomsten trachtte te bestrijden (52).

Het zou interessant zijn te achterhalen of die jongerenbijeenkomsten werkelijk een zodanig gevaar betekenden voor het zedelijk leven als de bisschoppen het voorstelden. De slechte invloed op de zeden zou zich kunnen weerspiegelen in het aantal onwettige geboorten en voorhuwelijkse betrekkingen.

Volgens de visitatieverslagen werden ca. 60 onwettige kinderen geboren tussen 1616 en 1655. In andere studies werd duidelijk aangetoond dat niet alle onwettige geboorten in de verslagen aangestipt werden (53). Omdat de bronnen zelf hierover niet verder uitweiden, blijven deze gegevens zeer beperkt en kunnen we er weinig uit besluiten. Ten tweede zou het interessant zijn de evolutie van de voorhuwelijkse betrekkingen te onderzoeken door na te gaan hoeveel kinderen geboren werden binnen de acht maanden na de huwelijksdag en hoeveel in de negende maand. Binnen het kader van deze studie zou dit onderzoek te tijdrovend geweest zijn (54).

De vele kerkelijke richtlijnen inzake ontspanning bewijzen dat bisschop en dekens er zich grote zorgen over maakten. Hun bekommernis had slechts één doel : bescherming en behoud van de goede zeden. Zachmoorter stond zeer afwijzend tegenover het toneel. Hij was overtuigd dat alle schouwspelen gevaar inhielden voor hervormingsgezinde propaganda en een nefaste invloed hadden op het zedelijk leven. Ook bepaalde folkloristische gebruiken werden verboden, omdat ze schandaal verwekten in de ogen van de geestelijkheid.

Jongens en meisjes gingen na de vespers dikwijls naar de herberg. Dit gezellig samenzijn werd door de Kerk afgekeurd. Noch de ouders noch de jongeren schikten zich volledig naar haar richtlijnen en de deken zelf vond het optreden van de Kerk in deze aangelegenheid wat al te streng.

HOOFDSTUK VII

„KETTERS” EN NALATIGE KATHOLIEKEN

ART. I. „KETTERS” EN VERDACHTEN IN DE DEKENIJ DEINZE

Het principe „wiens gebied diens godsdienst”, was ook in de Zuidelijke Nederlanden van kracht. De zeer gelovige Aartshertogen hebben zich samen met de kerkelijke overheid ingezet voor het herstel van de godsdienstige eenheid in het Zuiden. Alle niet-katholieke geloofsopvattingen werden geweerd.

Wat de dekenij Deinze betreft, voor 15 van de 25 parochies werden enkele of meerdere personen als verdacht opgegeven. Van de overige dorpen bereikten ons weinig of helemaal geen klachten over dwaling of heterodoxie. De Hervorming zat diepst ingeworteld in het noordwesten van de dekenij, nl. in Hansbeke, Landegem, Maria-Lerne, Meigem, Merendree en Nevele. Drongen en Nazareth telden ook heel wat verdachten, maar dit waren de grootste en meest bevolkte parochies. In 1634 merkte de deken op dat in het hele gebied van Nevele veel mensen grote sympathie hadden voor de ketterse ideeën.

Het zou moeilijk zijn om alle resten van het protestantisme uit te roeien (1). Reeds in de 16-de eeuw had de Hervorming in dit gebied grotere invloed dan elders in de dekenij (2).

De noordelijke dorpen, die dicht bij de Verenigde Provinciën gelegen waren, kwamen begrijpelijkerwijs meer in contact met protestanten. De gegevens wezen niet op een grote inwijking uit het Noorden. Vermoedelijk heeft de houding van de wereldlijke overheid ook een rol gespeeld bij deze geografische afbakening. Herhaaldelijk, en niet alleen m.b.t. de ketterij, werd geklaagd over het gebrek aan medewerking van de magistraten van Nevele (3).

Kwam daarbij het tekort aan ijver van pastoor Goethals van Nevele en pastoor Kesels van Merendree, waardoor het katholiek herstel niet bevorderd werd.

In de eerste helft van de 17-de eeuw leefden in de dekenij Deinze - volgens de bronnen - ca. 20 kettters of uitgesproken aanhangers van de Hervorming.

Twee personen werden als atheïst bestempeld. Van ca. 20 anderen was bekend dat ze naar hervormingsgezinde streken emigreerden. Zeker 80 namen van verdachten werden genoteerd en zeven families werden speciaal gecontroleerd. Voor vier dorpen maakten de verslagen melding van geheime protestantse bijeenkomsten, al bestond soms enkel het vermoeden en had men geen zekerheid erover (4).

De gegevens over verboden lectuur en bezit van ketterse boeken bleven vrij schaars en beperkt tot een zestal gevallen (5).

Uit verschillende parochies trokken mensen speciaal naar Aardenburg voor protestantse oefeningen en sermoenen. De deken kon dit in 1640 niet bewijzen, maar voor Triest stond het vast dat niet weinigen met dat doel het kanaal tussen Gent en Brugge overstaken. Daarom dienden de pastoors uit de parochies in de buurt bijzonder waakzaam te zijn (6).

In 1652 bekleemtoonde Zachmoorter dat de pastoors alle kettters en nalatigen door hun voortdurende vermaningen zodanig moesten vermoeien, dat ze ongeduldig werden en gedwongen te emigreren (7).

We hadden de indruk dat de gelovigen zeer gemakkelijk van heterodoxie beticht werden, zonder duidelijke bewijzen van hun sympathie voor het protestantisme. Veel verdachten werden slechts in één verslag gemeld.

Anderzijds weten we niet hoeveel schijn-katholieken in de dekenij leefden, d.w.z. mensen die onder dwang en uit schrik voor vervolging hun protestants geloof in stilte beleden en zich als katholieken voordeden. Misschien is de nabijheid van de stad Gent ook niet helemaal vreemd aan de aanwezigheid van een aantal „kettters”. Volgens Zachmoorter was er in Gent praktisch geen controle op de immigranten (8).

De invloed van het protestantisme is geleidelijk gedaald door de gecombineerde actie van Kerk en Staat. Toch komt het ons voor dat pas rond 1650 een zeer duidelijke verbetering merkbaar was binnen de dekenij. Tot die datum bleef er op verschillende parochies sprake van geheime vergaderingen; van dan af echter scheen de ketterij vrijwel alle aanhang verloren te hebben. Triest schreef die vooruitgang o.a. toe aan de emigratie of het overlijden van veel verdachten in de veertiger jaren, en niet alleen aan de inzet van de overheid, waarover in een volgend artikel uitgebreid wordt.

ART. II. HET OPTREDEN TEGEN „KETTERS” EN NALATIGEN

De kerkelijke rechtspraak was bevoegd voor alles wat op religieus gebied verkeerd liep. Zowel godsdienstige ongehoorzaamheid als overtredingen van de zedelijke normen werden door haar gevonnist. We denken aan het niet-onderhouden van de zondagsrust, het verzuimen van de paasplicht, ontrouw in het huwelijk, schandelijk gedrag, ketterij en toverij. Al wie zijn eigen weg ging en afweek van de richting die de bisschop aangaf, liep gevaar bij de *curia* aangeklaagd te worden.

§ 1. Het aanklagen van de overtreders

De pastoor diende elk jaar zijn parochianen te bezoeken en een paar inlichtingen over hun godsdienstig leven te noteren in zijn *liber status animarum*. Wie zijn paasplicht verwaarloosd had of sympathiseerde met de Hervorming werd op de vingers getikt. Indien een vaderlijke vermaning door de pastoor niet tot een goed resultaat leidde en de nalatige volhardde in de boosheid, werd hij bij de bisschoppelijke rechtbank aangeklaagd. Theoretisch werd de naam doorgegeven aan de deken, hetzij bij zijn bezoek, hetzij per brief (9). In de praktijk richtte de pastoor zich dikwijls rechtstreeks tot de *curia* (10).

I. Oudewaeter, pastoor in Merendree, vroeg in een schrijven aan de *promotor* een vrouw te vonnissen, die van ketterij verdacht werd. Ze hield voet bij stuk, ofschoon de pastoor „met alle soeticheyd” gepoogd had haar tot het ware geloof terug te brengen. In 1616 had ze lang genoeg zijn geduld op de proef gesteld (11).

§ 2. Het gerechtelijk optreden van de Kerk (12)

Na de aanklacht stelde de promotor het dossier van de beschuldigde op. Hij gaf de *apparitores* bevel de betichte te dagvaarden. De aangeklaagde werd door de officiaal verhoord. Indien zijn schuld kon bewezen worden, werd hij gestraft om een herhaling van het vergrijp te voorkomen.

Van negen personen weten we dat ze enige tijd opgesloten werden, omwille van ketterij, ontrouw of duivelbezwering (13). Voor vier anderen achtte Zachmoorter gevangenisstraf nodig om hen tot inkeer te brengen, maar we vernamen niet of dit vonnis uitgesproken werd (14). Misdriften van lagere

graad werden bestraft met een boete, o.a. het verzuimen van de zondagsmis of ergernisgevende gesprekken over de godsdienst of overtreding van de zedelijke normen (15).

Het was niet denkbeeldig dat „een zondaar” op de parochie mocht blijven en dat de geestelijke rechters geduld oefenden. B.v. indien de andere leden van het gezin katholiek waren en beloofden de verdachte te „bekeren” (16). Ook wanneer de nalatige arm was, had hij kans te ontsnappen aan gerechtelijke vervolging (17).

De gegevens uit de visitatieverslagen bleven te onvolledig om een juiste voorstelling te geven van het ingrijpen van de bisschoppelijke rechtbank. In elk geval werd meer bedreigd dan daadwerkelijk opgetreden. Niet zelden noteerde de bisschop in de rand van het verslag dat een persoon moest aangeklaagd worden. Over 't algemeen vernamen we niet of dit ook gebeurde. Voor de verzuimers van de paasplicht luidde de opmerking : „*Citentur post monitionem*” (ze moeten aangeklaagd worden na vermaning). Wie verdacht werd van ketterij, werd niet dadelijk voor de rechter gedaagd. Eerst werd zijn doen en laten door de pastoor zorgvuldig in het oog gehouden of „*diligenter observentur ipsius dicta et facta*”.

§ 3. De gezamenlijke actie van Kerk en Staat

De Aartshertogen hebben zich ingespannen om het katholicisme als staatsgodsdienst te doen eerbiedigen in de Zuidelijke Nederlanden. Die zorg kreeg concreet gestalte in het edict van 31 december 1609. Alle personen die een andere godsdienst beleden en schandaal verwekten of die de kerkelijke verplichtingen verwaarloosden, riskeerden gerechtelijke vervolging (18).

In 1542 werd de bevoegdheid van de kerkelijke en wereldlijke rechtbanken geregeld. De geestelijke rechter mocht een vonnis uitspreken m.b.t. ketterij, hekserij, toverij, echtscheiding en het verzuimen van de paasplicht. De wereldlijke rechtbank was bevoegd voor overtredingen van de plakkaaten betreffende ketterij, toverij en waarzeggerij. Het schenden van de zondagsrust behoorde tot de bevoegdheid van beide rechtsmachten (19).

Speciaal het toezicht op de nieuwe parochianen, de aanhouding van „publieke zondaars” en het bestrijden van het bijgeloof boden de wereldlijke overheid de kans tot samenwerking met de pastoors. We zullen thans nagaan in welke mate dit gebeurd is.

A. Controle op de immigranten

In de 17de eeuw was het niet zonder meer toegelaten zijn woonplaats te verlaten en zich elders te vestigen. Alleen aan goede katholieken mocht de pastoor toelating geven naar zijn parochie te verhuizen. Bij het opmaken van zijn *liber status animarum* diende hij van alle nieuwe inwoners een *testimonium vitae* te eisen. Dit was het „bewijs van goed gedrag”, dat door de pastoor van de vroegere verblijfplaats afgeleverd werd indien de personen binnen dezelfde dekenij bleven wonen. Om naar een andere dekenij van hetzelfde bisdom te emigreren, was een getuigschrift van de deken nodig. Voor wie naar een ander diocees vertrok, was een attest van de bisschop zelf vereist (20).

In 1608 hebben de Aartshertogen deze procedure bekrachtigd, zodat de Kerk ook op dit punt officieel gesteund werd door de Staat. De magistraten waren verplicht alle personen uit te wijzen, die zonder *testimonium* het dorp waren binnengekomen (21).

Op een paar uitzonderingen na kwam het toezicht op de nieuw-aangekomenen niet ter sprake in de verslagen van de eerste decennia. Vanaf ca. 1630 lichtte vooral bisschop Triest ons in over deze controle. Twee derden van de gegevens getuigden van een tekort aan waakzaamheid voor de immigranten, vooral in Landegem en St.-Martens-Latem. Meer dan eens werden de magistraten beschuldigd van luiheid en gebrek aan medewerking (21). Sommigen verontschuldigde zich, omdat ook de Kerk jurisdictie had op dit terrein, maar voor Triest was de zaak duidelijk : de pastoor moest van de nieuwe inwoners een *testimonium* eisen en wanneer iemand dit bewijs niet kon voorleggen, de officier hiervan op de hoogte brengen (23). Het kon gebeuren dat de nieuw-aangekomenen weigerden hun getuigschrift af te geven aan de pastoor. Vraag de praetor hen tot emigratie te dwingen, noteerde Triest in de rand (24). Waarschijnlijk was de pastoor van Zeveren gewoon aan het dienstpersoneel, dat naar zijn parochie verhuisde, geen bewijs te vragen.

Hij werd aangespoord dit niet te verwaarlozen (25).

Omwille van de nalatigheid op verschillende parochies heeft de kerkelijke overheid nog na 1607 de noodzaak beklemtoond een *testimonium* te eisen om alle „subversieve elementen” uit haar gebied te weren. Ook benadrukte zij dat de magistraten verplicht waren de pastoor hierbij te helpen (26).

Niet alle pastoors en zeker niet de magistraten waren met dezelfde contra-reformatorische ijver bezielde als de bisschoppen en de dekens. Onder meer het gebrek aan controle op de immigranten was hiervan een bewijs. Het

dient evenwel onderstreept te worden dat dit zowel voor pastoors als voor magistraten in werkelijkheid een zeer ondankbare en een zeer moeilijke, zonet onmogelijke, opgave was. Ook hier was zeggen gemakkelijker dan doen.

B. De aanhouding en verbanning van „publieke zondaars”

In de tweede plaats konden Kerk en Staat samenwerken voor het bestraffen van „publieke zondaars”. Voor personen die door hun gedrag ergernis gaven, stuurde de Kerk aan op verbanning. Daarvoor riep ze de hulp in van de plaatselijke overheid. Dit blijkt uit enkele concrete voorbeelden uit de verslagen.

Een vrouw uit Meigem bleef vasthouden aan haar ketterse opvattingen. Zachmoorter vreesde dat ze anderen zou beïnvloeden en vroeg aan de magistraten van Nevele deze vrouw te verbannen of tenminste haar zaak juridisch te beslechten. Ze bleef echter op de parochie, ofschoon de deken in 1620 opnieuw vroeg haar aan te klagen of aan te houden. Drie jaar later emigreerde ze naar Middelburg (27). Een hervormingsgezinde vrouw uit Merendree werd verbannen door de bisschop, maar kwam nog vaak naar haar parochie terug. Ook haar kinderen werden wegens ketterij uitgewezen (28). Een inwoner van Maria-Lerne hield zijn pasen niet en werd verdacht van protestantisme. Hij kreeg bevel zijn woonplaats te verlaten, maar vond onderdak bij de wereldlijke heer (29). Nog drie andere personen werden wegens hun afvalligheid of hun onjuiste geloofsovertuiging met verbanning bestraft (30).

Ook vrouwen van lichte zeden die schandaal verwekten, moesten verbannen worden (31). We vernamen alleen dat de magistraten vermaand werden in te grijpen en niet of ze werkelijk opgetreden zijn. Zeker is dat de wereldlijke heer van St.-Martens-Lerne er anders over dacht dan bisschop Triest. Twee vrouwen van slechte zeden ontving hij soms bij zich thuis i.p.v. ze te verbannen (32).

Een voorbeeld van gezamenlijk optreden van wereldlijke en geestelijke overheid vonden we in het dekanaal verslag van 1649-1650. Het relaas had betrekking op het jaar 1609. Sinds het Bestand hielden de anabaptisten uit verschillende parochies 's nachts vergaderingen in het bos tussen Lovendegem en Merendree. Uit vrees voor harde repressie tegen de katholieken in het Noorden durfde de diocesane overheid niet ingrijpen zonder de uitdrukkelijke goedkeuring van de vorst (33). In een brief herhaalde de Aartsheer

tog zijn standpunt dat alle ergernisgevende activiteiten strafbaar waren, maar dat, naargelang de aard van het misdrijf, de sanctie varieerde van boete tot gevangenisstraf of verbanning. Gewapend met deze vorstelijke aansporing gaf de Raad van Vlaanderen opdracht alle personen die deze geheime bijeenkomsten bijwoonden, gevangen te nemen. Ze werden naar het kasteel van Lovendegem gevoerd en 's anderendaags naar de kerker van de Raad. Enkelen die trouw bleven aan de dwaling, werden verbannen of moesten een zware boete betalen. De meesten beloofden zich te beteren en voortaan katholiek te leven. Ze werden verplicht bij de pastoor godsdienst-onderricht te volgen en om de drie maanden hiervan een bewijs voor te leggen aan de Raad. Bovendien kregen ze een boete van 100 carolus-gulden (34).

In de verslagen vonden we weinig getuigenissen van een daadwerkelijk ingrijpen van de magistraten. Officieel werd de Kerk door de Staat gesteund in haar optreden tegen nalatigen. Het kwam ons voor dat de plaatselijke officieren niet evenzeer als de Aartshertogen bereid waren mee te werken aan de godsdienstige uitzuivering van onze gewesten en de verwijdering van alle „subversieve elementen”.

C. Duivelbezweering en bijgeloof

Zonder schriftelijke toelating mocht niemand zich voor duivelbezweerder uitgeven. Wie zonder toestemming van de bisschop toch exorciseerde, werd bij de *curia* aangeklaagd. Ook de wereldlijke overheid zou de overtreders helpen opsporen (35).

Op hun vergadering in 1618 stelden de dekens vast dat op sommige plaatsen een te klein aantal personen toelating had om duivels uit te drijven. Dit leidde tot misbruiken en daarom zou elke deken een paar geschikte mensen zoeken (36).

Zeker vijf pastoors van de dekenij Deinze mochten in 1626 belezen (37). Vier jaar later hadden minstens elf priesters toestemming om duivels uit te drijven ; voor zeven onder hen was die toelating schriftelijk bevestigd. De pastoor van St.-Martens-Latem mocht alleen in dringende gevallen exorciseren (38).

Het was de gelovigen verboden zich te wenden tot pseudo-exorcisten (39). Op zijn inspectietocht vernam Zachmoorter dat dit toch gebeurde. Hij zag hiervoor geen andere oplossing dan dat elke pastoor toelating kreeg te be-

lezen in zijn parochie. De pastoors die mogen exorciseren, verontschuldigen zich gemakkelijk omwille van de bijkomende zorgen, en de parochianen durven geen beroep doen op een vreemde priester (40). Enkele jaren later betreunde de deken dat in zijn gebied zo weinig priesters mochten exorciseren.

Bijgevolg namen veel gelovigen hun toevlucht tot pseudo-exorcisten en werden ze afkerig van hun pastoor, omdat hij hen niet kon helpen (41).

Minstens zestien leken-duivelbezweerders trokken rond in de dekenij Deinze ; acht andere personen werden verdacht af en toe te exorciseren. Hun werkterrein beperkte zich niet tot hun eigen parochie of hun eigen dekenij (42). Over het belezen zelf vernamen we bitter weinig en de informatie bleef vaag. Iemand werd verdacht, de pastoor diende de vermeende exorcist in het oog te houden, maar vond meestal geen bewijzen van mysterieuze praktijken.

Het groot aantal belezers bewijst dat de gelovigen veel gebeurtenissen toeschreven aan de tussenkomst van de duivel. De plattelandsbevolking deed liever een beroep op duivelbezweerders dan op geoorloofde middelen, gaf Zachtmoorter met spijt toe (43).

Wellicht omdat zelden kon bewezen worden dat iemand exorciseerde, vernamen we weinig over het optreden tegen belezers (44). Twee pseudo-exorcisten werden gevangengenomen (45). Een bezweerder uit Maria-Lerne sloot met Zachtmoorter een akkoord. Hij zou zijn boeken afstaan aan de pastoor en een oprechte biecht spreken. In ruil hiervoor werd tegen hem niets ondernomen (46).

De mensen hadden vroeger niet alleen veel belangstelling voor duivelbezwinging, maar ook voor bijgeloof en aanverwante praktijken. De Kerk beschouwde het bijgeloof als een gevolg van religieuze onwetendheid. Ze meende het eerder te kunnen uitroeien door onderricht en predikatie dan door harde straffen (47). Ze verbood elke vorm van toverij en waarzeggerij omwille van de slechte invloed op de godsdienstigheid en de zeden. Dit verbod werd in 1608 door de Aartshertogen overgenomen (48). Blijkbaar volstond dit plakkaat niet want in 1623 vroegen de bisschoppen de medewerking van de wereldlijke macht om bijgeloof en toverij te bestrijden (49). De pastoors kregen ook opdracht drie- of viermaal per jaar tijdens de preek duidelijk te stellen dat alle bijgelovige praktijken verboden waren. Wie op heterdaad betrapt werd, zou geëxcommuniceerd worden (50).

In de dekenij Deinze werden toch enkele getuigenissen van bijgeloof gesignaleerd. Twee kosteren en een vroedvrouw hadden superstitieuze kaarten

aan anderen doorgegeven (51). De koster van Melsen had iemand een bijgelovig middel tegen koorts bezorgd, een parochiaan van Merendree gaf „briefkens teghen de cortsen” en een vrouw schreef allerlei geneeskundige drankjes voor (52). Een onderwijzer, beschuldigd van pseudo-exorcisme, werd bij de *curia* aangeklaagd (53).

Een vrouw uit Drongen hield haar pasen niet en werd verdacht van toverij (54). Van een andere vrouw werd verteld dat ze druppels was in water liet vloeien en op die manier oordeelde over ziekten (55). Verder was in de verslagen nog sprake van een waarzegster, die ook aangaf voor welke heiligen men bij ziekte een kaars moest branden. Eens had ze bevolen iemand die al 30 jaar begraven was, op een andere plaats te begraven. Zachmoorter klaagde haar aan bij het gerecht (56).

Deze enkele verspreide gegevens laten ons toe te besluiten dat een aantal mensen ernstig belang hechtten aan magische tekens en krachten. Opmerkelijk is dat de „duivelse” agenten gewoonlijk maar in één verslag vermeld worden en dat we niet vernemen hoe de kerk ertegen optrad. Mogelijks schuwden ze een langere tijd op dezelfde parochie of in dezelfde streek op te treden uit vrees aangehouden te worden.

§ 4. De praktische toepassing van de wetgeving

We hebben reeds vermeld dat niet tegen alle „publieke zondaars” even streng opgetreden werd. De nalatigen die geen schandaal verwekten of te arm waren, mochten dikwijls ongestoord op het dorp blijven. Eén van de redenen voor de vrees voor deze mildheid was tegenmaatregelen in het Noorden. Een streng optreden tegen de protestanten in het Zuiden zou kunnen leiden tot hardere vervolging van de katholieken in de Verenigde Provinciën (57).

Een veelvuldig ingrijpen van de bisschoppelijke rechters zou de *curia* bij de gelovigen antipathiek maken. De pastoors van Deinze waarschuwden in 1633 voor te hoge onkosten of boeten omdat veel parochianen arm waren. Door te zware belasting werd de bevolking verbitterd en begon ze kwaad te spreken over de officialiteit en de kerkelijke overheid (58). Na de vrede met het Noorden vroegen de pastoors zich af of ze op dezelfde manier dienden op te treden tegen kettters en nalatigen als vóór 1648 (59). Het antwoord van de bisschop op deze vraag vonden we niet terug.

Zachmoorter zelf had zich uitgesproken voor een strenge toepassing van de wetgeving. Eén protestantse vrouw die op de parochie geduld werd, kon in

één jaar tijd meer mensen van het katholicisme afbrengen dan de priesters van Zeeland gedurende verschillende jaren, kettens tot het ware geloof konden bekeren, aldus de deken. Vrede betekende niet dat men toegelijker mocht zijn tegenover de nalatigen. Zachmoorter spoorde de bisschop aan zich niet te laten afschrikken door het Antwerps voorbeeld, waar tijdens het Twaalfjarig Bestand de magistraten zich verzetten tegen een streng naleven van de plakaten (60).

Het is duidelijk dat pastoor en magistraten minder streng optraden dan de wetgeving van hogerhand oplegde. Wellicht vreesden ze door te grote strengheid alle sympathie te verliezen bij de bevolking en eventueel ontslagen te worden (61). Waarschijnlijk hadden ze ook meer begrip voor de concrete situatie.

ALGEMEEN BESLUIT

In deze studie hebben wij nagegaan in welke mate de bepalingen van het concilie van Trente doorgedrongen zijn tot en doorgewerkt hebben in de landelijke dekenij Deinze. Samen met analoge onderzoeken van anderen vóór ons was deze verhandeling bedoeld als mogelijk antwoord op de oproep van G. Le Bras om zich niet blind te staren op „de leiders van de Kerk”. De parochiegeestelijkheid en de leken verdienen evenzeer onze aandacht. Op zoek naar de godsdienstigheid van het volk hebben we hoofdzakelijk gesteund op dekanale en bisschoppelijke visitatieverslagen.

I. De geestelijkheid

De eerste jaren van de 17de eeuw gaven de indruk van een moeilijke start, zowel o.i.v. de politieke troebelen in de Nederlanden als van de aantasting van het katholicisme door de Reformatie. Veel kerken waren gedeeltelijk of helemaal verwoest. In 1612 beschikten slechts 14 van de 25 parochies over een eigen pastoor. Dit priestertekort was trouwens één van de oorzaken waarom de *concursum* vóór 1650 niet veralgemeend werd. Bijgevolg konden ook minder geschikte kandidaten een pastoraat toegewezen krijgen. Opvallend voor de dekenij Deinze is de snelle wisseling van de priesters. De gemiddelde ambtsduur bedroeg ongeveer negen jaar, vele pastoors hebben hun onderdanen slechts gedurende een korte periode begeleid.

De taak van de pastoor bestond vooral in het opdragen van de zondagsmis, het verzorgen van predikatie en catechismusonderricht, en het toedienen van de sacramenten. Over het algemeen werd regelmatig gecelebreerd op zon- en feestdagen, maar een aantal pastoors hadden niet de gewoonte stipt de dienst te beginnen. Nog in 1656 verklaarde Zachmoorter dat hij sommige geestelijken moeilijk kon overhalen tijdig de mis op te dragen.

De bisschoppen aanzagen de predikatie als onafscheidelijk verbonden met de zondagsviering. Een twaalfstal pastoors, waarvan vijf na 1640, vonden dit minder vanzelfsprekend. Ze werden op de vingers getikt omdat ze het sermoen nalieten of er niet de nodige zorg aan besteedden. We dienen er rekening mee te houden dat de meesten onder hen ook voor hun gedrag op de zwarte lijst stonden. Aanvankelijk leken veel pastoors moeilijk te overtuigen van de noodzaak de diensten op feestdagen evenzeer te verzorgen als op zondagen. In 1619 preekte slechts één pastoor ook op de feestdagen.

Tien jaar later vroeg Zachmoorter aan de bisschop hiervoor een verordening uit te vaardigen : wanneer ze niet gedwongen werden, zouden sommigen zich steeds blijven verontschuldigen. De ijver om uit eigen beweging altijd het volk toe te spreken, was dus niet bij alle pastoors aanwezig. In 1643 klaagde de deken hierover niet meer, maar toch spoorde hij zijn clerici nog aan op zon- en feestdagen, althans op de voornaamste, nooit het sermoen na te laten. Ook voor het catechismusonderricht hadden de priesters herhaalde aansporingen nodig. Pas ca. 1635 werd op drie vierde van de parochies christelijke lering gegeven.

De pastoors waren evenmin dadelijk gewonnen voor het zingen van vespers en lof. Tot zijn spijt stelde Zachmoorter in 1627 vast dat vele kerken in de namiddag gesloten bleven. Met welk nut spoorde hij de gelovigen tot grotere godsdienstigheid aan, als de pastoor zelf weinig blijkt gaf van vroomheid ? De meeste priesters van de eerste decennia vonden hun inzet voor mis en preek al voldoende. Vanaf ca. 1640 werden de vespers bijna overal gezongen, in 1651 hield nog één pastoor het been stijf.

Ondanks al deze negatieve berichten mogen we niet vergeten dat ook in de ogen van de veeleisende Zachmoorter en de minstens even veeleisende Triest zeker voor 60 procent van de pastoors het refrein terugkomt : „hij vervult goed zijn ambt”.

Het moreel gedrag van de clerici hebben we getoetst aan deze drie criteria : onderhouden van het celibaat, drankmisbruik en verstandhouding tot de parochianen. Vóór 1630 leed bijna één pastoor op vier een minder voorbeeldig leven, en nog eens 25 procent hebben opspraak verwekt. Na 1630 daalden deze cijfers respectievelijk tot 20 procent en 13 procent. Samen-gevat hebben 60 tot 80 procent van de clerici het ideaal van Trente met goed gevolg betracht. Steunend op deze cijfers, die we zeker niet als een precies afgemeten weergave van de realiteit mogen beschouwen, komen de geestelijken van Deinze er niet zo goed uit. Anderzijds mogen we niet vergeten dat de pastoor wellicht bij de kleinste misstap op de vingers getikt werd en dat kwaadsprekerij over hem niet uitgesloten was.

Voor de persoonlijke devotie van de priesters toonde de overheid zelf minder interesse. In geen geval was de pastoor verplicht elke dag te celebreren ; pas in 1650 formuleerde Triest dit als een vrome wens. In de eerste decennia zullen zeker niet veel pastoors hiervoor de moed opgebracht hebben. In 1627 beweerde Zachmoorter dat de pastoors van Nevele en omstreken alleen de mis opdroegen tegen vergoeding en wanneer ze verplicht waren. De inlichtingen over dit aspect bleven nogal schaars, evenals over de biecht

van de pastoors. Aanvankelijk beleden ze hun zonden nu eens bij een regulier, dan weer bij een seculier. Vanaf 1640 hielden ze zich meer en meer aan een vaste biechtvader, die dikwijls een naburige collega was. We weten niet hoe vaak de pastoors het boetesacrament ontvingen of welke betekenis dit voor hen had.

De pastoor had het vooral druk op zon- en feestdagen, in de week diende hij de zieke en andere parochianen te bezoeken. Daarnaast bleef veel tijd over, die in de ogen van de bisschoppen een bron was van grote gevaren. Ze maakten zich zorgen over de vrijetijdsbesteding van de clerici, formuleerden enkele suggesties en stelden verbodsbepalingen op. In geen geval mocht de pastoor zich in een herberg vermaken met zijn parochianen. Al te vertrouwelijke omgang paste niet bij zijn stand en gaf gemakkelijk aanleiding tot praatjes. De pastoor diende zich thuis op zijn eentje te onspannen en wat kon hij beter doen dan tuinieren? Daarnaast bleef nog de mogelijkheid van studie of vrome lectuur. Gezien de geringe intellectuele ontwikkeling van de clerici kwam hier niet veel van terecht. De zeer strenge beperking van de ontspanningsmogelijkheden was het gevolg van de eenzijdige, louter negatieve kijk van de Kerk op de vrije tijd. Over soberheid en ascese, deugden die beslist bij het Trentse priesterbeeld hoorden, en over nog verscheidene andere aspecten van het priesterleven, verstrekten onze bronnen geen inlichtingen.

II. Het volk

A. Het onderhouden van de zondagsrust

Gedwongen door de omstandigheden hebben een aantal gelovigen af en toe de zondagsmis verzuimd. De kerkelijke overheid vond het niet zo erg indien het slechts nu en dan gebeurde. Zelfs Triest verklaarde in 1633 dat alleen wie uit gewoonte of verachting voor het kerkelijk gebod niet naar de kerk kwam, voor de rechter mocht gedaagd worden.

Op feestdagen waren er aanzienlijk minder kerkgangers dan 's zondags. In Poesele b.v. woonde slechts de helft van de parochianen in 1634 de mis bij en de pastoor vond dit reeds beter dan tevoren. De mensen voelden zich op heiligdagen niet in dezelfde mate verplicht als op zondagen. Dit is begrijpelijk wanneer we bedenken dat de pastoors zelf hiervan moeilijk te overtuigen waren. Bovendien was één dag op vier een heiligdag, zodat de gelovigen veel tijd moesten overhebben voor hun godsdienst.

Naast het misverzuim was ook het vroegtijdig verlaten van de kerk een sterk verspreide gewoonte. Reeds na het onzevader gaan velen weg, constateerde Zachmoorter in 1637. De deken was overtuigd dat de pastoors dit misbruik konden uitroeien door de dienst stipt om 9 u. te beginnen en vóór 11 u. te eindigen. Tevens werd de medewerking van de wereldlijke overheid gevraagd, maar de officieren toonden zich weinig bereidwillig. Rond 1650 was deze slechte gewoonte op veel parochies sterk verminderd, op sommige helemaal verdwenen.

Volgens Zachmoorter liet de zondagsheiliging in 1635 nog veel te wensen over. Inderdaad, de gelovigen maakten zich weinig scrupules over het overtreden van het werkverbod. We dienen echter rekening te houden met een paar verzachtende omstandigheden. Het grote aantal heiligdagen was moeilijk te verzoenen met de materiële situatie van de bevolking, voor wie de bestaanszekerheid niet gegarandeerd was. Bovendien hebben de officieren op dit punt weinig meegewerkt. De overvloed aan klachten geeft toch de indruk van een zekere koppigheid of onverschilligheid bij de gelovigen. Anderzijds is het duidelijk dat de bisschoppen hier te veel vroegen van hun onderdanen, die uit economische noodzaak het strenge werkverbod niet konden onderhouden.

Een zelfde traagheid troffen we ook aan i.v.m. het catechismusonderricht. Nog in 1650 beklemtoonde Zachmoorter de noodzaak van de prijzen, want zonder geschenkjes zouden de kinderen zeker wegblijven.

B. Het sacramenteel leven

Zowel Kerk als Staat eisten dat alle pasgeborenen binnen de drie dagen zouden gedoopt worden. Vermoedelijk lieten alle ouders hun kinderen dopen, hoewel niet altijd binnen de gestelde termijn. Opdat zeker niemand zou verloren gaan, werden de rechtgelovigheid van de vroedvrouw en haar kennis van de doopformule gecontroleerd.

De gelovigen waren verplicht eenmaal per jaar te biechten en te communiceren in de parochiekerk. Blijkbaar hebben de vrome parochianen ook op de voornaamste feesten het boetesacrament ontvangen. Tegen het midden van de eeuw hadden verscheidene parochies een broederschap; de leden werden aangezet tot een maandelijks biecht en communie.

Het vervullen van de paasplicht was voor de christenen een belangrijke gelegenheid, die fungeerde als een soort graadmeter voor hun orthodoxie.

Wie zijn pasen niet hield, werd dadelijk als verdachte in het oog gehouden. Vóór 1640 bleef het aantal paasplichtverzuimers beperkt tot een paar per parochie, daarna nog minder. We menen inderdaad dat de informatie van de deken op dit punt de werkelijkheid heel dicht benadert. Weinig kinderen beneden de 16 jaar ontvingen het H. Sacrament en soms probeerde men de eerste communie nog langer uit te stellen. Zoals voor de biecht zijn de diepgelovige parochianen waarschijnlijk ook op de grote feestdagen ter H. Tafel genaderd, sommigen zelfs om de maand.

C. Uitingen van vroomheid

Op H. Sacramentsdag of een ander belangrijk feest, zoals te Machelen ter ere van de H. Cornelius, te Nazareth ter ere van de H. Maagd, stapte een groot deel van de bevolking mee in de plechtige processie. Ook veel bewoners uit aangrenzende dorpen waren aanwezig. Het was echter niet denkbeeldig dat een te lange weg de devotie afzwakte of dat op de terugweg de interesse meer uitging naar de herbergen.

Het succes van de heiligenverering is onder meer te verklaren door het feit dat het vertrouwen in een onzichtbare God hier geconcretiseerd werd in het geloof in één bepaalde heilige, van wie relieken bewaard bleven. Van heinde en ver trokken pelgrims naar de vermaarde bedevaartsoorden, zoals Machelen, Nazareth, Nevele en Vosselare, om de hulp van de heilige af te smeken.

Meer nog dan processie en heiligenverering mag een confrerie beschouwd worden als een spontane uiting van devotie, omdat ze dikwijls opgericht werd op aanvraag van enkele parochianen die hun geloof niet alleen met hun lippen beleden, maar ook met hun hart. Het aantal broederschappen groeide geleidelijk aan : van vier in 1630 tot minstens zeventien in 1659. Dit lijkt te wijzen op een toename van een persoonlijke, vrij gekozen geloofsbeleving. Hoewel een broederschap zich onder de bescherming stelde van één bepaalde heilige, was het vooral gericht op een vermeerdering van de godsvrucht en de godsdienstzin in het algemeen. De christenen die het ernstig meenden met hun geloof, vonden hierin een stimulans om beter te leven en door hun goed voorbeeld ook de medemensen te beïnvloeden en tot groter religieus besef te brengen.

D. Het zedelijk leven

De Kerk stelde zich zeer negatief op tegenover de ontspanning, die in haar ogen een bron van gevaar was voor de goede zeden. Het bijwonen van de kerkdiensten of het meestappen in de processie beschouwde zij als de beste vrijetijdsbesteding. Ze verzette zich tegen drankmisbruik en meer speciaal tegen herbergbezoek tijdens de godsdienstige plechtigheden. Deze ingewortelde gewoonte leek moeilijk uit te roeien, ook omdat de magistraten niet meewerkten aan het beteugelen ervan.

Steunend op de inlichtingen uit de verslagen moeten we besluiten dat weinig huwelijken werkelijk uiteengevallen zijn. Vermoedelijk bleef de slechte verstandhouding tussen man en vrouw in een niet nader te bepalen aantal gevallen voor de buitenwereld verborgen. Anderzijds werd het trouw naleven van de huwelijksverbintenis in de hand gewerkt door het kerkelijk gebod en door de sociale dwang.

Een derde punt waarop de bisschoppen bleven hameren, was de gemengde ontspanning van de jongeren. Het paste niet dat meisjes en jongens samen naar de herberg trokken. In 1619 was het één pastoor gelukt deze samenkomsten te verhinderen. Na 1642 werd over *conventicula* niet meer gesproken, tot het vicariaat *sede vacante* in 1658 zich krachtig verzette tegen deze drankpartijen. Zachmoorter zette het vicariaat aan tot gematigdheid. Een drastisch optreden zou de gelovigen van de Kerk vervreemden, te meer daar de ouders geen gevaar zagen in deze samenkomsten. Tegen schouwspelen daarentegen heeft de deken zich altijd heftig gekant omwille van mogelijke ketterse propaganda tijdens de opvoeringen. Daarom deed de bisschop er beter aan alle voorstellingen te verbieden, meende hij.

Gezien de lage intellectuele ontwikkeling van de landelijke bevolking bleven de mogelijkheden voor een „veilige” en „gezonde” ontspanning zeer beperkt.

III. Slotbeschouwingen

A. Opgang en bloei van het godsdienstig leven

Bij het lezen van de visitatieverslagen konden we de langzame opgang en versterking van het religieus gevoel volgen : van een moeizame start, ook op zuiver materieel gebied, tot een zekere bloei (1). Deze gunstige evolutie is ondenkbaar zonder de nooit aflatende inspanningen en persoonlijke in-

zet van bisschop Triest en deken Zachmoorter, twee ijverige, waakzame, en strenge leiders.

Die vooruitgang wordt pas ca. 1640 duidelijk merkbaar en niet onder de Aartsbisschoppen, ofschoon hun inspanningen er ongetwijfeld veel toe bijgedragen hebben. In de eerste helft van de eeuw zijn de bisschoppen en de dekenen zeer overtuigd en stellen ze alles in het werk om de Contrareformatie ingang te doen vinden. De pastoors en zeker ook het volk waren aanvankelijk niet met dezelfde ijver bezield. Bij hen constateren we een zekere traagheid of lauwheid, die o.a. door de materiële noodwendigheden van het bestaan kan verklaard worden.

Het is duidelijk dat vóór 1650 de grondslag gelegd werd van de bloei van het godsdienstig leven in de tweede helft van de 17de eeuw. „Er is succes geboekt ; zij legden de fundamenten voor wat in onze dagen ter zijde wordt geschoven : het conventionele katholicisme” (2).

De keerzijde van al deze edelmoedige pogingen mogen we echter niet uit het oog verliezen, nl. het strikte normenstelsel en een zekere dwang van de tridentijnse Kerk, die geen begrip kon opbrengen voor andersdenkenden.

B. Samenwerking tussen Kerk en Staat

Officieel heeft de regering haar steun toegezegd aan de inspanningen van bisschoppen, dekenen en pastoors. Herhaaldelijk bleek hoe weinig die belofte van steun doordrong tot bij de plaatselijke magistraten. Hoe dikwijls werd niet geklaagd over de luiheid en het gebrek aan medewerking van de officieren : zowel voor het onderhouden van de zondagrast als voor het aankopen van de catechismuspremieën, zowel voor het bestrijden van het drankmisbruik als voor het beletten van het vroegtijdig weggaan uit de kerk, of het optreden tegen nalatige katholieken. Er is een duidelijk onderscheid tussen de persoonlijke actie van de diepgelovige Aartsbisschoppen en de handelwijze van de plaatselijke autoriteiten, die niet met dezelfde goede voornemens bezield waren en directer geconfronteerd werden met de concrete moeilijkheden die een harder optreden zou meebrengen.

C. Geografische differentiatie

Opmerkelijk is het verschil in godsdienstigheid binnen de dekenij Deinze. De parochies van de streek rond Nevele, nl. Hansbeke, Landegem, Maria-

Leerne, Meigem, Merendree, Nevele en Vosselare stonden op religieus gebied op een merkelijk lager peil. Herhaaldelijk verwijt Zachmoorter de pastoors, de magistraten en het volk van Nevele en omstreken hun gebrek aan ijver : de kerken bleven gesloten in de namiddag, er werd alleen gecelebreerd uit verplichting, de zondagsheiliging liet veel te wensen over, er was vóór 1642 geen broederschap om de godsvrucht aan te moedigen (3).

Eén mogelijke verklaring voor deze geografische differentiatie ligt misschien in het feit dat de Hervorming juist in deze parochies van het noordwesten meer aanhang had gevonden dan in de andere. Wellicht hebben nog andere, voor ons niet te achterhalen factoren meegeespeeld.

Feit is ook dat de pastoors van deze parochies globaliter tot de minst ijverige van de dekenij behoorden, ja zelfs dat tijdens de eerste decennia verscheidene onder hen minder voorbeeldig leefden. Vandaar de vraag : was het een toeval dat minder goede priesters op die parochies benoemd werden, of was er een reden toe ? Op deze vraag kunnen we geen uitsluitsel geven (4).

* * *

In deze studie zijn niet alle aspecten van het godsdienstig en zedelijk leven behandeld en op niet alle gestelde vragen kon een antwoord gegeven worden. Toch menen we, dank zij een uitzonderlijk gunstige documentatie, voor de dekenij Deinze een bescheiden bijdrage geleverd te hebben tot de studie van één der meest typische aspecten van het menselijk bestaan : het streven van de mens om zijn beperktheid en zijn onmacht te overschrijden in een transcendente relatie.

Hilde VERVAEKE

BIJLAGE : Communicantencijfers van de dekenij Deinze, eerste helft 17de eeuw

Bron : De gegevens komen uit DV. 1613-1659 en BV. 1623-1654.
Legende : a = amplius · p = plures
c = circiter ± = plus minus

Gewoonlijk werden de communicantencijfers afgerond en aangegeven met „circiter“, „fere“, „plus minus“ of zelfs „circiter plus minus“. Deze bijwoorden hadden echter weinig belang, omdat de cijfers berustten op schattingen en zelden precies strookten met de werkelijkheid. Deze bijwoorden werden meer uit gewoonte gebruikt (M. CLOET, o.c., p. 556-561 ; J. DE BROUWER, *Het belang van de kommunikantencijfers*, - *HKZNM.*, 1963, dl. XVII, p. 69-69).

Uit de verslagen bleek dat deken en bisschop soms verschillende cijfers noteerden en dat de deken in sommige gevallen een nauwkeuriger aantal gaf.

Voetnoten bij de tabel

- (1) DV. 1618, Astene : „Astene en Deurle samen hebben slechts 350 communicanten“.
- (2) Bij Maria-Lerne vindt men het communicantencijfer voor Maria-Lerne en St.-Martens-Lerne samen.
- (3) BV. 1626, St.-Martens-Latem : „... die nauwelijks 130 overschrijdt“.
- (4) BV. 1639, Zevergem : 350.
- (5) BV. 1640, Astene : ongeveer 200.
- (6) BV. 1640, Baarle : „... die min of meer 72 communicanten niet overschrijdt, ...“.
- (7) BV. 1640, Deinze : ongeveer 650.
- (8) BV. 1640, Landegem : ongeveer 430.
- (9) BV. 1640, Petegem : ongeveer 450.
- (10) BV. 1642, Afsnee : 120.
- (11) BV. 1642, Astene : 297.
- (12) BV. 1642, Deinze : 650.
- (13) BV. 1642, Landegem : 450 ±
- (14) BV. 1642, Machelen : 500.
- (15) BV. 1642, St.-Martens-Lerne : 346.
- (16) BV. 1642, Petegem : 450.
- (17) BV. 1642, Zevergem : 400 ±
- (18) DV. 1645, Hansbeke : „... met de soldaten van Oudburg erbij ...“.

- (19) DV. 1645, Petegem : meer dan 250.
- (20) DV. 1646-1647, Deinze : „Communicanten in 1647 minder dan 300, ofschoon er gewoonlijk meer dan 600 zijn“.
- (21) DV. 1646-1647, Petegem : „... aangezien weinig parochianen hier en in Deinze gebleven zijn“.
- (22) DV. 1646-1647, St.-Martens-Latem : „Communicanten in 1647 212, ongeveer 100 parochianen zijn in deze woelige tijd gestorven“.
- (23) BV. 1649, Petegem : 270 ; BV. 1650, Petegem : ca. 400.
- (24) BV. 1649, St.-Denijs-Westrem : ongeveer 200.
- (25) BV. 1649, Zeveren : ongeveer 100.
- (26) DV. 1649-1650, Zwijnaarde : 319 in 1650 ; BV. 1649, Zwijnaarde : 350.
- (27) BV. 1652, Astene : 500 ±.
- (28) BV. 1651, Baarle : 84.
- (29) BV. 1651, Bachte : „... overschrijdt 70 niet...“.
- (30) BV. 1651, Landegem : 450 ±.
- (31) BV. 1651, St.-Martens-Lerne : ongeveer 350.
- (32) BV. 1651, Nevele : 949 ±.
- (33) BV. 1652, St.-Denijs-Westrem : 260.
- (34) BV. 1651, Vosselare : 270.
- (35) BV. 1652, Zevergem : 354.
- (36) BV. 1654, Afsnee : 140.
- (37) BV. 1654, Mariakerke : 240 ±.
- (38) BV. 1654, St.-Martens-Latem : 300.
- (39) DV. 1656, Hansbeke : „629 communicanten, 459 kinderen die gebiecht hebben,... In totaal 1080 zielen. Aldus werd me duidelijk uit de *status animarum*“.
- (40) Overgenomen uit DV. 1656, Deinze.

	1620	1626+ 1627	1628+ 1629	1630	1631+ 1632	1633+ 1634	1636
Afsnee	c. 100		c. 100		120		140
Astene	(1)		c. 220	c. 260			
Baarle	17					30	85
Bachte	15						
Deinze			c. 600	c. 560	c. 800	c. 550	
Deurle			c. 270	170	170	200	200
Drongen	900		c. 1.200±		c. 1.200		1.230
Hansbeke						c. 500	
Landegem				c. 348		380±	
Machelen			c. 461			500	
Mariakerke			c. 200±				
Maria-Leerne	c. 350			c. 300		155	350
Meigem	c. 200			c. 225		251	
Melsen		130			c. 150		
Merendree		c. 430		c. 450		c. 450	
Nazareth	800				920	c. 1.000	c. 1.000
Nevele	180			c. 600		c. 600	550±
Petegem			c. 400	c. 350			
Poesele	c. 70			c. 100		c. 100	100±
St.-Den.-Westrem	230		c. 230		c. 150		
St.-Mart.-Latem	c. 200	130 (3)	c. 230				240±
St.-Mart.-Leerne	(2)					160	
Vinderhout			c. 150			c. 150	
Vosselare				c. 200		c. 200	204
Zeveren	120			c. 120		c. 120	
Zevergem	230	300	c. 270		c. 280		360
Zwijnaarde	300	310	c. 300				350
totaal :							

1637	1638	1639	1640	1642	1643	1644	1644	1646-1647
	c. 120	125	125	125 (10)	120	c. 120	120	121
280	250	250	250 (5)	300 (11)	300	300	300	c. 280
	74 of 75	75	75 (6)	75	76	80		80
		17	17	17	17	17 of 18	18	c. 20
600	p. 600	p. 600	p. 600 (7)	p. 600 (12)	p. 600	p. 600	p. 600	300 (20)
200±	c. 200	200	200	200	200	212	242	240
	1.300	c. 1.300	1.300	1.300	p. 300	c. 1.300	1.300	1.200
500	c. 500	c. 500	c. 500	500	c. 500	500	550 (18)	450
	c. 400	450	c. 400 (8)	c. 400 (13)	c. 400	c. 450	c. 450	c. 400
c. 300	a. 600	700	500	524 (14)	p. 500	519	550	c. 553
					300	300	300	204
	340	340	340	350 (15)	350	350	c. 350	c. 300
300	c. 300	300	300	300				
	170	c. 170	170	180	143	172	c. 174	c. 100
450±	450	450	450	450	450	c. 450	450	c. 350
	1.030	1.050	1.100	1.100	c. 1.100	c. 1.200	c. 1.200	c. 1.130
	750	750	800±	800	874	937	917	654
400	c. 440	450	470 (9)	460 (16)	480	c. 460	250 (19)	c. 200 (21)
	c. 100	c. 100	106					
		250	250	275	275	c. 300	280	c. 200
	246	246	240	c. 240	c. 270	280	c. 300	212 (22)
				104	160	c. 200	200	c. 100
	c. 200	200	200	190	217	233	240	185
	c. 140	c. 140	140	140	140	c. 140	c. 200	120
		360 (4)	370	370 (17)	416	c. 400	c. 400	c. 300
		436	438	420	c. 400	411	405	217
		9.459	9.341	9.370	9.558	9.931	9.796	7.763

1648	1649-1650	1651-1652	1653-1654	1654	1655	1656	1658-1659
125	130	130	130 (36)	140		150	c. 150
	c. 110	c. 225 (27)	c. 500	p. 500		c. 500	c. 500
75	76	75 (28)	90	90		c. 90	116
c. 20	c. 30	c. 30 (29)	30	31		32	p. 30
c. 330		c. 550	570	c. 569		c. 600	600 (40)
170	c. 180	c. 200	210	210	225	225	250
c. 1.300	1.225	c. 1.300	1.328	1.350	1.400	1.582	1.552
c. 500	518±	c. 600	600	620	p. 600	629 (39)	c. 640
c. 400		c. 430 (30)	c. 500	c. 500	c. 500	550	c. 600
440	c. 500	547	553	551	518	560	c. 600
200		224	230 (37)	230	250	260	220
c. 280	300	c. 330 (31)	330	347	350	350	c. 350
		160	197	202	202	p. 200	c. 120
c. 400	420±	480	499	500	530	550	558
c. 1.130	1.170	c. 1.250	c. 1.250	1.270	1.270	1.380	1.300
c. 840		c. 880 (32)	900	c. 900	960	951	996
c. 250	270 (23)	c. 400	c. 450	450	c. 450	p. 500	c. 500
p. 200	280 (24)	280 (33)	270	270	280	c. 290	330
210	227±	240	250 (38)	250	225	201	218
c. 140							
c. 100	125		149	143	160	180	180
c. 200	229±	220 (34)	250	250	260	270	c. 300
c. 130	c. 130 (25)	119	120	118	120	120	120
c. 240	c. 300	330 (35)	350	340	c. 330	c. 360	c. 300
c. 330	319 (26)	370	c. 380	368	c. 270	c. 400	c. 400
7.840		9.370	9.629	10.230	9.000	10.930	11.030

VOETNOTEN

INLEIDING EN BIBLIOGRAFIE

- (1) Zie bibliografie.
- (2) *Relations ad limina* = verslagen van de bisschop over de toestand van zijn bisdom, bij zijn verplicht bezoek aan de paus om de vier jaar.
- (3) O.a. K. BERGE, *Kerkelijk leven in de landelijke dekenij Deinze (1661-1762)*, Leuven, 1981 ; M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968 ; N. COOREVITS, *Bijdrage tot de religieuze geschiedenis van de dekenij Waas in de XVIIe eeuw aan de hand van visitatieverslagen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1964 ; J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de geschiedenis van het godsdienstig leven en de kerkelijke instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621 volgens de verslagen van de dekanale bezoeken*, Aalst 1961 ; K. DE RAEYMAECKER, *Het godsdienstig leven in de landdekenij Antwerpen (1610-1650)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1974 ; Th. KOK, *Dekanaat in de steigers. Kerkelijk opbouwwerk in het Gentse dekenaat Hulst (1596-1648)*, Tilburg, 1971 ; J. SCHOENAERTS, *Kerk en gelovigen in de dekenij Waas tijdens de XVIIIe eeuw*, Leuven, 1979.
- (4) M. GYSSELING, *Voorlopige, gedeeltelijke inventaris van het Oud Archief van Sint-Baafs en bisdom Gent*, (1962), gedact.
- (5) L. VAN BUYTEN en J. VERHELST, *Archieven van Oostvlaamse kerkfabrieken. (Oud Regiem)*, 2 dln., Brussel, 1968, dl. III, gedact.
- (6) Bij deze literatuuropgave hebben we ons beperkt tot enkele belangrijke algemene werken i.v.m. het religieus leven in de bestudeerde periode en tot de studies m.b.t. de dekenij Deinze.

HOOFDSTUK I

- (1) Binnen het kader van dit tijdschriftartikel houden we het overzicht van de bronnen eerder beperkt. Voor uitgebreider informatie zie o.a. M. CLOET, *Het kerkelijk leven*, p. 1 - 76.
- (2) F. WILLOCX, *L'introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la Principauté de Liège*, Leuven, 1929.
- (3) P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum*, dl. I, p. 362-409.

- (4) P. DE RAM, *Synodicon belgicum*, dl. IV, p. 72-108.
- (5) *Conc. prov. 1607*, tit. XVII, c. 14 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XIV, c. 4.
- (6) *Synod. dioec. 1613*, tit. XVI, c. 4; *Congr. arch. 1650*, tit. XVI, c. 5.
- (7) DV. 1631-1632, Algemeen ; DV 1642, Algemeen ; DV. 1651-1652, Algemeen ; etc...
- (8) DV. 1631-1632, Algemeen : „... die allen na voorlezing ervan ondertekend hebben opdat niemand een verontschuldiging als voorwendsel zou kunnen gebruiken“.
- (9) DV. 1633, Algemeen. Deken Zachmoorter noteerde de besluiten van de vergadering in zijn visitatieverslag.
- (10) *Conc. prov. 1607*, tit. XVII, c. 10 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XIV, c. 2 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XIV, c. 3.
- (11) Alleen de instructie van 1653 bleef bewaard.
- (12) P. DE RAM, *Synodicon belgicum*, dl. IV, *Instructio decanorum*, p. 275-281.
- (13) Volgens A. CASSIMAN, *Kerkelijke geschiedenis van Deinze, -BGD.*, 1937, dl. IV, p. 5, was Judocus De Vliegere de derde deken van Deinze. Zeker is dat hij die functie in 1612 bekleedde (cfr. RAG., *FB.*, B 2071). Aanwijzingen dat hij de auteur zou zijn, vonden we echter ook niet.
- (14) Voor verschillende parochies had de tekst bij een zelfde cijfer soms betrekking op totaal andere zaken.
- (15) Alle andere verslagen tussen 1615 en 1659 zijn door Zachmoorter ondertekend ; het rapport van 1614 vermeldt geen naam. Naast elke parochie staat de patroon en wereldlijke heer aangegeven, alsook de naam van de pastoor en de patroonheilige van de kerk. Deze inlichtingen heeft deken Zachmoorter vaak genoteerd in zijn verslagen.
- (16) DV. 1654 ; DV. 1640 was zijn 27ste verslag (DV. 1640), DV. 1644 zijn 31ste (DV. 1644).
- (17) DV. 1631-1632, Algemeen : „... het bezoek van 1631, dat wegens een vijandelijke inval in Vlaanderen niet geheel voltooid werd...“ ; DV. 1645, Algemeen : „... wegens het binnenvallen en doortrekken van Fransen en Hollanders ...“.
- (18) DV. 1654 : tussen 13 april en 16 juni ; DV. 1655 : tussen 8 april en 1 juni ; DV 1656 : tussen 1 en 22 mei ; DV. 1658-1659 : tussen 11 juli en 15 augustus 1659.
- (19) In de tekst worden die beschouwingen aangeduid met „algemeen“.
- (20) Over de figuur van Zachmoorter : zie hoofdstuk II.
- (21) *Conc. prov. 1570*, tit. XXIV ; *Conc. prov. 1607*, tit. XIV, c. 3.
- (22) Medegedeeld door M. CLOET, waarvoor onze dank.
- (23) M. CLOET, *Itinerarium visitationum Antonii Triest, Episcopi Gandavensis ...*, Leuven, 1976.

- (23) M. CLOET, *Itinerarium visitationum Antonii Triest, Episcopi Gandavensis...*, Leuven, 1976.
- (24) G. DE MUNCK, *Antonius Triest (1621-1657), zevende bisschop van Gent*. - *CG.*, 1927, dl. XIV, p. 90-95, p. 135-139 ; 1928, dl. XV, p. 42-49 ; A. DE SCHREVEL, *Art. Triest (Antoine)*, - *BN.*, dl. XXV, 1930-1932, kol. 614-624 ; E. HELLIN, *Histoire chronologique des évêques*, dl. I, Gent, 1772, p. 38-45 ; P. JANSSENS, *Mgr. Antoon Triest, - Het land van Beveren*, 1969, dl. XII, p. 7-25 ; R. MATTHYS, *Iconografie van bisschop Triest met biografische aantekeningen*, Aalst en Gent, 1939.
- (25) *Processus R. P. D. Antonii Triest Episcopi Brugensis ad Ecclesiam Gandavensem transferendi*, fol. 689.
- (26) L. CEYSSENS, *Les dernières années de Triest*, - *HMGOG.*, 1959, dl. XIII N.S. ; E. HELLIN, *o.c.* ; L. JADIN, *Proces d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas*, dl. I, 1564-1637, Rome, 1928.
- (27) DV. 1649-1650, Algemeen : „... aantonend dat niemand kan gevonden worden die u evenaarde in waakzaamheid en zorg voor de wijngaard van de Heer...“.
- (28) L. CEYSSENS, *L'enquête officielle, faite en 1644 dans les diocèses des Pays-Bas, sur le scandale causé par l'Augustinus de Corneille Jansénius*, - *Jansenistica minora*, dl. I, p. 1-120 ; ID., *La publication aux Pays-Bas de la troisième bulle contre Jansénius, 1656-1660*, - *RHE.*, 1959, dl. LIV, p. 478-506 en p. 807-837 ; 1960, dl. LV, p. 25-70 ; ID., *La publication officielle aux Pays-Bas de la bulle In Eminentia, 1651-1653*, - *Augustiniana*, 1959, dl. IX, p. 161-182, p. 304-338 en p. 412-430 ; 1960, dl. X, p. 77-114, p. 245-296 en p. 365-423 ; E. CLAEYS-BOUUAERT, *L'opposition de quelques évêques belges à la bulle In Eminentia (6 mars 1642) d'après des documents inédits*, - *RHE.*, 1927, dl. XXIII, p. 801-817.
- (29) BV. 1628, Astene ; BV. 1630, Petegem ; BV. 1630, Maria-Leerne.
- (30) In het kasteel van Ooidonk (BV. 1640, Landegem) of in het kasteel van de heer van Nevele (BV. 1640, Vosselare).
- (31) Th. KOK, *Dekanaat in de steigers*, p. 54.
- (32) M. CLOET, *Het kerkelijk leven...*, p. 47-48 ; Th. KOK, *o.c.*, p. 51.
- (33) M. CLOET, *o.c.*, p. 524-526.
- (34) Nl. voor Afsnee, Deinze, Machelen, Maria-Leerne, Nevele, Petegem, St.-Denijs-Westrem, St.-Martens-Leerne, Vinderhoute, Vosselare, Zevegem en Zwijnaarde.
- (35) RAG., *Parochieregisters*, Nevele, nr. 3.
- (36) RAG., *Parochieregisters*, St.-Denijs-Westrem, nr. 1.

HOOFDSTUK II

- (1) A. PASTURE, *La restauration religieuse...*, p. V.
- (2) M. DIERICKX, *De oprichting der nieuwe bisdommen ...*, Antwerpen en Utrecht, 1950.
- (3) Andere aartsdiakenaten in het bisdom Doornik waren Brugge en Doornik.
- (4) *Synod. dioec. 1609*, tit. XVII, c. 1.
- (5) Het aantal parochies per dekenij schommelde tussen 20 en 26.
- (6) Bijgaand kaartje werd ontleend aan L. VAN BUYTEN en J. VERHELST, *Archieven van Oostvlaamse kerkfabrieken (Oud-Regiem)*, Brussel, 1968, dl. I, p. XI. Het betreft de jaren 1790-1794. Het blijkt dat toen nog net dezelfde parochies tot de dekenij Deinze behoorden als in de door ons bestudeerde periode.
- (7) DV. 1614, Melsen : „ ... maakt geen deel meer uit van dit bisdom en bijgevolg van deze dekenij.” In de lijst van parochies (1612-1613) kwam ook Melsen voor als deel van de dekenij Deinze (RAG., *FB.*, 2459).
- (8) *Congr. arch. 1642*, t. XII, c.5 : „ ... met het oog op een beter bestuur van ons bisdom ...”.
- (9) DV. 1642, Melsen ; DV. 1643, Algemeen.
- (10) DV. 1642, Meigem.
- (11) De leeftijd waarop kinderen voor het eerst communiceerden, leek 15 of 16 jaar te zijn en niet 12 jaar. Zie M. CLOET, *De leeftijds-grens ...* , p. 451-471. Daarom moeten we 60 procent van de bevolking tot de communicanten rekenen en niet 66, 66 procent. Zie ook J. DE BROUWER. *Het belang van de kommunikantencijfers ...* , p. 67-80.
- (12) De communicantencijfers worden in bijlage gegeven.
- (13) A. HOUET en R. CLEEREN, *Modern woordenboek der Belgische gemeenten*, Brussel, 1967.
- (14) Baarle is nu een gehucht van Drongen ; de oppervlakte is niet aangegeven.
- (15) Voor Bachte is de oppervlakte niet aangegeven, omdat het door een Koninklijk Besluit van 16-4-1823 verenigd is met Maria-Lerne (F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten ...* , dl. I, *Bachte-Maria-Lerne*, p. 25).
- (16) Mariakerke en Vinderhoute behoorden pas tot de dekenij Deinze vanaf 1642. Cfr. § 1.
- (17) Meigem en Poesele kwamen na 1642 bij de dekenij Tielt. Cfr. § 1.
- (18) Bij wet van 2-6-1868 werd De Pinte van Nazareth gescheiden om een afzonderlijke gemeente te vormen, met een oppervlakte van

- 5 ha. (A. HOUET en R. CLEEREN, *o.c.*, p. 273).
- (19) Communicantencijfers voor Maria-Leerne en St.-Martens-Leerne samen bij Maria-Leerne.
- (20) DV. 1613, Petegem : „De kerk is verwoest” ; DV. 1614, Nevele : „Er is geen parochiekerk, ze is vernield”.
DV. 1645, Bachte : „ ... de Hollanders hebben de klok meegenomen en andere zaken uit deze kerk. Zowel door hen als door onze soldaten waren de mensen zo verarmd dat ze de vereiste som geld niet konden opbrengen” ; DV. 1646, Deurle : „ ... aangezien bijna alles door de vijanden geplunderd en verwoest werd” ; DV. 1648, Deinze : „Het aantal parochianen ... is door de oorlogen met de helft verminderd” ; DV. 1646-1647, St.-Martens-Latem : „ ... in deze woelige tijd zijn ongeveer honderd parochianen gestorven”.
- (21) DV. 1631-1632.
- (22) DV. 1658-1659, Algemeen ; DV. 1658-1659, Zevergem.
- (23) *Synod. dioec. 1613*, tit. XIV ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVI ; *Instructio decanorum 1613*.
- (24) A. CASSIMAN. *Kerkelijke geschiedenis van Deinze ...*, p. 45.
- (25) M. DE MUYNCK, *Een geestelijk schrijver ...*, p. 1-16 ; N. HUYGHEBAERT, *Art. Zachmoorter (Michel)*, - *BN.*, dl. XXXII, 1964, kol. 797-804.
- (26) RAG., *FB.*, B 1437, fol. 53 v°.
- (27) J. WINNENPENNINCKX, *De oudste kruisweg te Gent*, - *OGE.*, 1959, dl. XXXIII, p. 38-54.
- (28) P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum*, dl. I, p. 504-507.
- (29) L. CEYSSENS, *L'enquête officielle, faite en 1644 ...*, dl. I, p. 35, p. 56-57.
- (30) *Cong. arch. 1653*, art. 32.
- (31) C. COPPENS, *De geestelijke schrijver Michiel Zachmoorter*, - *OGE.*, 1965, dl. XXXIV ; M. DE MUYNCK,
- (32) DV. 1630 ; DV. 1631-1632 ; DV. 1633 ; DV. 1636 ; DV. 1638 etc.
- (33) M. DE MUYNCK, *o.c.*, p. 13-14.
- (34) *ID.*, *o.c.*, p. 12. Het is ons niet bekend in welk jaar die taak een aanvang nam, en evenmin wanneer ze eindigde.
- (35) DV. 1639, Nota : „ ... we danken u voor uw inspanningen en uw ijver en wensen dat God u daarvoor zal belonen” ; DV. 1640, Nota : „ ... de bedachtzaamheid en de zorg waarmee u de dekenij leidt, kunnen we niet genoeg waarderen en loven” ; DV. 1643, Nota : „ ... dank voor uw nauwgezetheid en uw buitengewone zorg ... ”.
- (36) Het is bekend dat Triest niet al zijn dekens een warm hart toedroeg. Voor zijn houding tegenover Jan De Mol van Tielt verwijzen we

- naar M. CLOET, *o.c.*, p. 105 e.v.
(37) DV. 1648, Nota.

HOOFDSTUK III

- (1) Over de afkomst van de geestelijken, werkzaam in de dekenij Deinze, hebben we vrijwel geen gegevens aangetroffen.
- (2) J. LAENEN, *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines*, Brussel, 1924, p. 338-409.
- (3) RAG., *FB.*, B 2459.
- (4) Nl. de pastoors van Lotenhulle en Vinkt waren *deservitor* resp. in Poesele en Zeveren. Zie ook M. CLOET, *o.c.*, p. 584-585 en p. 588.
- (5) Afsnee, Drogen, Machelen, Meigem, Melsen en Nazareth hadden een *pastor proprietarius*. De volgende parochies werden, per twee of drie, telkens door één persoon bediend : Astene en Deurle ; Deinze en Petegem ; Hansbeke en Merendree ; Nevele en Landegem en Vosselare ; St.-Martens-Leerne en Bachte en Maria-Leerne ; Zwijnaarde en Zevergem. Een *deservitor* in St.-Martens-Latem, Baarle en St.-Denijs-Westrem.
- (6) Nl. Bachte, Maria-Leerne, Melsen en Zeveren. In 1612 beschikte Melsen over een *pastor proprietarius*. De opvolgers waren gewoonlijk hier *deservitor* en eigenaar van een beneficie in een naburige parochie (Vurste of Schelderode).
- (7) DV. 1625, Deurle : „Er is een nieuwe *pastor proprietarius*, die alleen voor deze parochie instaat ; de parochianen zijn er blij mee”.
- (8) O.a. in Bachte en in Maria-Leerne en aanvankelijk ook in St.-Denijs-Westrem.
- (9) Dit was het geval in Deinze waar W. Huybens *deservitor* bleef zolang het geschil aansleepte (DV. 1639 ; DV. 1640 ; DV. 1643 ; DV. 1645).
- (10) DV. 1623 ; DV. 1645.
- (11) DV. 1639, Zeveren.
- (12) DV. 1640, Zeveren ; BV. 1640, Zeveren.
- (13) De benoeming van de pastoors werd uitvoerig behandeld door M. CLOET, *o.c.*, p. 133-146. Zie ook J. LAENEN, *o.c.*, p. 246-326.
- (14) RAG., *FB.*, B 3690.
- (15) RAG., *FB.*, B 2197.
- (16) DV. 1654, Afsnee
- (17) DV. 1653-1654, Zevergem.
- (18) DV. 1658-1659, Mariakerke.
- (19) J. De Cuellar werd in 1632 benoemd in Melsen, naar de bisschop

- wist niet of een *concurfus* gehouden werd. Ook voor zijn opvolger wist hij het niet (RAG., *FB.*, B 2197). W. Jacobs werd in Petegem benoemd op aanraden van zijn broer pastoor (DV. 1654, Petegem).
- (20) RAG., *FB.*, B 2459. Ook Zachmoorter gaf in zijn verslagen vaak de patroon aan.
- (21) NI. in Astene, Drongen, Hansbeke, Landegem, Nevele, Petegem en Vosselare.
- (22) NI. in Bachte, Deurle, Nazareth, Poesele, St.-Martens-Latem en Vinderhoute.
- (23) NI. in Afsnee, Baarle, Mariakerke, St.-Denijs-Westrem, Zevergem en Zwijnaarde.
- (24) De deken en het kapittel van Doornik te Merendree ; de geestelijken van het hoofdaltaar van de kerk van Doornik te Zeveren ; de semi-praebendatus van die kerk in St.-Martens-Lerne ; het kapittel van Rijsel in Machelen ; de abt van Ename te Melsen. Het kon ook gebeuren dat de Leuvense universiteit benoemde ; o.a. in Mariakerke in 1658 (DV. 1658-1659).
- (25) *Synod. dioec. 1613* tit. XIV, c.5 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVI, c. 10 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XVII, c.1 en 2. Een voorbeeld van zo'n plechtigheid vermeldde de deken voor Machelen in 1654 (DV. 1654).
- (26) De pastoors die vóór 1620 weggingen, werden niet meegerekend tenzij we de begindatum van hun pastoraat kenden. We geven er ons rekenschap van dat hier een bepaalde einddatum moest gekozen worden (nl. 1659) en dat de gedane keuze tot gevolg heeft dat de groep pastoors met meer dan vijf jaar dienst in onze berekening enigszins beperkter bleef dan in werkelijkheid.
- (27) M. CLOET, *o.c.*, p. 147.
- (28) K. BERGE, *o.c.*, p. 52.
- (29) DV. 1619 ; DV. 1640.
- (30) DV. 1619 ; DV. 1626 ; DV. 1627 ; DV. 1633. De vergoeding voor de goddelijke diensten was één bron van inkomsten, naast de tienden, de pastorale goederen, de offeranden, etc. Voor een grondige studie van het inkomen verwijzen we naar M. CLOET, *o.c.*, p. 148-175.
- (31) DV. 1633 : „Ordonnantien voor de prochien van de Dekenie van Deinze angaende kerckelicke rechten als uitvaerden ende andere ghestelt by maniere van provisie onder de correctie en veranderinghe van mynen Eerweerdichsten Heere Antonius Triest Bisschop van Ghendt ende van syn naercommers naer hun goetduuncken ende naer de ghelegghenthyt des tydts”.
- (32) DV. 1640, Nota : „De deken zal informeren of de pastoors er niet

- van afwijken ...".
- (33) DV. 1643, Algemeen.
In een brief aan de deken stelde de pastoor van Deinze voor ook de zorg voor Petegem op zich te nemen. Alleen dan zou zijn inkomen groot genoeg zijn (DV. 1648, Deinze).
- (34) DV. 1631-1632, Algemeen : „Veel kerken hebben niet de middelen om zich het meest nodige aan te schaffen”.
- (35) M. CLOET, *o.c.*, p. 175.
- (36) K. BERGE, *o.c.*, p. 57.
- (37) J. ROEGIERS, *De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent*, p. 18-26, 75-95 en 117-163.
- (38) P. DECLERCK, *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie na Trente, 1563-1796*, - CBG., 1968, dl. XIV, p. 95-97; A. PASTURE, *o.c.*, p. 196-197.
- (39) Licentiaat was P. Wandele (Th. KOK, *o.c.*, p. 32). *Baccalaureus* waren J. Cabiliau (RAG., *FB.*, B 2071), J. Debbaut (RAG., *FB.*, B 3690) die tevens *magister artium* was. J. De Cuellar (RAG., *FB.*, B 2197), T. Dewulf (RAG., *FB.*, B 2114), P. Swevers (Th. KOK, *o.c.*, p. 251) en J. Vandeputte (RAG., *FB.*, B 3690). M. Van Scivelde studeerde twee jaar theologie in Douai (BV. 1611, Deinze).
- (40) RAG., *FB.*, B 3690 : „... geschikt bevonden ...”.
- (41) RAG., *FB.*, B 2197 : „... voldoende en met geschikte aanleg ...”.
- (42) DV. 1648 : „De pastoor die musicus is en talent heeft voor zang, heeft een liederenboek opgemaakt ...”.
- (43) Deinze (BV. 1624 ; DV. 1644) ; Drongen (BV. 1624 ; DV. 1639) ; Landegem (BV. 1630) ; Vosselare (DV. 1651-1652 en volgende) ; Zwijnaarde (BV. 1626).
- (44) BV. 1624, Mariakerke ; BV. 1631, Drongen ; BV. 1632, St.-Denijs-Westrem ; BV. 1644, Merendree.
- (45) *Congr. episc. 1628*, art. XIX ; *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 15 ; *Congr. episc. 1631*, art. XIII , *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c.6 ; *Congr. episc. 1644*, art. XXIII en XXIV.
- (46) *Congr. episc. 1644*, art. XXVI.
- (47) DV. 1655, Vosselare. Alleen van de pastoors van Landegem, Nevele en Vosselare weten we dat ze tot deze groep behoorden.
- (48) *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (49) *Synod. dioec. 1571*, tit. XII.
- (50) *Instructio decanorum 1613*.
- (51) Astene en Maria-Lerne (DV. 1613) ; Hansbeke, Machelen, Nevele, Petegem en Zwijnaarde (DV. 1626) ; Petegem (BV. 1627).
- (52) DV. 1630, Algemeen ; DV. 1630, Merendree ; DV. 1631-1632, Nazareth : „De pastoor heeft de provinciale en diocesane synoden

niet en hij zegt dat hij ze niet meer te koop kan vinden". Nota van Triest : „Indien hij zoekt, zal hij vinden”.

- (53) DV. 1639,. Nota.
- (54) DV. 1640, Nota.
- (55) DV. 1658-1659, Algemeen.
- (56) BV. 1649, Afsnee.
- (57) In geen geval vonden we dergelijke interessante gegevens als J. DE BROUWER, *De bibliotheek van een landelijk pastoor, ca. 1650 - OGE.*, 1972, dl. XLVI, p. 203-233.
- (58) M. CLOET, *o.c.*, p. 182 en 221 ; Th. KOK, *o.c.*, p. 255-256 ; A. PASTURE, *La restauration religieuse.*, p. 229-232. Deze citaten bewijzen dat de geringe intellectuele vorming van de pastoors geen typisch verschijnsel was voor deze dekenij.
- (59) *Schema vitae pastoralis 1650* : „Het welzijn van het volk hangt af van het leven en de nauwgezetheid van de pastoor : zowel zijn privaat als zijn openbaar leven ; zowel zijn zorg in geestelijke als in tijdelijke zaken”.
- (60) *Conc. prov. 1570*, tit. XIV, c.1-3 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XVIII, c. 2-4 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c.2.
- (61) DV. 1613.
- (62) DV. 1616.
- (63) DV. 1623 : „ ... die gescheurde klederen draagt die niet beantwoorden aan zijn staat van pastoor ; bij gebrek aan inkomen, zegt hij”.
- (64) DV. 1626 : „Ik heb de pastoor vermaand dat hij, zoals hij zorgzaam is voor kerk en ambtsvervulling, even eerbaar zou zijn wat zijn kledij betreft (hij heeft immers een bovenkleed waarvan de halsboord vol staat met knopen, wat niet gebruikelijk is in kerkelijke kringen) ...”.
- (65) *Conc. prov. 1570*, tit. XIV, c. 5 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XVIII, c. 8 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c. 5 ; *Congr. arch. 1615*, art. IX ; *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 26 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVII, c. 5 ; *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (66) DV. 1638 : „Ik heb de pastoors gevraagd om, indachtig hun eer, op te passen voor elke vertrouwelijke omgang met hun meid, die hen niet mag vergezellen op hun uitstappen, noch aan tafel bij feestmaaltijden ... opdat geen praatjes over hen de ronde zouden doen bij de bevolking ...”.
- (67) DV. 1614, Astene en Deurle ; DV. 1618, Astene : „ ... hij verklaarde plechtig dat hij met haar geen enkele omgang had, die zijn positie niet toeliet, ...”.
- (68) DV. 1623, Astene en Deurle ; DV. 1624, tot en met DV. 1626, Astene ; BV. 1625, Astene.

- (69) DV. 1614.
- (70) BV. 1627 ; BV. 1630.
- (71) Dit was het klooster van de Grauwe Zusters van de Derde Orde van St.-Franciscus.
- (72) DV. 1614 : „Veel over deze zaak werd aan de deken meegedeeld, maar hij heeft niet alles in detail genoteerd. Er werden enkele schandalen verteld“.
- (73) DV. 1615 ; DV. 1618 ; DV. 1619 ; DV. 1620 : „Het zou beter zijn indien hij hier helemaal kon weggestuurd worden ... “.
- (74) DV. 1642. Hij kwam in Hengstdijk terecht, waar men niets aan te merken had op zijn gedrag (Th. KOK, *Dekenaat in de steigers*, p. 172).
- (75) DV. 1644 : „ ... aangezien er zijn die dit gerucht verspreiden „ dat eenen witten geheest wandelde by nachte met eene nonne“, daar zou vaststaan dat hij haar in het holst van de nacht naar het klooster begeleid heeft, en dat een grote vertrouwelijkheid bestaat tussen de pastoor en de overste“.
- (76) DV. 1645 ; DV. 1646-1647 ; BV. 1649 : „ ... een naarstig man die nu een goede naam en faam heeft ...“ . DV. 1653-1654 ; DV. 1654 ; BV. 1654.
- (77) DV. 1614 ; DV. 1618 : „Ik heb altijd betwijfeld of deze pastoor terecht in opspraak werd gebracht wegens genoemde meid. Ik heb getracht hem bij de Zeereerwaarde Heer Vander Burch te verontschuldigen, ...“.
- (78) DV. 1618, Zevergem en Zwijnaarde : „ ... toch zei hij dat niets ongewoon was tenzij dat ze heerszuchtig was en dat het hem tegenging dat de pastoor eens toegelaten had dat ze zijn kousen uitrok“.
- (79) DV. 1628 ; BV. 1633 ; J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak ...* , dl. II, p. 637.
- (80) DV. 1625 ; BV. 1625.
- (81) DV. 1635 ; DV. 1636.
- (82) DV. 1636, Vosselare : „ ... de pastoor van Nevele die niet door mij, maar door anderen zeer zwaar beschuldigd wordt dat hij, toen hij in Vosselare overnachtte, de dienstster een groot deel van de nacht in zijn kamer vasthiel ...“ ; BV. 1636, Nevele ; J. DE BROUWER, *o.c.*, dl. II, p. 638.
- (83) DV. 1637 ; DV. 1651-1652 ; DV. 1654 ; DV. 1658-1659 ; RAG., *FB.*, B 2013.
- (84) DV. 1640 : „ ... wat hier zeer groot schandaal veroorzaakte en aan de gezagsdragers de gelegenheid bood om voortaan die religieuzen niet toe te laten tot het priesterschap, van wie het leven en het gedrag niet goedgekeurd worden, hoezeer ze ook in de ondervraging

zouden slagen”.

- (85) *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 27.
- (86) DV. 1627, St.-Denijs-Westrem ; DV. 1638, Landegem.
- (87) DV. 1633, Zevegem.
- (88) DV. 1634 ; DV. 1636.
- (89) BV. 1636, Drongen ; BV. 1636, Vinderhoutte : „Er wordt gezegd dat ze slecht geleefd heeft met een kapitein en dat ze met een priester gevonden werd in het koren”.
- (90) Afsnee, BV. 1629 : „ ... die er zeer jong uitziet. De pastoor werd op het hart gedrukt op te passen dat hij niet in bekoring valt” ; Astene, BV. 1642 ; Deinze, BV. 1627 en DV. 1634 ; Hansbeke, BV. 1627 ; Landegem, BV. 1627 ; Maria-Leerne, BV. 1633 ; DV. 1634 ; DV. 1633 : „De kerk wordt heel keurig onderhouden en ge-poetst door de diens-ter die godvrezend en van goede naam schijnt te zijn” ; St.-Martens-Latem, BV. 1626 ; Zwijnaarde, BV. 1639 en BV. 1642 : „Eén ding zit me reeds vele jaren dwars, dat zijn diens-ter mooi, jong en bevallig is ; wegens het gevaar waaraan zowel hij als zij blootgesteld zijn, ofschoon beiden eerbaar zijn en zij een uitstekende huishoudster is”.
- (91) M. CLOET, *o.c.*, p. 195.
- (92) *Conc. prov. 1570*, tit. XIV, c. 5 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XVIII, c.6 en 7 : „Dronkenschap misstaat zeker voor elke mens, omdat het tot beneveling van de geest leidt. Maar voor kerkelijke personen past het in geen geval, omdat het, naast de ernst van de zonde en van het schandaal, de begeerte aanwakkert. Daarom moeten allen er zich nauwgezet voor behoeden en fouten hiertegen moeten ge-straft worden naargelang de graad van het misdrijf en het schan-daal” (p. 395) ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c. 3 ; *Congr. arch. 1615*, art. 1 ; *Congr. arch. 1620*, art. XII ; *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 18 en 24 ; *Congr. episc. 1644*, art. XIV, c.1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVII, c.4 en 7 ; *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (93) Wallebeke was een heerlijkheid van Astene, die in de 17de eeuw in bezit kwam van de familie Vandermeulen (F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *o.c.*, dl. I, *Astene*, p. 17).
- (94) DV. 1614 tot en met DV. 1625 ; BV. 1625.
- (95) DV. 1616 ; DV. 1618 : „ ... dat hij voortaan thuis wijn wilde heb-ben zodat herbergbezoek niet langer nodig zou zijn” ; DV. 1619.
- (96) BV. 1625 ; DV. 1634.
- (97) DV. 1651-1652 ; DV. 1653-1654 : „De pastoor heeft een uitste-kende moeder. Ik heb hem in haar aanwezigheid vermaand dat hij eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd is aan zijn moeder en dat hij haar niet zou bedroeven met al te regelmatig afwezigheid van

- thuis en nog minder van de parochie, vooral 's nachts niet, en dat hij zou afzien van drankmisbruik, wat hem nadeel berokkent" ; DV. 1654 ; DV. 1655 ; DV. 1658-1659.
- (98) DV. 1634 : „ ... waar heel wat pastoors uit verscheidene dorpen gewoon zijn samen te komen en daar te drinken en zich te vermaken, vaak tot 's nachts,... Ik denk dat door mijn waarschuwing de pastoors zullen afzien van dit herbergbezoek en dat deze schande en dit schandaal zullen ophouden" ; DV. 1635.
- (99) DV. 1639 ; DV. 1642 ; BV. 1642 ; DV. 1643 ; BV. 1644 ; DV. 1644.
- (100) BV. 1647 ; BV. 1649 ; DV. 1651-1652 ; BV. 1652 ; DV. 1653-1654 : „ ... hij zou moeten onderworpen worden aan de verwensingen waarmee God dreigde voor wie zijn ouders niet eert ... en toen ik zijn bitterheid en ongeduld zag, ben ik zeer bedroefd van hem weggegaan, zoals nooit eerder van iemand" ; BV. 1654 ; DV. 1654 ; DV. 1655.
- (101) DV. 1655 ; DV. 1656 : „ ... de eenzaamheid in Deurle niet verdragend „gaet somtyts met eenen prochiaen in de herberghe om een potken bier" ... Hij gaat meer de pastoor van Leerne bezoeken, „aldaer elck uytlegghende een pintken wynde tsamen hunnen tydt passerende". Ik heb goedgekeurd dat deze pastoors verder met mekaar zouden omgaan zodat ze wegblijven uit de herbergen ; wat ze beloofd hebben" ; DV. 1656 : „ ... op de vergadering van pastoors verweet die van Latem zijn collega van Deurle zeggend „moordenare", en de ander antwoordde „wat seght den sot daernaer". Ik vreesde erger en liet de pastoor van Latem voorzichtig weggeleiden... " ; DV. 1658-1659.
- (102) BV. 1626.
- (103) Drankmisbruik zou ook in de volgende jaren blijven bestaan in de dekenij Deinze. Zie K. BERGE, *o.c.*, p. 59-60.
- (104) DV. 1649-1950, Algemeen : „ ... ik heb hen vermaand de geschillen bij te leggen, niet alleen de twisten die de parochianen onderling hebben, maar vooral deze die ze hebben met hun pastoor ...". Zie ook *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (105) Landegem (DV. 1639, DV. 1640, BV. 1642) ; Meigem (DV. 1629, DV. 1630, DV. 1631-1632, DV. 1633).
- (106) Hansbeke (DV. 1646-1647, DV. 1653-1654 ; DV. 1654, BV. 1654).
- (107) Hansbeke (DV. 1627) ; Mariakerke (DV. 1655).
- (108) Merendree (DV. 1626) ; Petegem (DV. 1625).
- (109) Nazareth (DV. 1614) ; Nevele (BV. 1651, DV. 1651-1652) ; Petegem (DV. 1617 tot DV. 1632).

- (110) Machelen (DV. 1651-1652, BV. 1652, DV. 1654) ; Vosselare (DV. 1654).
- (111) Deinze (DV. 1653-1654) ; Hansbeke (DV. 1653-1654 ; BV. 1654).
- (112) DV. 1633 ; BV. 1636.
- (113) BV. 1630.
- (114) DV. 1627 ; DV. 1628.
- (115) DV. 1655 ; DV. 1656.
- (116) DV. 1636.
- (117) DV. 1627 ; DV. 1628 ; DV. 1629 ; DV. 1648.
- (118) RAG., *FB.*, B 3691 ; BV. 1611, Deinze.
- (119) Van de strenge bisschop Triest kregen 23 pastoors de kwalificatie „*optime audit*“ : 8 vóór 1640 en 15 na 1640. Voor heel wat anderen noteerde hij „*bene audit*“ of „*gratus suis*“.
- (120) DV. 1634 : „De parochianen loven hun nieuwe pastoor voor zijn nauwgezetheid en vriendelijkheid. Ze zeggen dat ze nu een priester hebben tot wie ze zich ongehinderd kunnen wenden om iets te bespreken“.
- (121) DV. 1642.
- (122) DV. 1644, Vinkt en Zeveren.
- (123) DV. 1655 : „... die bereid zullen zijn hem in een wagen af te halen en te voeren naar de verder verwijderde bezoeken, zoals ze tot nu toe gedaan hebben ... “ . DV. 1656 ; RAG., *FB.*, B 2180.
- (124) Ook later bleef drankzucht een slepende ziekte. Zie K. BERGE, *o.c.*, p. 59-60.
- (125) Doorgaans waren de pastoors door stichtingen verplicht één of meerdere missen per week op te dragen. Het was, binnen het kader van deze verhandeling, evenwel niet mogelijk een grondige studie te maken over de verplichtingen die aan de diverse stichtingen verbonden waren.
- (126) DV. 1614.
- (127) DV. 1618, Deinze ; DV. 1627, Zwijnaarde.
- (128) DV. 1623 tot en met DV. 1630 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XIV, c. 13.
- (129) BV. 1630.
- (130) Afsnee (DV. 1616 ; DV. 1618, DV. 1625) ; Deurle (DV. 1634) ; Petegem (DV. 1625).
- (131) DV. 1627, Nevele : „... en na de hoogmis gebeurt in de meeste kerken verder niets meer. Daarom zijn er heel weinig ... die zin voor vroomheid hebben, vermits ze bijna geen aanmoediging en slechts zeldzame voorbeelden vinden bij hun priesters die ... weinig zorgzaam zijn in het verzorgen van de godsdienst. Sommigen celebren heel zelden op weekdagen, tenzij wanneer ze ambtshalve en te

- gen vergoeding ertoe verplicht worden".
- (132) BV. 1630 ; DV. 1633 ; DV. 1635 ; BV. 1642.
- (133) BV. 1633, Maria-Leerne ; DV. 1654 en DV. 1658-1659, Nazareth.
- (134) BV. 1628 : „ ... dat de baljuw Oliverius Wiene openlijk en persoonlijk schijnt af te keuren dat de pastoor dagelijks zou willen celebreren, omdat daardoor zoveel kaarsen verbruikt worden ; en dat de pastoor de meisjes die herbergen bezoeken, terechtwijst. Aangezien genoemde pastoor schuchter van aard is, heeft hij opgehouden te celebreren en hen te vermanen, ... " ; DV. 1631-1632 ; DV. 1633.
- (135) DV. 1635 : „ ... aangezien hij een krappe vergoeding heeft, die de parochianen niet willen verhogen ; van hen kan niets verkregen worden".
- (136) DV. 1640, Algemeen : „Uitvoerig werd gehandeld over de vergoeding voor de koster, die op sommige plaatsen zo mager is, dat hij moeilijk bereid is om op wekdagen de mis te dienen, vandaar dat sommige pastoors gedwongen worden zelden te celebreren" ; DV. 1649-1650, Algemeen.
- (137) *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 16 ; *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c. 13 ; *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (138) *Instructio decanorum 1613* ; *Congr. arch. 1620*, art. XI ; *Congr. arch. 1625*, tit. X, c. 5 ; *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 3.
- (139) M. CLOET, *o.c.*, p. 216.
- (140) DV. 1630 : 10 op 20 en DV. 1639 : 9 op 19 biechtten bij een regulier of een collega.
- (141) Enkele voorbeelden : Landegem tussen 1630 en 1642 ; Merendree tussen 1630 en 1638 ; St.-Martens-Latem tussen 1630 en 1643.
- (142) O.a. Machelen naar Grammene, Melsen naar Vurste, Nazareth naar Eke, St.-Martens-Leerne naar Deurle. In 1640 biechtten 15 priesters gewoonlijk bij een seculier.
DV. 1640, Meigem : „De pastoor biecht gewoonlijk bij de paters jezuiten aangezien hij geen omgang wenst met de naburige pastoors".
- (143) DV. 1643, St.-Martens-Leerne : „De pastoor was gewoon te biechten bij de heer Diericx, die uit Deurle naar Vinderhoute overgeplaatst is, zodat hij een andere biechtvader zal kiezen".
- (144) Dit was het geval voor Afsnee en St.-Denijs-Westrem, Deinze en Pe-tegem, Deurle en St.-Martens-Latem, Hansbeke en Landegem en Merendree, Mariakerke en Drongen, Nevele en Vosselare. In Nazareth en Drongen was de kapelaan biechtvader van de pastoor.
- (145) DV. 1618, Astene : „ ... hij stelt de biecht uit tot eens per maand".
DV. 1618, St.-Martens-Latem : „ ... tweemaal per week".

- (146) *Schema vitae pastoralis 1650.*
- (147) DV. 1614 ; DV. 1615 ; DV. 1616.
- (148) DV. 1618 ; DV. 1626.
- (149) DV. 1640.
- (150) DV. 1642, Merendree.
- (151) *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c.1 ; *Congr. episc. 1628*, art. XIX ; *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c.6 ; *Congr. episc. 1644*, art. XXIV.
- (152) *Schema vitae pastoralis 1650.*
- (153) *Sponsus Sanguinum. Den Bloedighen Bruydegom. Uytwendigh ende Inwendigh lydende vertoont in XX meditatie*, Antwerpen , 1623. Cfr. hoofdstuk II, art. II.
- (154) DV. 1649-1650, Algemeen.
- (155) DV. 1638, Zeveren ; DV. 1639, Machelen ; DV. 1651-1652, Vosselare ; DV. 1655, Melsen.
- (156) *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c.1 ; *Congr. episc. 1628*, art. XIX ; *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 15 ; *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c. 13 ; *Congr. episc. 1644*, art. XXIII en XXIV ; *Schema vitae pastoralis 1650.*
- (157) *Congr. arch. 1625*, tit. X, c. 11 ; *Schema vitae pastoralis 1650* ; DV. 1649-1650, Algemeen ; DV. 1658-1659, Algemeen.
- (158) DV. 1658-1659, Algemeen : „ ... dat ze hen zouden aansporen om vaak te biechten en vooral telkens herhalen of niet in voorgaande belijdenissen een doodzonde vrijwillig verzwegen werd... ” . Deze verordening van Triest werd op de pastoorsvergadering door de deken voorgelezen.
- (159) DV. 1633, Algemeen ; DV. 1640, Algemeen.
- (160) DV. 1658-1659, Algemeen.
- (161) O.a. in Astene (DV. 1613 ; BV. 1625) ; Nevele (DV. 1619 ; DV. 1620 ; DV. 1648) ; Petegem (BV. 1625).
- (162) DV. 1640 : „Van hem wordt meer welwillendheid gevraagd in het troosten van de zieken en een veelvuldiger bezoek van hen”. Nota : „Daarover heb ik hem ernstig vermaand, opdat hij boeken zou kopen die alleen met dit doel samengesteld zijn en die hem zullen onderrichten en leren dat hij moet volharden in het bezoeken van deze mensen” ; DV. 1643 ; BV. 1643 ; DV. 1644 ; DV. 1645 ; DV. 1646-1647 ; BV. 1649 ; DV. 1651-1652 ; BV. 1652.
- (163) DV. 1627 ; DV. 1630 ; DV. 1658-1659.
- (164) DV. 1645, Vosselare.
- (165) DV. 1645 ; DV. 1646-1647 : „ Deze pastoor is een van de weinigen die in deze onveilige tijden ... in zijn residentie blijft en zijn zielzorg en die van de buurdorpen waarneemt , ...” ; DV. 1653-1654, Nevele ; DV. 1658-1659, Nazareth.

- (166) *Conc. prov. 1570*, tit. XIII, c. 7 ; *Congr. arch. 1625*, tit. IX, c. 9 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVI, c. 22. Cfr. hoofdstuk I §. 3 .
- (167) Deinze (DV. 1626) ; Nazareth (DV. 1634 ; DV. 1636) ; Nevele (DV. 1626).
- (168) DV. 1658-1659, Nazareth.
- (169) *Conc. prov. 1570*, tit. XIV, c. 5 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c.6 en 11 ; *Congr. arch. 1620*, art. VIII en IX ; *Congr. episc. 1625*, art. III ; *Congr. arch. 1625*, tit. X, c. 15 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVII, c.6.
- (170) DV. 1626, Landegem en Machelen. Beide pastoors gingen zelden naar bruiloftsfeesten.
- (171) DV. 1625, Machelen : „De pastoor is gewoon elk jaar, in naam van de kerk, al zijn parochianen naar een maaltijd uit te nodigen ; nadien geeft elk, naargelang zijn mogelijkheden, een passende bijdrage voor de kerk ; wat de bisschop als onwaardig beschouwt”.
- (172) *Congr. arch. 1625*, tit. X, c.14.
- (173) *Conc. prov. 1607*, tit. XVIII, c. 9; *Synod. dioec. 1613*, tit. XVII, c. 10 ; *Congr. arch. 1619*, art. VIII ; *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c. 6 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVII, c. 6 ; *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (174) *Congr. episc. 1631*, art. XIII.
- (175) DV. 1615, Astene en Deurle.
- (176) *Conc. prov. 1570*, tit. XIII, c. 2 ; *Congr. arch. 1615*, art. II ; *Congr. arch. 1619*, art. XIV ; *Congr. arch. 1620*, art. I ; *Congr. arch. 1625*, tit. XI, c. 12 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVI, c. 15 en 16. Zie ook A. PASTURE, *La restauration religieuse ...* , p. 225.;
- (177) DV. 1633.;
- (178) *Deinze*, 1645 : „ ... die in deze woelige tijd bijna alleen te Deinze gebleven is en instaat voor de zorg van kerk en pastorie” ; DV. 1646-1647 : „ ... zodat hij door zijn voortdurende residentie bij de mensen lof en bij God en de overheid een beloning zal verdiend hebben” ; Machelen, DV. 1629 tot en met ; DV. 1648 ; Nevele, DV. 1645 ; DV. 1646-1647 ; DV. 1653-1654.;
- (179) DV. 1645, Vosselare, Nota : „Op geen enkele manier mogen ze verontschuldigd worden, noch mag hun onbeduidend excuus aanvaard worden ... ”.;
- (180) A. DE SCHREVEL, Art. *Triest (Antoine)*, - *BN.*, dl. XXV, 1930-1932, kol. 614-624 ; R. MATTHYS, *Iconografie van bisschop Triest*, p. 33-34.;
- (181) *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c. 5.;
- (182) Afsnee (BV. 1649) ; Hansbeke (BV. 1627 ; BV. 1649) ; Landegem (BV. 1627 ; BV. 1649 ; BV. 1654) ; Maria-Leerne (BV. 1649) ; Na-

- zareth (BV. 1633) ; St.-Martens-Latem (BV. 1626 ; BV. 1652) ; Zwijnaarde (BV. 1652).
- (183) Merendree (BV. 1627) en St.-Martens-Latem (BV. 1626). Het is mogelijk dat de meeste pastoors over een kleine boomgaard beschikten, doch daarover zijn geen gegevens voorhanden.
- (184) BV. 1649 : „ ... hij bewerkt zijn gronden, niet zonder naijver van de landbouwers en de praetor ... ” ; BV. 1654.
- (185) *Conc. prov. 1607*, tit. XVIII, c. 9 ; *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (186) DV. 1620 tot en met DV. 1658-1659.
- (187) DV. 1618 tot en met DV. 1626.
- (188) DV. 1633 : „Ik denk dat scrupules hem bezighouden. Er zijn er die denken dat het beter is is dat hij niet preekt, aangezien hij dikwijls zaken zegt waardoor hij zich bespottelijk maakt, en zelfs dat hij geen biecht hoort aangezien hij scrupuleus is en penitenties geeft die lachwekkend zijn of verachtelijk, zoals zichzelf zo dikwijls pijn doen, etc. ” ; DV. 1642 ; DV. 1644.
- (189) DV. 1627 tot en met DV. 1655.
- (190) Bachte, DV. 1638 tot en met DV. 1645 ; Deinze, DV. 1634 tot en met DV. 1644.
- (191) DV. 1648 tot en met DV. 1654. Het hospitaal van Deinze was eerder een passantenhuis waar arme pelgrims en reizigers konden overnachten. De religieuze invloed van dit gasthuis in de eerste helft van de 17de eeuw hebben we buiten beschouwing gelaten ; hij lijkt zeer gering te zijn geweest.
- (192) DV. 1629 tot en met DV. 1651-1652.
- (193) DV. 1656, Landegem ; DV. 1658-1659, Zevergem.
- (194) *Synod. dioec. 1571*, tit. XIII, c. 9 en 10 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XVII, c. 15 ; *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c. 11 ; *Congr. arch. 1642*, tit. XII, c. 8 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XVI, c. 19.
- (195) DV. 1633, Algemeen : „De pastoors vragen dat door bemiddeling van Zeereerwaarde Heer zou bekomen worden dat de koster niet kunnen gedwongen worden tot het optrekken van de wacht, en in geen geval zouden gezonden worden naar de nieuwe stroom. Zo immers zijn ze niet bij de hand”.
- (196) Afsnee (DV. 1614 tot en met DV. 1656) ; Baarle (DV. 1613 tot en met DV. 1637) ; Zeveren (DV. 1627 ; BV. 1629 ; BV. 1632).
- (197) Afsnee (DV. 1625 ; DV. 1626) ; Astene (DV. 1658-1659) ; Baarle (DV. 1658-1659) ; Mariakerke (DV. 1651-1652) ; St.-Denijs-Westrem (DV. 1639) ; St.-Martens-Lerne (DV. 1648).
- (198) DV. 1638 : „Ik heb de koster vermaand ... dat hij langer de klok zou luiden voor de goddelijke diensten, zodat het kan gehoord worden. Hij verontschuldigde zich dat moeilijk hard kan getrok-

ken worden. Daarom heb ik de pastoor gewaarschuwd om het wiel en andere zaken rond de klok te laten nazien" ; DV. 1639 ; DV. 1640.

- (199) DV. 1631-1632 ; BV. 1633 ; DV. 1634.
(200) BV. 1642 ; DV. 1642 ; BV. 1650.
(201) *Synod. dioec. 1571*, tit. XIII, c. 7.
(202) Afsnee, DV. 1624 ; Poesele, DV. 1623 ; St.-Denijs-Westrem, DV. 1624 ; Zeveren, DV. 1627.
Van minder voorbeeldige kosters werd niet geduld dat ze in een herberg woonden (Poesele, DV. 1618 ; Zeveren, DV. 1615).
(203) Afsnee (DV. 1637 ; BV. 1644) ; Drongen (BV. 1649 ; DV. 1650) ; Hansbeke (DV. 1618) ; Mariakerke (DV. 1645). Meigem (DV. 1633 ; DV. 1635) ; Petegem (BV. 1625) ; St.-Denijs-Westrem (BV. 1626) ; St.-Martens-Latem (BV. 1649).
(204) BV. 1625 tot en met BV. 1633.
(205) DV. 1639.
(206) DV. 1643.
(207) Deinze (DV. 1654) ; Merendree (DV. 1630) ; Petegem (DV. 1625 ; BV. 1630) ; St.-Denijs-Westrem (DV. 1637 ; DV. 1638).
(208) DV. 1626.
(209) Poesele, DV. 1619 ; St.-Denijs-Westrem, DV. 1616.
(210) Astene (BV. 1625 ; DV. 1626) ; Hansbeke (DV. 1640) ; Meigem (BV. 1633 ; DV. 1637) ; Melsen (BV. 1626) ; Merendree (DV. 1658-1659) ; St.-Martens-Leerne (DV. 1623 ; DV. 1626).

HOOFDSTUK IV

- (1) Dit was het geval in Hansbeke en Merendree, Landegem en Vosselare, Melsen en Vurste, Poesele en Lotenhulle, St.-Martens-Leerne en Maria-Leerne.
- (2) In Baarle en St.-Martens-Latem, in Zevergem en Zwijnaarde.
- (3) Nl. Deinze, Machelen en Nazareth. In Nevele werden drie missen opgedragen.
- (4) DV. 1614 tot en met DV. 1625.
- (5) Hij stuurde zijn onderpastoor of een geestelijke uit Gent (DV. 1626 en volgende).
- (6) *Conc. prov. 1570*, tit. IV, c. 1 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XII, c. 16 ; *Synod. dioec. 1609*, tit. XII, c.1 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XI, c.1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XI, c.1 ; *Congr. arch. 1653*, art. XXIII.
- (7) In Afsnee begon de mis rond 9 u. 30 (RAG., *FB.*, B 2010), in Machelen 's winters tussen 9 u. en 10 u. (RAG., *FB.*, B 2071).
- (8) DV. 1637, Algemeen ; DV 1638, Algemeen; DV 1640, Algemeen ; DV. 1658-1659, Algemeen.
- (9) DV. 1640, Algemeen.
- (10) DV. 1658-1659, Algemeen.
- (11) DV. 1658-1659, Algemeen : „... die ik ernstig heb aangespoord om minstens een half uur vóór het vastgestelde uur te komen en zich in de biechtstoel te zetten om biecht te horen van zwangere vrouwen of anderen die willen biechten. Op zondagen wanneer omwille van een broederschap meerderen komen om gunsten af te smeken, moeten de pastoors er nog vroeger zijn en niet komen bij het laatste klokgelui vóór de hoogmis en dan gedwongen worden de mis uit te stellen tot 11 u. of later, zodat ze niet vóór 12 u. beëindigd zou zijn. Daarom heb ik aan de kosters opdracht gegeven om de klok te luiden zoals voorgeschreven en op het verplichte uur, hetzij de pastoor aanwezig is, hetzij hij er niet is,...”.
- (12) DV. 1656; zie ook DV. 1640, Nevele.
- (13) *Synod. dioec. 1609*, tit. XII, c.1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XI, c.1.
- (14) Astene (DV. 1640; DV. 1658-1659) ; Bachte (DV. 1656) ; Deurle (DV. 1656) ; Drongen (DV. 1633).
- (15) DV. 1640, Melsen ; DV. 1649-1650, Zeveren.
- (16) DV. 1638, Afsnee ; DV. 1639, Afsnee.
- (17) DV. 1642.
- (18) Afsnee (DV. 1639 tot en met DV. 1648) ; Drongen (DV. 1638 ; DV. 1648) ; Hansbeke (DV. 1655) ; Nazareth (DV. 1644 tot en met DV. 1651-1652).

- (19) DV. 1636, Landegem ; DV. 1639, Melsen ; DV. 1642, Drongen ; DV. 1651-1652, Merendree ; DV. 1656, Machelen.
- (20) DV. 1653-1654, Merendree : „... ze willen geen steun van de armentafel aannemen om hun kinderen niet in schande te brengen. Af en toe gaan ze ergens, gekleed in linnen klederen en op blote voeten, maar zo durven ze niet naar de kerk komen”.
- (21) DV. 1633, Melsen, Nota : „Ze mogen niet verontschuldigd worden, aangezien ze omwille van hun armoede niet wegblijven uit openbare plaatsen en herbergen” ; DV. 1635, Deurle ; DV. 1636, St.-Denijs-Westrem ; DV. 1654, Merendree.
- (22) DV. 1635, Landegem ; DV. 1633, Meigem.
- (23) O.a. een boottrekker in Afsnee (DV. 1646 en volgende) en St.-Martens-Latem (DV. 1651-1652) ; een matroos in Drongen (DV. 1639) ; een soldaat in Drongen (DV. 1635, DV. 1636) ; een landmeter in Deinze (DV. 1635).
- (24) DV. 1638.
- (25) DV. 1639, Machelen : „... ze is al oud zodat ze niet te voet naar de kerk kan komen, maar ze heeft paarden waarmee ze kan gevoerd worden als ze wil” ; DV. 1640, Nota : „... haar excuses dat ze niet kan gaan, mogen niet aanvaard worden aangezien ze dagelijks naar het marktplein komt”.
- (26) DV. 1623, Merendree. Zelfs na zo'n bevel bleef een vrouw uit Maria-Leerne koppig (DV. 1627).
- (27) DV. 1642, Nazareth ; DV. 1645, Merendree ; DV. 1653-1654, Merendree.
- (28) DV. 1646-1647 : „... omdat hij tijdens zijn leven niet voldaan heeft aan de kerkelijke voorschriften, werd hij begraven in ongewijde grond. Als gevolg hiervan was er in het dorp grote opschudding die maakte dat de inwoners zorgvuldiger naar de kerk komen”.
- (29) DV. 1633, Algemeen.
- (30) *Synod. dioec. 1613*, tit. XII, c.1 ; *Congr. arch. 1618*, art. VI ; *Congr. arch. 1629*, tit. IX, c. 7 ; *Congr. arch. 1642*, tit. X, c. 9 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XII, c. 2 ; *Congr. arch. 1653*, art. XXVII.
- (31) DV. 1640, Algemeen.
- (32) RAG., *FB.*, B 3866. Cfr. M. CLOET, *o.c.*, p. 275 en p. 597-598.
- (33) In de dekenij Tielt bleef ook na 1644 het aantal kerkgangers op feestdagen lager dan op de zondagen (M. CLOET, *o.c.*, p. 276).
- (34) DV. 1634.
- (35) DV. 1642.
- (36) *Synod. dioec. 1613*, tit. XII, c. 2 ; *Congr. arch. 1618*, art. IV ; *Congr. arch. 1625*, tit. VIII, c. 1 ; *Congr. arch. 1642*, tit. X, c. 6 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XII, c. 3.

- (37) In 1635 bestond die gewoonte minstens op vier parochies, in 1642 minstens op dertien. Tot 1659 was op zeventien dorpen vermaning nodig geweest. Vóór 1633 werd dit misbruik eenmaal aangeklaagd door Triest (BV. 1630, Landegem). We mogen niet zonder meer steunen op het *argumentum silentii* en besluiten tot een laksere houding van de gelovigen. Het komt ons eerder voor dat deken en pastoors hogere eisen stelden dan in de eerste decennia.
- (38) DV. 1633, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 277. Triest keurde dit voorstel goed.
- (39) *Congr. arch. 1615*, art. VI ; *Congr. arch. 1618*, art. IV en V ; *Congr. arch. 1625*, tit. VIII, c. 5 ; *Congr. arch. 1629*, tit. VI, c. 3 ; *Congr. arch. 1642*, tit. X, c. 7 en tit. XII, c. 13.
- (40) DV. 1637, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 277.
- (41) DV. 1638, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 278.
- (42) DV. 1646-1647, Afsnee ; DV. 1646-1647, Deurle ; DV. 1636, Zevergem ; DV. 1636, Zwijnaarde.
- (43) DV. 1637, Maria-Leerne ; DV. 1642, Afsnee, Nota : „De praetor moet gevraagd worden om telkens opnieuw aan de kerkdeur te staan en mensen die weggaan te dwingen terug te keren, zoals op andere parochies gebeurd is met veel resultaat”.
- (44) DV. 1639, Melsen ; DV. 1640, Petegem ; DV. 1654, Drongen.
- (45) DV. 1645.
- (46) DV. 1618.
- (47) DV. 1630, Deinze ; DV. 1635, Maria-Leerne ; DV. 1653-1654, Mariakerke.
- (48) DV. 1656 „...hij houdt jaarlijks zijn pasen en woont de diensten bij, laat het mij zeggen, zoals een hond ; hij toont geen enkele vorm van vroomheid en nooit zag men hem een kruisteken maken of bidden”.
- (49) DV. 1634.
- (50) DV. 1637.
- (51) *Synod. dioec. 1613*, tit. XII, c. 7. Cfr. DV. 1619, Algemeen.
- (52) *Congr. arch. 1619*, art. V.
- (53) DV. 1620, Drongen ; DV. 1619, Hansbeke ; DV. 1619, Maria-Leerne. In de drie gevallen zal die gewoonte in verval geraken onder de volgende pastoor.
- (54) DV. 1627, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 282.
- (55) DV. 1629, Algemeen.
- (56) DV. 1633, Algemeen : „Sommigen denken echter dat de vespers tijdens de oogsttijd moeten overgeslagen worden, omdat de officieren... diegenen straffen die werken tijdens de vespers, ... of voor het gerecht dagen, tenzij verklaard wordt dat werken tijdens de vespers in oogsttijd niet moet gestraft of aangegeven worden”.

- (57) DV. 1638, Algemeen ; DV. 1640, Algemeen ; DV. 1649-1650, Algemeen.
- (58) Afsnee (DV. 1614 tot en met DV. 1656) ; St.-Martens-Latem (DV. 1634 ; DV. 1635).
- (59) DV. 1631-1632.
- (60) DV. 1648, Nota.
- (61) *Congr. arch. 1650*, tit. XII, c.9 en 10 ; *Congr. arch. 1653*, art. XXIII.
- (62) DV. 1651-1652.
- (63) DV. 1653-1654.
- (64) DV. 1651-1652, St.-Denijs-Westrem : „... het zingen van de vespers, en catechismus ervoor of erna, is in heel onze dekenij met goed gevolg ingevoerd en behouden, dank zij grote inspanningen en, ik zou haast zeggen, veel zweet.”
- (65) *Synod. dioec. 1571*, tit. XI, c. 5, 6 en 7.
- (66) H. ELIAS, *Kerk en Staat...*, p. 49-50.
- (67) P. DE RAM, *Synodicon belgicum*, dl. IV, p. 291-298.
- (68) *Congr. arch. 1620*, art. I ; *Congr. arch. 1629*, tit. IX, c. 9 ; *Congr. arch. 1632*, tit. IX, c. 2 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XII, c. 8 en 10.
- (69) In de visitatieverslagen werd op 19 van de 25 parochies geklaagd over gebrek aan ijver bij de wereldlijke overheid.
- (70) DV. 1618, Hansbeke : „De baljuw van deze parochie is niet ijverig, integendeel hij overtreedt ten zeerste de zondagsrust door vaten drank uit te voeren etc. en hij geeft daardoor het slechte voorbeeld” ; DV. 1618, Nevele ; DV. 1633, Merendree ; BV. 1649, Hansbeke ; BV. 1651, Hansbeke en Nevele.
- (71) NI. L. Goethals (DV. 1619, Nevele) ; C. Berckelaere (DV. 1625, Petegem) ; P. De Cock (DV. 1654, Deurle).
- (72) DV. 1618, Deinze : „Bijgevolg zeggen de pastoors dat ze ofwel verplicht zijn aan de parochianen toe te staan op die dagen te werken (zoals graan zuiveren en andere zaken klaarmaken die ze naar de markt willen voeren) en zelfs hen die naar de markt trekken te verontschuldigen voor de mis ; ofwel dat de marktdag verplaatst wordt, zoals eens gebeurd is. Indien later niet blijkt dat het kan gebeuren, vragen ze dat voor de veiligheid van hun eigen geweten en dat van hun mensen bepaald wordt of voor hen die naar de markt gaan op dergelijke dagen arbeid i.v.m. die markt kan toegelaten worden en of ze verontschuldigd worden voor het mishoren”.
- (73) DV. 1633, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 288.
- (74) DV. 1618, Hansbeke en Nevele ; DV. 1648, Hansbeke ; BV. 1649, Nevele.
- (75) DV. 1630, Deinze.
- (76) DV. 1633, Meigem ; DV. 1635, Landegem.

- (77) Deinze, DV. 1634 en DV. 1635.
- (78) Landegem, DV. 1633 en DV. 1635.
- (79) DV. 1642.
- (80) DV. 1635.
- (81) DV. 1633, Algemeen : „Omdat reeds enige jaren na mekaar de oogsttijd regen- en onweerachtig geweest is, heeft de ondervinding geleerd dat het bijgevolg nodig is dat op zon- en feestdagen enige arbeid toegelaten wordt vóór de mis, vooral het binnenhalen van de gewassen. De pastoors vragen dat hen opnieuw de mogelijkheid veroorloofd wordt, die gegeven was in cap. 9 van de verordeningen van de vergadering van de dekens in 1629, ...”.
- (82) DV. 1640, Algemeen.
- (83) DV. 1651-1652, Algemeen.
- (84) DV. 1633, Algemeen : „Aangezien de landbouwers anders al zwaar belast worden en velen onder hen arm zijn, worden ze hevig verbitterd als de boeten verhogen en ze spreken kwaad van de *curia* en de kerkelijke overheid, zodat de pastoors met grote spijt gewaarworden dat uit het aangeven of straffen van overtredingen eerder schandaal voortkomt dan vooruitgang, vooral omdat de officieren kleinere fouten vaak aangeven en grotere negeren”.
- (85) DV. 1633 tot en met DV. 1655.
- (86) BV. 1624, St.-Martens-Leerne ; BV. 1626, Maria-Leerne ; DV. 1626 ; RAG., *FB.*, B 2203.
- (87) BV. 1633, Deinze ; DV. 1634, Astene ; BV. 1637, Vinkt en Zeveren ; DV. 1651-1652, Nazareth.
- (88) *Conc. prov. 1607*, tit. III, c. 7 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. III, c. 7 en 12 ; *Congr. arch. 1642*, tit. III, c. 3 ; *Congr. arch. 1650*, tit. X, c. 10. P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum*, dl. I, p. 415 ; H. ELIAS, *Kerk en Staat ...*, p. 51.
- (89) DV. 1633, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 295.
- (90) Landegem (BV. 1630 ; DV. 1642 ; BV. 1642 ; BV. 1649) ; Meigem (BV. 1642 ; DV. 1642 : „Hier (zoals ook elders) wordt het doopsel van de kinderen die midden in de week geboren worden, uitgesteld tot 's zondags” ; Merendree (BV. 1649).
- (91) DV. 1651-1652, Algemeen.
- (92) *Conc. prov. 1607*, tit. III, c. 5 ; *Congr. arch. 1629*, tit. II, c. 6 ; *Congr. arch. 1632*, tit. II, c. 4.
- (93) *Congr. episc. 1630*, II.
- (94) DV. 1633, Algemeen.
- (95) *Conc. prov. 1607*, tit. III, c. 7 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. III, c. 7 ; *Congr. arch. 1614*, art. VII ; *Congr. arch. 1650*, tit. III, c. 15 ; H. ELIAS, *Kerk en Staat ...*, p. 51.

- (96) *Congr. arch. 1618*, art. XIII ; *Congr. arch. 1629*, tit. II, c. 4 ; *Congr. arch. 1650*, tit. III, c. 12.
- (97) In 1644 wees Triest op de grote nalatigheid op dit gebied (*Congr. episc. 1644*, III).
- (98) In de verslagen wordt niet altijd de naam aangegeven, zodat we niet weten hoeveel vroedvrouwen er geweest zijn in de eerste helft van de 17de eeuw. Daardoor was het onmogelijk juiste cijfers en procenten weer te geven.
- (99) DV. 1653-1654. Ook in Deinze (DV. 1633) en Vosselare (DV. 1636) weigerde een vrouw de eed.
- (100) DV. 1639 : „... aangezien ze zegt Ick doope u inden naem des Vaders, inden naem des Soons, inden naem des H. Gheests. Amen". Nota : „Ze moet de formule gebruiken door de Kerk voorgeschreven, ofwel wordt haar verboden nog langer haar ambt uit te oefenen" ; DV. 1640.
- (101) DV. 1620, Petegem.
- (102) DV. 1628, Meigem.
- (103) Merendree, DV. 1631-1632 tot en met DV. 1640.
- (104) Maria-Lerne (BV. 1630 ; DV. 1634) ; Vosselare (DV. 1634 ; DV. 1636).
- (105) *Conc. prov. 1607*, tit. III, c. 2 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. III, c. 3 ; *Congr. arch. 1625*, tit. II, c. 1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. III, c. 4.
- (106) DV. 1613.
- (107) DV. 1626, Algemeen. Zachmoorter vroeg niet om het uur van geboorte te noteren zoals de bisschop wilde.
- (108) *Synod. dioec. 1613*, tit. V, c. 10 ; *Congr. arch. 1650*, tit. V, c. 15. Het al of niet vervullen van de paasplicht wordt in de volgende paragraaf behandeld, omdat vroeger biechten en communiceren meestal samengingen.
- (109) DV. 1649-1650, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 306.
- (110) *Congr. arch. 1653*, art. XI ; *Congr. arch. 1654*, art. III.
- (111) DV. 1656 ; DV. 1658-1659.
- (112) Astene (DV. 1634) ; Hansbeke (DV. 1619) ; Petegem (DV. 1620 DV. 1627 ; DV. 1634) ; Zevergem (DV. 1643) ; Zwijnaarde (DV. 1634).
- (113) DV. 1637, Nazareth.
- (114) DV. 1626.
- (115) DV. 1620.
- (116) Hansbeke (DV. 1625) ; Landegem (BV. 1624 : „Twee hebben niet voldaan, die de pastoor wegens hun overbeterlijkheid niet wilde toelaten") ; Merendree (DV. 1648) ; Nevele (BV. 1647).

- (117) *Conc. prov. 1607*, tit. V, c. 3 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. V, c. 1 ; *Congr. arch. 1614*, art. VII ; *Congr. arch. 1615*, art. V ; *Congr. arch. 1625*, tit. III, c. 4 ; *Congr. arch. 1650*, tit. V, c. 4.
- (118) NI. in Afsnee, Astene en St.-Martens-Latem.
- (119) DV. 1626 : „Hij hoort geen biecht buiten de biechtstoel met tralies, tenzij van enkelen die helemaal doof zijn en van wie hij dikwijls thuis biechtthoort, niet van vrouwen echter“. Nota : „Hij mag nooit thuis biechtthoren, maar in de kerk“ ; DV. 1627.
- (120) DV. 1633 ; cfr. hoofdstuk III, art. II, § 1.
- (121) *Synod. dioec. 1613*, tit. V, c. 10. In 1628 stelden de bisschoppen een *instructio* op voor alle biechtvaders (*Congr. episc. 1628*, art. XVIII).
- (122) *Synod. dioec. 1613*, tit. V, c. 14.
- (123) *Congr. arch. 1619*, art. VI.
- (124) *Congr. arch. 1625*, tit. III, c. 3 ; *Congr. arch. 1629*, tit. III, c. 4.
- (125) DV. 1618, Afsnee : „... vermits in de loop van het jaar zeer zelden iemand komt biechten“ ; DV. 1630, Meigem.
- (126) DV. 1626 : „... op de plechtiger feesten, wanneer er een grote toeloop van penitenten is...“.
- (127) Over broederschappen : zie hoofdstuk IV, art. III.
- (128) DV. 1648. Zie ook DV. 1644, Bachte ; DV. 1655, Melsen.
- (129) *Congr. arch. 1642*, tit. IV. Het excuus dat de pastoors dan hun preek dienden voor te bereiden, wees Triest van de hand. Zie ook hoofdstuk IV, art. I.
- (130) DV. 1640, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 308.
- (131) DV. 1626 ; DV. 1634. Zie ook hoofdstuk III, art. I.
- (132) *Conc. prov. 1607*, tit. VII, c. 5 en 6 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. VI, c. 1 ; *Congr. arch. 1625*, tit. X, c. 10 ; *Congr. episc. 1628*, art. VI ; *Congr. arch. 1929*, tit. IV, C. 7 ; *Congr. arch. 1642*, tit. V, c. 1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. VI, c. 10 en 11.
- (134) Voor Zevergem pas vanaf 1650, in Nazareth vanaf 1655 en in Hansbeke bleven „overtreders“ de hele periode koppig volhouden.
- (134) O.a. DV. 1637, Deinze : „Enkelen hadden niet voldaan, de pastoor hoopte dat ze zouden komen,...“.
- (135) DV. 1628.
- (136) Op elf parochies kwamen dergelijke verontschuldigingingen voor, soms in meerdere verslagen. DV. 1642, Drongen, Nota : „Die excusen moeten niet aanvaard worden aangezien ze in de week kunnen voldoen, wanneer ze op feestdagen niet willen“.
- (137) Op zes parochies gaf iemand die reden op, soms in meer dan één verslag. DV. 1618, Poesele : „... die reeds enige jaren zich verontschuldigt onder voorwendsel van onenigheid met zijn broer...“.

- (138) M. CLOET, *De leeftijdsgrens tussen communicanten en niet-communicanten*, - *De Leiegouw*, 1966, dl. VIII, p. 451-471.
- (139) RAG., *Parochieregisters*, Nevele, nr. 3 ; RAG., *Parochieregisters*, St.-Denijs-Westrem, nr. 1.
- (140) *Congr. arch. 1625*, tit. IV, c. 1 ; *Congr. arch. 1629*, tit. IV, c. 1.
- (141) DV. 1636, Meigem, Nota.
- (142) DV. 1635, Meigem : „... vooral de jongen, Levinus, was er niet toe te bewegen, omdat hij zou verplicht worden tot wachtdienst indien hij zou communiceren. Om dezelfde reden zijn er hier en daar heel wat die het communiceren uitstellen en die volgens hun leeftijd zouden moeten communiceren” ; DV. 1638, Meigem.
- (143) *Congr. arch. 1642*, tit. V, c. 2.
- (144) *Synod. dioec. 1609*, tit. VII, c. 3 ; *Congr. arch. 1625*, tit. I ; *Congr. arch. 1629*, tit. IV, c. 1.
- (145) DV. 1631-1632.
- (146) DV. 1637.
- (147) DV. 1640.
- (148) DV. 1651-1652 ; DV. 1653-1654 ; DV. 1654 : „Zo immers wordt de vrijheid gegeven aan de kettters die onder ons vertoeven, zonder voorafgaande biecht, hen geweigerd om hun kettters geloof, de eucharistie als calvinistisch brood te ontvangen ; en aan de katholieken die niet in de goede gesteldheid zijn en niet behoorlijk verzoend met hun naaste volgens het voorschrift van de Heer, om integendeel met schandelijk vertoon van blijvende haat te communiceren aan de tafel van de Heer, ...”.
- (149) *Synod. dioec. 1609*, tit. VII, c. 4.
- (150) DV. 1614.
- (151) DV. 1654, Melsen en Nevele ; DV. 1656, Drongen en Landegem ; DV. 1658-1659, Drongen, Vosselare en Zevergem.
- (152) L. CEYSSSENS, *Antoine Triest et la communion quotidienne*, - *Augustiniana*, 1962, dl. XII, p. 218-242 en p. 473-494 ; *Congr. episc. 1644*, voorstellen van Triest : VI, 4.
- (153) Ook in Tielt waren zeer weinig paasplichtverzuimers (M. CLOET, *o.c.*, p. 319). In latere decennia kende de dekenij Deinze eveneens weinig nalatigen i.v.m. paasplicht (K. BERGE, *o.c.*, p. 83-85).
- (154) De inlichtingen over de aanwezigheid van relikwieën komen uit de visitatieverslagen.
- (155) *Synod. dioec. 1613*, tit. XIII, c. 1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XIII, c. 1.
- (156) DV. 1613 ; DV. 1614 ; BV. 1624 : „Er zijn hier relieken maar ze zijn onzeker ; toch worden ze voor zeker gehouden volgens de traditie en volgens gotische documenten, en daarom hebben de voorgangers van genoemde bisschop toegelaten dat ze door het volk vereerd worden”.

- (157) DV. 1614 ; DV. 1619 ; DV. 1620 ; G. CELIS, *De bedevaartplaatsen in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1914, p. 53-56.
- (158) DV. 1623.
- (159) DV. 1614 tot en met DV. 1658-1659 ; BV. 1650.
- (160) DV. 1613 ; DV. 1614 ; BV. 1624 ; DV. 1658-1659.
- (161) DV. 1658-1659.
- (162) DV. 1614 ; DV. 1617 ; DV. 1654 ; G. CELIS, *o.c.*, p. 62-63.
- (163) DV. 1614 en volgende ; G. CELIS, *o.c.*, p. 193-196 ; F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten ...*, dl. IV, *Nazareth*, p. 75-76.
- (164) DV. 1640.
- (165) DV. 1614 ; DV. 1617 ; DV. 1623 ; BV. 1625 ; BV. 1628.
- (166) BV. 1654.
- (167) DV. 1654.
- (168) DV. 1614 tot en met DV. 1658-1659 ; G. CELIS, *o.c.*, p. 11-13.
- (169) DV. 1633 ; DV. 1642 : „Hier groeit de verering voor de H. Margareta, patrones van de kerk, die aangeroepen wordt tegen hoest en vooral tegen wat ze noemen kieckhoust”.
- (170) BV. 1624 ; G. CELIS, *o.c.*, p. 79-80.
- (171) DV. 1630 ; DV. 1635 ; DV. 1636 ; G. CELIS, *o.c.*, p. 74-77.
- (172) BV. 1624.
- (173) De gegevens zijn hoofdzakelijk afkomstig uit de antwoorden op de vragenlijst van 1623 (cfr. hoofdstuk I) ; soms uit de visitatieverslagen (dit wordt tussen haakjes aangegeven).
- (174) In Afsnee, Deinze, Machelen, St.-Denijs-Westrem, St.-Martens-Lerne, Vosselare, Zevergem en Zwijnaarde ; in Petegem en Poesele (DV. 1626) ook op het octaaf.
- (175) In Afsnee, Machelen, Nevele, St.-Martens-Lerne, Vosselare, Zevergem en Zwijnaarde.
- (176) In Afsnee, Deinze, Maria-Lerne, St.-Denijs-Westrem (DV. 1614) en Vosselare ; in Nevele op tweede pinksterdag.
- (177) In Afsnee, Astene (DV. 1658-1659), Machelen, Poesele (DV. 1626), St.-Denijs-Westrem, St.-Martens-Lerne (BV. 1642), Zevergem en Zwijnaarde.
- (178) In Deurle (DV. 1643), Machelen, Maria-Lerne, Nazareth (DV. 1614), Petegem (DV. 1640), St.-Denijs-Westrem, St.-Martens-Latem (DV. 1614).
- (179) RAG., *FB.*, B 2071.
- (180) *Conc. prov. 1607*, tit. XIV, c. 5 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XI, c. 5 ; *Congr. arch. 1614*, art. I ; *Congr. arch. 1629*, tit. VIII, c. 1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XI, c. 3.
- (181) In 1613 en 1614 kwam de devotie van zestien parochies ter sprake.

- (182) Astene, Deinze, Machelen, Maria-Leerne, Meigem, Nevele, Petegem, St.-Martens-Latem en Vosselare. Voor Drongen werd hier op gewezen in 1630 en voor Nazareth in 1634.
- (183) DV. 1613 ; DV. 1614 ; DV. 1617 ; A. CASSIMAN, *Geschiedenis der stad Deinze*, - BGD., 1953-1954, dl. XX, p. 59-60.
- (184) DV. 1625 ; DV. 1626 : „De processie verloopt voldoende ordelijk volgens de devotie van deze streek die gering is, omdat ik in heel het district Deinze nauwelijks mensen ken, vooral mannen, die zin voor vroomheid schijnen te hebben, zodat in deze wijngaard nog veel te werken valt” ; DV. 1630.
- (185) DV. 1614 : „Men zou beter een korte weg nemen in deze parochie, waar het H. Sacrament meegedragen wordt. Want de vroegere weg duurt veel uren en is bijgevolg nadelig voor het drinken in verscheidene parochies waar men voorbijkomt,....”.
- (186) Th. KOK, *Dekenaat in de steigers*, p. 391.
- (187) DV. 1653-1654, Zeveren : „... vanuit verscheidene dorpen was een grote massa volk samengekomen” ; DV. 1654, Nevele : „... met een grote toeloop van volk...” ; DV. 1658-1659.
- (188) DV. 1633.
- (189) DV. 1635. Voor enige uitleg over het jubileumjaar, zie *Theologisch Woordenboek* o.l.v. H. Brink, dl. II, 1957, kol. 2635-2636.
- (190) NI. Deurle, Drongen, Machelen, Melsen en Vosselare.
- (191) DV. 1640, Nevele.
- (192) DV. 1648, Nevele : „Nadat leper heroverd is (indien het God behaagt) zal ik ook op andere plaatsen de oprichting van een broederschap aanbevelen, vermits in heel het gebied van Nevele en andere naburige parochies geen enkele stimulans tot vroomheid bestaat, en in deze gebieden is de neiging daartoe klein”.
- (193) DV. 1662.
- (194) Dit is de bron waar we het broederschap voor 't eerst vermeld vinden.
- (195) DV. 1640.
- (196) RAG., *FB.*, B 2203.
- (197) RAG., *FB.*, B 2071.
- (198) Melsen (DV. 1658-1659) ; Nevele (DV. 1643 ; DV. 1654) ; Zevergem (DV. 1658-1659) ; Zwijnaarde (DV. 1637 ; DV. 1658-1659).
- (199) Drongen (DV. 1655 ; DV. 1656 ; DV. 1658-1659) ; Landegem (DV. 1656).
- (200) DV. 1658-1659, Zwijnaarde : „... een grote toeloop van overal, zelfs van vooraanstaande personen uit Gent” ; RAG., *Kerkarchief*, Nevele, nr. 140 en nr. 144.
- (201) Th. KOK, *o.c.*, p. 396.

HOOFDSTUK V

- (1) Van de meeste nalatigen werd eveneens geklaagd over hun zedelijk gedrag. Zie hoofdstuk III.
- (2) Afsnee (DV. 1616 tot en met DV. 1619) ; Petegem (DV. 1624 tot en met DV. 1628).
- (3) DV. 1651-1652, Deurle en Mariakerke. Cfr. Th. KOK, *o.c.*, p.400.
- (4) DV. 1640 en volgende.
- (5) Baarle (DV.1617 tot en met DV.1626) ; Bachte (DV.1638 ; DV. 1644).
- (6) Cfr. hoofdstuk IV, art. I.
- (7) *Congr. arch. 1618*, art. VI. De Kerk heeft bij ons weten niet uitdrukkelijk bepaald welke die grote feestdagen waren.
- (8) DV. 1619 ; DV. 1620.
- (9) DV. 1637, Nevele ; DV. 1658-1659, Nazareth.
- (10) DV. 1629, Algemeen.
- (11) DV. 1643, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 385 ; DV. 1644, Algemeen.
- (12) *Congr. episc. 1644*, voorstellen van Triest : IX, 1.
- (13) DV. 1614, Hansbeke en Vosselare.
- (14) DV. 1619, Algemeen ; DV. 1630, Landegem en Maria-Leerne.
- (15) *Synod. dioec. 1571*, tit. X, c.1. ; *Synod. dioec. 1609*, tit. XII, c.1. ; *Congr. arch. 1614*, art. VI ; cfr. hoofdstuk IV.
- (16) Afsnee (DV. 1624 tot en met DV. 1627) ; Deinze (BV. 1649) ; Hansbeke (DV. 1618 ; DV. 1619) ; Machelen (BV. 1625) ; Mariakerke (BV. 1654) ; Zevergem (DV. 1627).
- (17) *Congr. arch. 1617*, art. I ; *Congr. arch. 1620*, art. II.
- (18) DV. 1619, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 386.
- (19) *Congr. arch. 1625*, tit. VII, c.1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. X, c.5.
- (20) Afsnee (DV. 1656) ; Astene (DV. 1639) ; Deurle (DV. 1653-1654 ; DV. 1654) ; Drongen (DV. 1633 ; DV. 1654) ; Nazareth (DV. 1654 ; DV. 1658-1659) ; Zwijnaarde (DV. 1626 ; DV. 1638).
- (21) Melsen (DV. 1654) ; Zeveren (DV. 1630 en volgende). Cfr. DV. 1651-1652, Algemeen.
- (22) *Congr. arch. 1650*, tit. X, c.5. Dit werd o.a. gevolgd in Deinze (DV. 1634) en Machelen (BV. 1652 ; DV. 1653-1654 ; DV. 1656).
- (23) *Congr. arch. 1655*, art. XI.
- (24) *Conc. prov. 1570*, tit. XIII, c.9 ; *Synod. dioec. 1571*, tit. III, c.6 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XI, c.3 ; *Congr. arch. 1650*, tit. X, c.3. In 1628 stelden de bisschoppen een *Instructio concionatorum* op (P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum*, dl. I,

- p. 499-501). *Schema vitae pastoralis 1650*.
- (25) DV. 1636, Nazareth ; DV. 1653-1654, Drongen.
- (26) DV. 1640 ; DV. 1648.
- (27) BV. 1625. Cfr. hoofdstuk III, art. I.
- (28) *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c.15 ; *Congr. arch. 1642*, tit. VIII, c.3 ; DV. 1639, Nota ; DV. 1640, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 388.
- (29) Astene (DV. 1643) ; Drongen (DV. 1656 ; DV. 1658-1659).
- (30) DV. 1634 ; DV. 1635 ; DV. 1636.
- (31) *Conc. prov. 1607*, tit. XI, c.4 ; *Congr. arch. 1615*, art. IV ; *Congr. arch. 1629*, tit. VIII, c.9.
- (32) DV. 1643, Algemeen.
- (33) DV. 1649-1650, Algemeen.
- (34) Deinze (DV. 1628 ; BV. 1628 ; DV. 1629 ; BV. 1630 ; DV. 1630) ; Hansbeke (DV. 1616 ; DV. 1623) ; Nevele (DV. 1637) ; St.-Martens-Leerne (DV. 1623 tot en met DV. 1656) ; Vosselare (DV. 1651-1652 tot en met DV. 1655).
- (35) DV. 1631-1632 en volgende.
- (36) *Conc. prov. 1607*, tit. XI, c.6 ; *Congr. arch. 1617*, art. I ; *Congr. arch. 1625*, tit. VII, c.1 ; *Congr. arch. 1650*, tit. X, c.5 ; *Congr. arch. 1655*, art. XI.
- (37) DV. 1627, Algemeen.
- (38) *Synod. dioec. 1613*, tit. X, c. 3.
- (39) DV. 1613.
- (40) In Machelen was er catechismus tijdens advent en vasten (DV. 1614), in Maria-Leerne om de twee weken (DV. 1616), in Nazareth enkel tijdens de vasten (DV. 1613). Voor Meigem en Zwijnaarde werd de frequentie niet aangegeven (DV. 1616).
- (41) DV. 1619, Algemeen.
- (42) DV. 1623, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 395.
- (43) DV. 1627, Algemeen. In negen parochies werd nooit of slechts af en toe catechismus gegeven. DV. 1629, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 395.
- (44) *Congr. arch. 1632*, tit. VII, c.2 ; DV. 1633, Algemeen ; DV. 1638, Algemeen.
- (45) DV. 1640, Algemeen : „ ... aangezien zelfs het geweten van de pastoor niet gerust is indien ze niet gaan naar hen die naar de catechismus niet kunnen komen, zelfs op de velden of in de weiden moeten ze hen onderrichten” ; DV. 1643, Algemeen.
- (46) DV. 1644, Algemeen. *Congr. episc. 1644*, voorstellen van Triest : IX, 2.

- (47) DV. 1648, Algemeen, Nota : „ ... we geven opdracht om in deze tijd, waar voortdurend contact is met de vijanden van de godsdienst en zeer vrije toegang naar alle delen van ons bisdom, meer dan tot nu toe aandacht te hebben voor het bevorderen van de christelijke leer, zowel in de scholen als in de kerken”.
- (48) Zie hoofdstuk IV, art. II, § 3.
- (49) DV. 1658-1659, Algemeen.
- (50) *Congr. arch. 1617*, art. II.
- (51) *Congr. arch. 1632*, tit. VII, c.10, 11 en 12.
- (52) *Synod. dioec. 1613*, tit. X, c.2 ; *Congr. episc. 1623* ; E. FRUTSAERT, *De R.-K. catechisatie in Vlaamsch-België vanaf het concilie van Trente*, dl.I, Leuven, 1934, p. 68-130.
- (53) DV. 1636, Nazareth, Nota : „Hij mag nooit de catechismus verwaarlozen, zelfs niet als slechts weinigen komen luisteren. Immers, hij zal een groot loon ontvangen indien ook maar één ziel gered wordt”.
- (54) Astene (DV. 1616 ; DV. 1617) ; Meigem (DV. 1631-1632) ; Zevergem (DV. 1633).
- (55) Hansbeke (DV. 1619 tot en met DV. 1627) ; Machelen (DV. 1626 tot en met DV. 1632).
- (56) BV. 1628.
- (57) BV. 1651 ; DV. 1656.
- (58) Nevele (DV. 1631-1632 tot en met 1656) ; Merendree (DV. 1627 tot en met DV. 1645).
- (59) DV. 1635 : „Daarom geeft hij soms catechismus tijdens de hoogmis, zelfs door de preek te laten wegvallen, wanneer hij ziet dat kinderen aanwezig zijn die niet komen als ze weten dat de pastoor zal catechiseren” ; DV. 1636 ; DV. 1637.
- (60) DV. 1639.
- (61) Zie hoofdstuk V, art. I.
- (62) DV. 1651-1652 ; DV. 1653-1654 ; DV. 1654.
- (63) DV. 1637, Zwijnaarde ; DV. 1640, Deurle ; DV. 1640, St.-Martens-Latem.
- (64) DV. 1634. Opmerkelijk is dat hier tevoren de catechismus stopgezet werd bij gebrek aan kinderen (BV. 1626) en dat geklaagd werd over de geringe godsdienstigheid bij het volk (DV. 1629).
- (65) Meigem (DV. 1636 ; DV. 1637 : „ ... hij zegt dat hij naar de kinderen gaat die op het veld of in de weiden bezig zijn, en hen onderricht overal waar hij hen kan vinden”) ; Nazareth (DV. 1631-1632).
- (66) Drongen (DV. 1630 ; DV. 1639 ; DV. 1646-1647) ; Nazareth (DV. 1618 ; DV. 1625 ; DV. 1634).
- (67) *Conc. prov. 1607*, tit.XX, c.2 ; *Congr. arch. 1617*, art. IV ; *Congr.*

- episc. 1623* ; *Congr. arch. 1629* , tit. VII, c.4 ; P. DE RAM, *Synodicon belgicum*, dl. IV, *Commissio et Instructio*, uitgevaardigd door Triest op 18 mei 1622, c.7 (p. 285) ; BV. 1627, Deinze.
- (68) *Synod. dioec. 1613*, tit. X, C.4.
- (69) DV. 1626.
- (70) DV. 1628 ; DV. 1629.
- (71) BV. 1647 : „Hier is geen enkele zorg vanwege de officieren om de jongeren en de kinderen gedurende de catechismus niet op straat te laten lopen, ...”.
- (72) BV. 1624, Landegem ; BV. 1627 ; Merendree ; BV. 1647, Nazareth en Nevele.
- (73) *Congr. arch. 1617*, art. III.
- (74) *Congr. arch. 1625* , tit. VII, c.2 ; *Congr. arch. 1629*, tit. VII, c.2 ; *Congr. arch. 1650*, tit. X, c.6.
- (75) *Congr. arch. 1642*, tit. VIII, c.2, p. 174. Voor de vele bisschoppelijke aansporingen, zie M. CLOET, *o.c.*, p. 397-399. Een paar auteurs hebben de nadruk gelegd op de inzet van Triest voor het catechismusonderricht, nl. G. DE MUNCK, *Antonius Triest, - CG.*, 1927, dl. XIV, p. 91-93 ; P. JANSSENS, *Mgr. Antoon Triest, - Het land van Beveren*, 1969, dl. XII, p. 15-16 ; J. VAN DE VELDE, *Synopsis monumentorum*, dl. III, p. 788.
- (76) DV. 1643, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 398.
- (77) *Congr. episc. 1644*, voorstellen van Triest ; IX, 3.
- (78) DV. 1649-1650, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 399.
- (79) P. DE RAM, *Synodicon belgicum*, dl. IV, p. 229.
- (80) DV. 1651-1652, Algemeen.
- (81) DV. 1651-1652, Afsnee en Landegem ; DV. 1656, Afsnee.
- (82) DV. 1640, Deurle ; DV. 1648, Drongen ; BV. 1649, Hansbeke en Nevele.
- (83) DV. 1631-1632, Nevele ; DV. 1643, Algemeen.
- (84) *Congr. arch. 1632*, tit. VII, c.7 en 9.
- (85) DV. 1631-1632, Zwijnaarde ; DV. 1633, Deinze. In Nevele volgden een achttien- en een negentienjarige de lessen, in St.-Denijs-Westrem waren twee leerlingen zeventien jaar, één was achttien en één negentien jaar oud.
- (86) RAG., *Parochieregisters*, Nevele, nr. 3 ; RAG., *Parochieregisters*, St.-Denijs-Westrem, nr. 1. In Aarsele werd de catechismus vooral gevolgd door kinderen tussen zes en vijftien jaar. Deze *status animarum* was veel vollediger dan de twee waarover wij beschikten (M. CLOET, *o.c.*, p. 401-402).
- (87) Ook in de dekenijen Hulst en Tielt konden de magistraten moeilijk tot medewerking bewogen worden (M. CLOET, *o.c.*, p. 405-406 ;

- Th. KOK, *o.c.*, p. 403-404).
- (88) *Conc. prov. 1570*, tit. XVI, c.1 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XX, c.1 en 4 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XIX ; *Congr. arch. 1619*, art. IX.
- (89) Deze samenwerking werd schriftelijk bevestigd in het plakkaat van 31 augustus 1608, toen de Aartshertogen de meeste besluiten van het derde provinciaal concilie (1607) goedkeurden.
- (90) DV. 1613 ; DV. 1614 ; DV. 1616.
- (91) BV. 1625 ; RAG., *FB.*, B 3691.
- (92) DV. 1633 ; DV. 1634. We vernamen niet of dit initiatief gerealiseerd werd.
- (93) De bisschoppen hadden nochtans aangedrongen op het oprichten van zondagsscholen (*Conc. prov. 1570*, tit. XVII ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XIX).
- (94) DV. 1644, Baarle ; DV. 1634, Machelen.
- (95) DV. 1613, Petegem ; DV. 1638, Landegem.
- (96) In de dekenijen Tielt en Hulst daalde het aantal kosters-onderwijzers in de loop van de 17de eeuw (M. CLOET, *o.c.*, p. 412 ; Th. KOK, *o.c.*, p. 339-340).
- (97) *Conc. prov. 1607*, tit. I, c. 3 ; *Congr. episc. 1642*, tit. I ; *Congr. arch. 1650*, tit. I, c.2 ; DV. 1640, Algemeen ; Plakkaat van 1608.
- (98) *Congr. episc. 1644*, voorstellen van Triest : I, 4.
- (99) DV. 1639.
- (100) DV. 1619 : „ ... hij schrijft niet goed, maar heeft een jongen die aardig schildert en van wie werken gebruikt worden om de kinderen te onderwijzen. Zelf is hij zorgvuldig“.
- (101) DV. 1618.
- (102) DV. 1635.
- (103) RAG., *FB.*, B 2203 : „ ... meer dan twee jaar heeft hij zich bij ons geoefend in het onderrichten van de jeugd, ...“ . In deze bundel zijn de verschillende getuigenissen over de kandidaat te vinden.
- (104) DV. 1634. Het was niet ongewoon dat man en vrouw de leiding hadden respectievelijk van een jongens- en meisjesschool (H. DE BEER, *Het „vrij“ onderwijs te Gent van 1546 tot ca. 1790*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1964, p. 100).
- (105) DV. 1639.
- (106) DV. 1623, Nevele : „ de deken moet nagaan of hij gehoorzaamt aan de Zeereerwaarde Heer, die hem de school verboden heeft omdat hij een herberg openhoudt“ ; Cfr. H. DE BEER, *o.c.*, p. 81 ; DV. 1642, Landegem ; DV. 1631-1632, Nevele.
- (107) Deinze (DV. 1643 ; DV. 1644 ; DV. 1656) ; Nevele (DV. 1642).
- (108) *Conc. prov. 1570*, tit. XVII, c.3 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XX, c.3 ; *Congr. arch. 1617*, art. VI ; *Congr. arch. 1629*, tit. XII, c.2.

- (109) DV. 1633, Machelen, Nota : „Het mag in geen geval geduld worden, ...” ; Deinze (BV.1625 ; BV. 1628 ; DV. 1633 ; DV. 1634).
- (110) DV. 1646-1647, Nota : „Ze moet vermaand worden dat ze moet gehoorzamen op straf van vijftig florijnen”.
- (111) *Conc. prov. 1570*, tit. XVI, c.1 en 2 ; *Conc. prov. 1607*, tit. XX, c.5 ; H. DE BEER, *o.c.*, p. 126-128.
- (112) *Congr. arch. 1618*, art. I ; *Congr. arch. 1625*, tit. VII, c.3 ; *Congr. arch. 1650*, tit. X, c.4.
- (113) Merendree (DV. 1630 en volgende) ; Nazareth (DV. 1618) ; Poesele (DV. 1618).
- (114) DV. 1619 : „Hij heeft een goede onderwijzer die op school catechismus geeft ; maar dit is een moeilijkheid dat naar het schijnt sommigen daarom hun kinderen niet naar school zullen sturen ; wat ik ook op andere plaatsen waargenomen heb”.

HOOFDSTUK VI

- (1) O.a. Deinze (DV. 1620) ; Merendree (DV. 1628 tot en met DV. 1655) ; Nazareth (BV. 1647) ; St.-Denijs-Westrem (DV. 1633 ; DV. 1635 ; DV. 1637).
- (2) Hansbeke (DV. 1640 ; DV. 1642 ; DV. 1643) ; Merendree (DV. 1633 ; DV. 1637).
- (3) DV. 1620, Deinze ; DV. 1633, Merendree ; DV. 1636, St.-Denijs-Westrem.
- (4) O.a. DV. 1619, Nevele ; DV. 1637, Merendree ; DV. 1640, Hansbeke.
- (5) DV. 1637, Merendree ; DV. 1656, Zwijnaarde. Uit M. CLOET, *o.c.*, p. 444-445 blijkt dat sommige marktpleinen goed voorzien waren van herbergen.
- (6) Maria-Lerne (DV. 1631-1632 ; DV. 1634) ; Vosselare (DV. 1635 ; DV. 1636).
- (7) BV. 1625.
- (8) DV. 1626.
- (9) Afsnee (DV. 1637 ; DV. 1640) ; Landegem (BV. 1630) ; Nazareth (DV. 1633).
- (10) Deinze (BV. 1628 ; DV. 1630 ; DV. 1635) ; Nevele (DV. 1627 ; DV. 1628 ; DV. 1630) ; Petegem (DV. 1662).
- (11) Meigem, DV. 1635 en DV. 1636.
- (12) DV. 1618, Maria-Lerne.
- (13) DV. 1620.
- (14) *Synod. dioec. 1571*, tit. VIII, c. 15 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. IX, c.9.

- (15) DV. 1633, Deinze ; DV. 1635, Meigem ; DV. 1640, Merendree.
- (16) Drongen (DV. 1626 ; DV. 1635 ; DV. 1639) ; Mariakerke (DV. 1644) ; Zeveren (BV. 1640).
- (17) Astene (DV. 1634) ; Hansbeke (DV. 1640 ; DV. 1642) ; Petegem (DV. 1630 ; BV. 1630 ; DV. 1633).
- (18) DV. 1635, Zwijnaarde : „ ... ze leven afzonderlijk met wederzijdse toestemming, zonder haat, omdat de man een kwalijk riekende adem heeft en de vrouw dit niet kan verdragen, ...”.
- (19) DV. 1638 : „ ... die gezegd wordt, terwijl zijn vrouw nog leefde, eigenhandig een bewijs van haar overlijden te hebben opgemaakt en een ander huwelijk te hebben aangegaan, ...”.
- (20) DV. 1633, St.-Denijs-Westrem.
- (21) Astene (DV. 1645) ; Drongen (DV. 1636 ; DV. 1639) ; Vosselare (DV. 1633) ; Zevergem (DV. 1635 ; DV. 1636).
- (22) DV. 1630, Deinze : „ ... hij werd voor het gerecht gedaagd, maar er werd niet verder tegen hem geprocedeerd, wellicht omdat hij arm is” ; DV. 1637, Meigem : „Aangezien ze arm zijn zou de scheiding (indien het goed is) kunnen toevertrouwd worden aan de deken of aan een andere pastoor, vermits ze er niet toe kunnen gebracht worden om naar Gent te gaan”.
- (23) In de verslagen werden twintig personen beschuldigd van echtbreuk.
- (24) Astene (DV. 1643) ; Mariakerke (BV. 1654) ; Meigem (DV. 1638) ; Melsen (DV. 1637) ; Merendree (DV.1631-1632) ; Petegem (DV. 1620).
- (25) DV. 1613, Deinze ; DV. 1614, Vosselare ; DV. 1615, Landegem ; DV. 1635, Zevergem ; DV. 1644, Nevele ; BV. 1649, Deinze.
- (26) Deinze (BV. 1649) ; Hansbeke (DV. 1645) ; Nazareth (DV. 1642) ; Vosselare (DV. 1614).
- (27) Baarle (DV. 1626 ; DV. 1630) ; Hansbeke (DV. 1625 en volgende).
- (28) DV. 1626 ; DV. 1627 ; DV. 1628.
- (29) A. CASSIMAN, *Geschiedenis der stad Deinze*, - BGD., 1953-1954, dl. X en XI, p. 170-172 ; F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten ...*, dl. III, *St.-Martens-Latem*, p. 43 ; A. VAN DEN ABEELE, *Geschiedenis der stad Deinze*, Gent, 1865, p. 234-238.
- (30) *Conc. prov. 1607*, tit. I, c.9 ; *Congr. arch. 1614*, art. VII ; *Congr. arch. 1650*, tit. I, c.11, P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum*, dl. I, p. 415, plakkaat van 1608 ; H. ELIAS, *Kerk en Staat ...*, p. 57-58. Reeds op 25 mei 1601 hadden de Aarts-hertogen niet-goedgekeurde spelen verboden.
- (31) DV. 1617, DV. 1618.
- (32) DV. 1629, Algemeen. Dit wantrouwen t.o.v. toneel kwam ook tot

uiting in DV. 1644, Nevele.

- (33) *Congr. arch. 1632*, tit. XI, c.33.
- (34) P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *o.c.*, dl. I, p. 166.
- (35) *Congr. arch. 1650*, tit. I, c.12.
- (36) RAG., *FB.*, R 1012/IV, brief van 28 juli 1651 : „ ... het verlangen naar spelen en toneelopvoeringen ... die als het ware kweekplaatsen zijn van ketterijen en dwalingen, van allerlei misbruiken en schandalen, die door meerdere edicten van de vorsten verboden zijn en verplicht te worden opgeheven, ...”.
- (37) DV. 1617, Vosselare ; DV. 1620, Drongen.
- (38) DV. 1634, Drongen : „Vooral vanuit deze parochie komen ze te voorschijn, die gemaskerde mannen (mommers genaamd) die dit en andere dorpen doorkruisen, en die verzenmakers (refereinders) en zij die genoemd worden sweertdancers, door wie veel gevaarlijke onbeschaamdheden begaan worden, vooral de nacht van Driekoningen, ...”.
- (39) Drongen (DV. 1634 tot en met DV. 1637). Ook in Akkergem, waar Zachmoorter pastoor was, hadden in 1637, onder grote belangstelling, dergelijke wapendansen plaatsgehad.
- 40) DV. 1639, Drongen : „ ... ze gaan naar de welgestelden die huwbare dochters hebben, die dan eender wie toelaten, van wie gezegd wordt „dat ze open hof houden” ; daar voeren ze enkele spelen op en dragen verzen voor, zogenaamde refereinen”.
- (41) DV. 1640, Algemeen.
- (42) *Congr. arch. 1618*, art. IX ; *Congr. arch. 1625*, tit. VIII, c.3 ; M. CLOET, *o.c.*, p. 425.
- (43) *Congr. arch. 1618*, art. VIII. Ook later nog : *Congr. arch. 1625*, tit. VIII, c.2 ; *Congr. arch. 1642*, tit. X, c.8 ; E. DE MOREAU, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, dl. V, p. 359.
- (44) DV. 1619, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 427.
- (45) DV. 1627.
- (46) DV. 1642 : „ ... er schijnt geen middel te bestaan om dat samen-drinken van jongens en meisjes in herbergen te verbieden. Hierdoor wordt de zelfbeheersing echter minder op de proef gesteld dan bij het terugkeren naar huis, wanneer na het drinken de meisjes door de jongens teruggebracht worden, zelfs één meisje alleen door één jongen alleen”.
- (47) DV. 1626, Algemeen ; *Congr. episc. 1628*, art. IX. Het duurde nog tot 6 maart 1687 vooraleer een plakkaat uitgevaardigd werd (M. CLOET, *o.c.*, p. 430).
- (48) BV. 1628 : „ ... hij schijnt openlijk en persoonlijk af te keuren dat de pastoor ... de meisjes die herbergen bezoeken terechtwijst”.

- (49) DV. 1631-1632.
- (50) DV. 1629.
- (51) DV. 1658-1659, Algemeen. Citaat bij M. CLOET, *o.c.*, p. 428.
- (52) K. BERGE, *Kerkelijk leven in de landelijke dekenij Deinze (1661-1762)*, p. 116-118.
- (53) K. BERGE, *o.c.*, p. 118-122 ; M. CLOET, *o.c.*, p. 433-436.
- (54) We hadden niet de tijd om een dergelijk onderzoek grondig door te voeren en aan de hand van zo'n steekproef tot veralgemeenbare conclusies te komen. Voor de dekenijen Tielt (in de 17de eeuw) en Deinze (tussen 1661 en 1762) werd dit aspect van het zedelijk leven wel onderzocht (K. BERGE, *o.c.*, p. 118-122 ; M. CLOET, *o.c.*, p. 437-439).

HOOFDSTUK VII

- (1) DV. 1634, Maria-Leerne ; DV. 1636 en volgende, Merendree.
- (2) J. DECAVELE, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, dl. I, p.453-455. In Merendree bestond een menistenkring, een groep volgelingen van de anabaptist Menno Simons. Tussen 1559 en 1562 werden 16 leden van de vereniging geëxecuteerd. Ze waren afkomstig uit Hansbeke, Landegem, Merendree en Nevele.
- (3) O.a. DV. 1615, Meigem ; BV. 1647, Nevele.
- (4) Hansbeke (DV. 1649 ; BV. 1649 ; DV. 1651-1652) ; Maria-Leerne (DV. 1656) ; Merendree vóór 1650 (BV.1651 ; DV. 1651-1652) ; Nevele (DV. 1615 tot en met DV. 1648 ; BV. 1651).
- (5) Deinze (BV. 1625 ; DV. 1626 ; DV. 1627 ; BV. 1628) ; Drongen (DV. 1640 ; BV. 1640) ; Maria-Leerne (DV. 1642) ; Nevele (DV. 1620 ; DV. 1627 ; DV. 1644 ; DV. 1645).
- (6) DV. 1640, Algemeen.
- (7) DV. 1651-1652. Als gevolg van de krijgsverrichtingen zijn inderdaad een aantal verdachten gevlucht of uitgeweken ; o.a. uit Merendree, Nevele en Petegem.
- (8) DV. 1649-1650, Algemeen ; DV. 1656, Vinderhoute : „ ... naar Gent, dat als het ware een vrij toevluchtsoord is voor ketters, waar ze blijkbaar niet gezocht worden”.
- (9) *Instructio decanorum 1613* ; *Congr. arch. 1615*, art. III ; *Congr. arch. 1619*, art. II ; *Congr. arch. 1625*, tit. X, c.7 ; *Congr. arch. 1629*, tit. XI, c. 19 ; *Congr. arch. 1654*, art. IX.
- (10) In de dekanale verslagen vonden we hiervan slechts twee voorbeelden (DV. 1620, Merendree ; DV. 1626, Meigem).

- (11) De *promotor* was een medewerker van het geestelijk gerechtshof. RAG., *FB.*, B 5239 : brief van 5 februari 1616 : „En spaert se niet want sij hebben middelen genoch ende hebbent alle lange verdient , ...”. Deze bundel bevat meerdere aanklachten door de pastoor van Hansbeke en Merendree.
- (12) We baseerden ons vooral op J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, 2 dln., Tielt, 1971-1972.
- (13) DV. 1615, Nevele : kon ontsnappen ; DV. 1627, Nevele ; DV. 1631-1632, Vosselare ; DV. 1635, Maria-Lerne ; DV. 1637, Maria-Lerne ; DV. 1642, Deinze ; DV. 1648, Hansbeke : kon ontsnappen ; DV. 1653-1654, Drongen. Een negende voorbeeld vonden we bij J. DE BROUWER, *o.c.*, dl. II, p. 8 die echter de acht andere niet vermeldt.
- (14) DV. 1620, Meigem en Merendree ; DV. 1627, Drongen ; DV. 1633, Maria-Lerne. Opmerkelijk is dat deze gevallen niet voorkomen bij J. De Brouwer.
- (15) M.b.t. de dekenij Deinze vonden we hiervan alleen voorbeelden bij J. DE BROUWER, *o.c.*, dl. II, p. 40, 76 en 153 ; de verslagen zwegen erover.
- (16) DV. 1620, Hansbeke en Maria-Lerne ; DV. 1627, Merendree.
- (17) DV. 1629, Drongen ; DV. 1630, Deinze ; DV. 1637, Meigem. Cfr. hoofdstuk VI, art. II.
- (18) H. ELIAS, *Kerk en Staat ...* , p. 22-35.
- (19) IDEM, *o.c.*, p. 36-45 en p. 241-254.
- (20) *Conc. prov. 1607*, tit. XVII, c. 8 ; *Congr. arch. 1642*, tit. XII, c.6.
- (21) P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgicum*, dl. I, p. 418 ; H. ELIAS, *o.c.*, p. 19.
- (22) O.a. Landegem (BV. 1633 ; BV. 1651) ; Nazareth (DV. 1640 ; BV. 1650) ; St.-Martens-Latem (BV. 1629 ; BV. 1636 ; DV. 1637 ; DV. 1642) ; Zwijnaarde (BV. 1652).
- (23) DV. 1639, Landegem, Nota.
- (24) DV. 1627, Deurle ; DV. 1640, St.-Martens-Latem.
- (25) DV. 1640 ; BV. 1640.
- (26) *Congr. arch. 1625*, tit. X, c.9 ; *Congr. episc. 1628*, art. XI ; *Congr. episc. 1644*, voorstellen van Triest : I, 5 ; DV. 1651-1652, Algemeen.
- (27) DV. 1619 ; DV. 1620 ; DV. 1624.
- (28) DV. 1618 ; DV. 1619.
- (29) DV. 1628 ; DV. 1629.
- (30) DV. 1626, Zeveren ; DV. 1628, Nevele ; DV. 1638, en DV. 1643, Drongen.

- (31) DV. 1625, Deurle ; BV. 1633, Nevele ; DV. 1635, Machelen ; DV. 1638, Petegem ; DV. 1637, St.-Martens-Leerne. Van nog tien andere publieke vrouwen werd de naam genoteerd, maar niet op verbanning aangedrongen.
- (32) DV. 1640.
- (33) Cfr. hoofdstuk VI, § 4.
- (34) DV. 1649-1650, Algemeen.
- (35) *Conc. prov. 1607*, tit. XV, c.4 ; *Synod. dioec. 1613*, tit. XIV, c. 1 ; *Congr. arch. 1614*, art. I ; *Congr. episc. 1625*, art. XV ; *Congr. arch. 1629*, tit. X, c.2 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XIV, c.1.
- (36) *Congr. arch. 1618*, art. II ; *Congr. arch. 1629*, tit. X, c.1.
- (37) DV. 1626.
- (38) DV. 1630.
- (39) *Congr. arch. 1642*, tit. XI ; *Congr. arch. 1654*, art. VIII.
- (40) DV. 1631-1632.
- (41) DV. 1637.
- (42) Sommigen waren afkomstig uit Aalst, Asper, Berchem, Knesselare, Kruishoutem, Mullem, Ursel.
- (43) DV. 1643, Landegem.
- (44) Van het optreden tegen belezers uit de dekenij Deinze vonden we geen voorbeelden bij J. DE BROUWER, o.c., evenmin bij G. BAERT, *Heksenprocessen in de Leiestreek (1651-1661)*, - BGD., 1962, dl. XXIX, p. 179-220.
- (45) DV. 1635, Maria-Leerne ; DV. 1648, Hansbeke.
- (46) DV. 1653-1654.
- (47) E. EVERS, *De geschiedenis van de heksenprocessen in de Zuidelijke Nederlanden, voornamelijk gedurende de periode 1550-1650*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1941, p. 67 en 91.
- (48) *Conc. prov. 1607*, tit. XV, c.1, 2 en 3 ; *Congr. arch. 1650*, tit. XIV, c. 4 en 5 ; P. DE RAM en J. VAN DE VELDE, *Synodicon belgium*, dl. I, p. 417. Ook het plakkaat van 20 juli 1592 had alle bijgeloof verboden.
- (49) *Congr. episc. 1623*. Cfr. H. ELIAS, *Kerk en Staat ...*, p. 36-45 ; A. PASTURE, *La restauration ...*, p. 45-55.
- (50) *Congr. arch. 1632*, tit. XIII, c. 3 en 5.
- (51) DV. 1616, St.-Denijs-Westrem ; DV. 1618, Poesele ; DV. 1628, Meigem. Verdere gegevens ontbreken.
- (52) DV. 1626, Melsen ; BV. 1630, Maria-Leerne ; DV. 1651-1652, Merendree.
- (53) DV. 1635, St.-Denijs-Westrem.
- (54) DV. 1639.
- (55) DV. 1639, Petegem.

- (56) DV. 1635 ; DV. 1636.
- (57) DV. 1649-1650, Algemeen ; H. ELIAS, *o.c.*, p. 15 ; A. PASTURE, *Le placard d'hérésie du 31 décembre 1609*, p. 301-310 ; IDEM, *La restauration ...*, p. 33-45.
- (58) DV. 1633, Algemeen. Cfr. hoofdstuk IV, voetnoot (84).
- (59) DV. 1649-1650, Algemeen : „Indien iemand betrapt wordt die niet voldaan heeft aan deze voorschriften, zelfs wanneer hij formeel een ketter is, zal tegen hem kunnen worden opgetreden als vóór het verdrag met de Hollanders ? De pastoors vragen dat dit opgelost wordt, zodat ze weten of ze met gerust geweten dergelijke mensen kunnen negeren, zoals ze ondervinden dat in Gent geen acht geslagen wordt op gekende kettters“.
- (60) DV. 1649-1650, Algemeen. Cfr. H. ELIAS, *Kerk en Staat ...*, p.15.
- (61) BV. 1642, Landegem : „De koster is ook magistraat op de parochie, zodanig dat hij nauwelijks kan voldoen aan de taken die op hem rusten en niet durft de verstoorders van de zondagsrust terechtwijzen, opdat hij niet zou ontslagen worden, want zonder dat inkomen kan hij niet leven“.

ALGEMEEN BESLUIT

- (1) DV. 1644 : „... de dekenij Deinze heeft die situatie bereikt die aan mijn Zeereerwaarde Heer de gelegenheid biedt om God te loven en zich te verheugen over een zeer goede verandering (tijdens zijn bestuur en onder zijn leiding). Deze verbetering moet nog vermeerderd worden door de hulp van Gods genade en de waakzaamheid van de pastoors, indien de toestand van het land kan bewaard worden“.
- (2) Th. KOK, *o.c.*, p. 413.
- (3) In 1642 werd Meigem afgestaan aan de deken van Tielt. Zachmoorter betreurde het verlies van deze parochie waarin, onder zijn dekenaat, veel verbeterd was.
- (4) Zoals hoger gezegd hebben we het inkomen, verbonden aan de verschillende *curae* niet onderzocht. Er zou b.v. kunnen nagegaan worden of de bestaansmogelijkheden van deze pastoors soms niet geringer waren dan die van hun collega's van andere parochies. Minder goed geremunereerde *curae* konden niet zelden alleen minder bekwame en minder goed aangeschreven geestelijken aantrekken (M. CLOET, *o.c.*, p. 136-137 ; Th. KOK, *o.c.*, p. 266).

VERSLAGEN

- *Woensdag 30 juni 1982, vijfde uitreiking van de „Julius Nieuwland-prijs“ in Hansbeke.*

Julius Nieuwland werd geboren te Hansbeke op 14 februari 1878. Twee jaar later vertrokken de ouders van Julius met hun tweejarig zoontje naar Amerika.

Julius kreeg er in 1892 een studiebeurs en trok naar het seminarie. Tijdens zijn studies aan het seminarie werd vlug duidelijk dat Julius een bijzondere aanleg had voor wiskunde en wetenschappen. Uiteindelijk studeerde hij scheikunde en werd ook professor in plantkunde. Hij heeft o.m. een boek geschreven waarin hij 50.000 plantensoorten beschrijft en al die planten is hij zelf in de natuur gaan opzoeken.

Als scheikundige werkte pater Nieuwland dagen en nachten in zijn laboratorium. Tijdens deze onderzoeken ontdekte hij een zeer giftig gas. Hij schreef hierover een werk maar een zekere Amerikaan Lewis las dit boek en maakte dit gas om het nog op het einde van de eerste wereldoorlog te gebruiken om mensen te doden.

Hierover was pater Nieuwland zo ontgoocheld en teleurgesteld, dat hij besloot niet meer over zijn verdere ontdekkingen te schrijven.

In 1920 ontdekte hij een produkt dat erg gelek op rubber. Pas vijf jaar later, in 1925, sprak hij op een vergadering over zijn ontdekking. Uiteindelijk werd dit produkt - het kunstrubber - door het Amerikaanse bedrijf Du Pont de Nemours in grote hoeveelheden gemaakt. Om het even waar we nu rondom ons rubber zien mogen we wel even denken aan de uitvinder hiervan, de Hansbekenaar Julius Nieuwland. Opdat de jongens en meisjes van Hansbeke - deze beroemde uitvinder van het kunstrubber niet zouden vergeten, werd in 1978 besloten elk jaar een prijs toe te kennen aan de leerlingen van het zesde leerjaar die uitmunten in werkelijkheids-onderricht.

Deze prijs werd dit jaar voor de vijfde keer uitgereikt. Tijdens de plechtige prijsuitdeling die het schooljaar 1981-1982 besloot, ontvingen Edwin Van der Vennet, Sonja Hautekier, Hilde Union en Veronique Van Oost een leerrijk boekenpakket omwille van hun uitstekende resultaten voor het vak werkelijkheids-onderricht.

J.L.

- *Zondag 22 augustus 1982, officiële opening van het „Documentatiecentrum Het Land van Nevele“ en tentoonstelling „Oud Merendree in prentkaarten en foto's“.* 107 bezoekers.

In 1981 stelde het gemeentebestuur van Nevele ons in het ex-gemeentehuis van Merendree een lokaal ter beschikking dat zich goed leent tot het inrichten van ons „Documentatiecentrum“.

Reeds meer dan tien jaar verzamelen we boeken en tijdschriften om ze ter beschikking te kunnen stellen van onze leden... maar een geschikt lokaal vinden was niet zo gemakkelijk.

Enkele bestuursleden hebben hard gewerkt aan het inrichten en versieren van het lokaal : de boeken werden geïnventariseerd, de tijdschriften netjes geklasseerd en de kaarten en plattegronden vonden hun plaats in een daartoe speciaal ontworpen kaartenkast.

Zondag 22 augustus 1982 werd gekozen om het „Documentatiecentrum“ officieel open te stellen voor het publiek. Schepen van cultuur M. Van Landegem opende in naam van het gemeentebestuur het „Documentatiecentrum“, waarop voorzitter J. Luyssaert zijn dank en waardering uitdrukte voor het gemeentebestuur van Nevele. Om deze dankbaarheid gestalte te geven bood „Het Land van Nevele“ aan de aanwezige schepenen, gemeenteraadsleden en andere genodigden een aperitief aan.

Naar aanleiding van de officiële opening konden de bezoekers in het ex-gemeentehuis een fototentoonstelling „Oud-Merendree in foto's en prentkaarten“ bezichtigen. Voor deze tentoonstelling en voor de foto's die het „Documentatiecentrum“ versieren, kon weer eens een beroep worden gedaan op bestuurslid A. Janssens, conservator van het museum „Rietgaverstede“ te Nevele.

Enkele praktische schikkingen. Ons „Documentatiecentrum“ staat open voor iedereen, ook niet-leden. We zouden het heel prettig vinden mochten niet alleen vorsers maar ook studenten en scholieren de weg vinden naar onze bibliotheek en documentatie. Belangstellenden kunnen de inventaris raadplegen in de Plaatselijke Openbare Bibliotheek van Nevele, Vosselarestraat 18 te Nevele (Landegem).

Wie boeken, tijdschriften of andere documentatie wil raadplegen of ontleenen, gelieve vooraf contact op te nemen met Jan Luyssaert, Veldestraat 26 9841 Nevele (Merendree).

J.L.

- *Zondag 3 oktober 1982, lezing door de heer Luc Goeminne over „Windmolens” in de Vrije Lagere School te Poesele. 35 aanwezigen.*

Om 14.30 werden de aanwezigen door de heer Goeminne verrast op een aangename uiteenzetting over het ontstaan en het teloorgaan van de windmolens in onze streken. In een ongeveer anderhalf uur durende lezing, doorspekt met dia's, schetste de spreker de evolutie van het malen via handmolen, rosmolen, watermolen en windmolen tot industriële maalderij. Speciale aandacht werd besteed aan de windmolens, hun constructie en hun evolutie. Niemand had hier waarschijnlijk verwacht dat de Middeleeuwse houten molen en de 18-19de eeuwse houten molen qua constructie praktisch ongewijzigd bleven. Dat ook een molenmode bestond eigen aan de bouwperiode en de streek werd op de dia's duidelijk. Stenen molens deden pas hun intrede in het begin van de 19de eeuw. Zo werd het voor de aanwezigen duidelijk waarom de windmolens uit ons landschap verdwenen.

Ondanks de vele klachten die geuit worden over de bescherming van ons molenpatrimonium blijkt dat na Nederland, België op de tweede plaats komt wat betreft de bescherming en de restauratie van de nog bestaande molens. Eigenaardig is wel de vaststelling dat in Wallonië zeer weinig interesse bestaat voor deze problematiek, zodat we ook hier blijkbaar met een communautair probleem opgescheept zitten.

De heer Goeminne, die zelf eigenaar is van enkele windmolens en die tevens de stuwende kracht is achter het tweemaandelijks tijdschrift „Molenecho's", nodigde na de lezing onze vereniging uit een bezoek te brengen aan de windmolen van Poeke ; dit wanneer men aan het malen is. Een uitnodiging die we zeker niet in de wind zullen slaan. Later meer hierover.

A.B.

- *Zondag 24 oktober, lezing over „Rosa Rooses' liefdesbrieven aan Cyriel Buyse" door prof. dr. Ada Deprez, in de bibliotheekzaal van het klooster te Nevele.*

Toen de twintigjarige Rosa Rooses in juli 1891 te Gent bij een kennis Cyriel Buyse ontmoette, was het liefde op het eerste gezicht. De vader van het meisje was de bekende vlaamse voorman en criticus Max Rooses (1839-1914). Deze was fel gekant tegen die kennismaking van zijn dochter, want de schrijver Cyriel Buyse uit Nevele had een slechte reputatie en zijn neef

Paul Fredericq had niet het minst bijgedragen om hem in een zeer ongunstig daglicht te stellen. In juni 1892 poogde Cyriel Buysse nog eens de vader te vermurwen : in een lange brief tracht hij zijn losse levenswandel te rechtvaardigen, hij wil met Rosa trouwen en zal haar gelukkig maken. Vader Rooses bleef onverzettelijk. Inmiddels voert het meisje een drukke correspondentie met Cyriel Buysse. Maar alles moet tersluiks gebeuren : ze schrijft haar brieven buiten het weten van haar ouders, en om die van Cyriel in ontvangst te nemen, doet ze een beroep op een tussenpersoon en later haalt ze die „poste restante“ af.

De passievolle liefdesbetuigingen die we in de brieven lezen zijn maar van ondergeschikt belang. Aan de hand van die geschriften weet professor Deprez een beeld op te hangen van een bepaalde klasse op het einde van de negentiende eeuw. Wat is het doen en laten van een huwbaar meisje in die tijd ? Uiteraard betreft het hier het vlaams intellectueel milieu. We vernemen wat de opvoeding uitmaakte van de meisjes. Na een pensionaatopleiding leiden ze een zeer konventioneel leventje en wachten op een gepaste huwelijkskandidaat. Rosa Rooses schijnt wat vrijgevochten : ze is erin geslaagd niet minder dan 56 klandestiene brieven aan haar geliefde te schrijven, van april 1892 tot mei 1883.

Hoe een dubbeltje rollen kan ? In haar laatste schrijven vraagt ze aan Cyriel dat hij haar brieven zou verbranden, maar het allerlaatste zinnetje luidt : *Uwe brieven houd ik, later, als gij een groot man zult geworden zijn zal men ze drukken gelijk die van Multatuli.* Helaas, de brieven van Buysse zijn niet meer voorhanden.

Een aandachtig publiek was geboeid door de kleurrijke en gemoedelijke uiteenzetting van professor Deprez.

Onlangs is nu verschenen : ADA DEPREZ, *Een Idylle in de late negentiende eeuw. Rosa Rooses' brieven aan Cyriel Buysse. Een privé-editie* (dus niet in de handel). Het kan besteld worden op CULTUREEL DOCUMENTATIECENTRUM 'T PAND, ONDERBERGEN 1, 9000 GENT.
Prijs : 350 Fr.

J.V.d.C.

Ledenlijst „HET LAND VAN NEVELE“ afgesloten op 1 oktober 1982.

Steunende Leden

LEMEY Julien, Gent
BUYSSE Irène, Poeke
HAUBOURDIN Guy, Landegem
DE PAUW Wilfried, Nevele
MARTENS Julien, Merendree
MARTENS Octaaf, Sint-Amandsberg
VAN DE WALLE René, Lotenhulle
VERBEKE Christiaan, Landegem
VERHAEGE Hugo, Merendree
WANNIJN Jan, Nevele
DE MEYER Antoinette, Lotenhulle
DE SCHRIJVER Armand, De Pinte
VAN PAEMEL Marcel, Vosselare

Betalende Leden

E.H. AERENS Frans, Meigem
AFSCHRIJFT Aviel, Poesele
ANDRIES Julien, Landegem
BAEYENS Louis, Tielt-Winge
BANCKAERT-DE KEYSER, Landegem
BAUWENS Armand, Hansbeke
BERTIN Freddy, Landegem
BIESEMANS-SNOECK, Merchtem
BIJN Freddy, Deurle
BINGE Luc, Hansbeke
BLANCKE Alfons, Poesele
BOGAERT Geert, Nevele
BOGAERT Gerard, Landegem
BOLLAERT André, Poesele
BOLLAERT Jules, Poesele
BONAMI Maurice, Nevele
BONNAERENS-DE LOOF, Gent
BOONE André, Lotenhulle
BOONE Antoine, Lotenhulle
Apotheek BOUCHIER, Nevele
BOUCKAERT Romain, Merendree

BOUVIJN Etienne, Deinze
BRADT A., Landegem
BRAET A., Erembodegem
BUYSSE Gaspar, Lotenhulle
E.H. CATHOIR Adelin, Hechtel-Eksel
CATHOIR Germain, Drongen
CLAEYS Anna, Poeke
CLAEYS Erik, Gent
CLAEYS Hubert, Ruiselede
CLAEYS Lydie, Vosselare
CLAEYS Robert, Zomergem
CLAEYS Roger, Nevele
CLAEYS Tony, Nevele
CLAEYS Walter, Vosselare
CLAEYS-LAVENT, Vosselare
CLEVE Willy, Nevele
COCQUYT H., Aalter
COCQUYT Prosper, Brussel
COCQUYT Raf, Merendree
COPPENS Romain, Lovendegem
DAUW Raymond, Gent
DE BACKER H., Destelbergen
DE BACKERE G., Deurle
DE BAETS Julien, Hansbeke
DE BAETS Leon, Hansbeke
Apotheek DE BEUL, Landegem
DE BOEVER Jules, Vosselare
DE BOEVER Paul, Hansbeke
DE BRABANDERE G., Landegem
DE BUCK J., Zomergem
DE CLERCQ Maria, Gent
DE CRAENE L., Lotenhulle
DE DAPPER Morgan, Sint-Martens-Leerne
DE DECKER Ronald, Brugge
DE GHEEST Roger, Vosselare
DE GRAEVE Ghislain, Nevele
DE GROEVE-LANCLUS, Hansbeke
DE GROOTE A., Landegem
DE KE André, Baarle-Drongen
DE KEYSER Robain, Bachte-Maria-Leerne
E.H. DE JAEGHER A., Lotenhulle
DE JAEGHER J.P., Gentbrugge

DELARUE Paula, Lotenhulle
DE LEU Jan, Landegem
DE MUER Walter, Aalter
Wwe DE NEVE R., Landegem
DE NEVE Robert, Mariakerke
DEOLET Roger, Nevele
DE PAUW A., Landegem
DE PAEPE André, Landegem
DE PAEPE-VERHAEGHE, Landegem
DEPROOST André, Sint-Amandsberg
DE ROO Jozef, Bachte-Marie-Leerne
DE ROO L., De Pinte
DE ROO Lucien, Lotenhulle
DE RUYCK Ivan, Hansbeke
DE RUYCK Lieven, Aalter
DE RUYCK Regina, Gent
DE RYCKERE O., Lotenhulle
DE PAEPE Carlos, Poesele
DE SMET André, Vosselare
DE SMET Michel, Nevele
DE SMET Walter, Gentbrugge
DE SMET-WILLE, Eeklo
DE VOLDER M., Landegem
DE VOS-DE KEERE, Deinze
DEVREEZE L., Landegem
DE WEIRDT Roger, Vosselare
DE WISPELAERE Roger, Hansbeke
DE WULF-HEUS, Brugge
DE ZUTTER Renaat, Drogen
DHAENENS Ann, Zomergem
DHAENENS Josué, Nevele
D'HAENENS Jules, Sint-Amandsberg
DHAENENS Walter, Hansbeke
D'HOKER Paul, Nevele
D'HONDT L., Merendree
D'HONDT-VAN HUFFEL, Merendree
D'HOOGHE Daniël, Nevele
DIAZ Willy, Nevele
DIERICK Etienne, Sint-Amandsberg
DIERICK-DE BOEVER, Gent
DIERICKX Rob, Landegem
DIERICKX Etienne, Nevele

DOBBELAERE Ignace, Nevele
DOSSCHE Albert, Nevele
DUBOIS, Saint-Ghislain
FRANCOIS Romain, Erembodegem
FRIANT Léon, Drogen
GEERAERTS H., Gentbrugge
GEMEENTEKREDIET VAN BELGIE, Brussel
GEMEENTELIJKE BIBLIOTHEEK HANSBEKE, Hansbeke
GERNAEY M., Tielt
GESUBSIDIEERDE VRIJE GEMENGDE SCHOOL, Hansbeke
GEVAERT Marc, Lotenhulle
GORRE Walter, Nevele
GYSELBRECHT Michel, Gent
GYSSALS E., Landegem
HAELVOET Walter, Nevele
HAENEBALCKE F., Deinze
HAESAERT Marc, Hansbeke
HAESERYN R., Sint-Amandsberg
HAUTEKEETE Luc, Landegem
HAUTEKEETE René, Landegem
HEYE Ghislène, Merendree
HEYNSSENS Gilbert, Landegem
HEYNSSENS Robert, Landegem
HOLSBEKE André, Vosselare
HOSTE Ivan, Bellem
HUYS Paul, Drogen
JANSSENS Antoine, Nevele
JANSSENS Johan, Vosselare
KERSSE K., Tielt
KNEUVELS Daniël, Vosselare
LAGET Staf, Nevele
LAMBRECHT Firmin, Astene
LANGERAERT R., Hansbeke
LANNOO Marnix, Lotenhulle
LANNOO Prosper, Gent
LEENKNECHT Robert, Hansbeke
LEFEVRE Eddy, Zulte
LEMMENS Paula, Meigem
LIESTERT Jacob, Hansbeke
LIPPENS Roland, Vosselare
LOOTENS Antoine, Merendree
LOOTENS Marcel, Kruishoutem

LOOTENS Maria, Nevele
LOOTENS William, Nevele
LUTTENS R., Merendree
LUYSSAERT Jan, Merendree
MAEBE Etienne, Deinze
MAEBE José, Vosselare
MAENHOUT Hilda, Hansbeke
MAES Michel, Poesele
MAES Roger, Sint-Martens-Latem
MARTENS Albert, Gent
MARTENS Gerard, Drogen
MARTENS Ivan, Nevele
MATTHYS, Nevele
MEGANCK K., Landegem
MESTDACH Adhemar, Poesele
MESTDAGH Firmin, Gent
MEYSKENS Yolande, Gent
MICHIELS Marcel, Vosselare
MICHIELS-ORNELIS, Aalter
MINJAUW G., Landegem
MOERMAN Jan, Deinze
MORTIER Gilbert, Nevele
MOUTON Kris, Landegem
NEIRYNCK W., Lovendegem
NEYT Luc, Tielt
NOPPE Francis, Lotenhulle
NOTTEBAERT R., Meigem
OST-MEYSKENS, Gent
POELMAN Georges, Gent
RIKSBASISSCHOOL NEVELE, Nevele
ROGIERS Piet, Merendree
ROS Valeer, Landegem
RYSERHOVE, Knesselare
SCHAECK Guido, Landegem
SCHAECK Michel, Gent
SCHELSTRAETE Jules, Nevele
SCHERPEREEL J., Hansbeke
SCHEPENS Fabienne, Nevele
SCHOLLIER Gilbert, Gent
SEGHERS Ach., Sint-Amandsberg
SMITS H., Amstelveen (Nederland)
SOENS Robert, Lotenhulle

STANDAERT Emiliën, Vosselare
 STANDAERT L., Landegem
 STANDAERT Lucien, Vosselare
 STEVENS André, Landegem
 STEYAERT André, Vosselare
 STEYAERT D., Mariakerke
 STEYAERT Jacqueline, Merendree
 STEYAERT Jan, Merendree
 STEYAERT-MESTDAGH, Zomergem
 STOCKMAN Luc, Aalter
 STORY-SCIENTIA, Gent
 STROBBE Arnold, Lotenhulle
 TACK Annie, Vosselare
 TAELDEMAN Johan, Landegem
 TAVERNIER R., Gent
 T'HOOFT Elie, Landegem
 T'HOOFT Jules, Landegem
 THYS Maurice, Aalter
 Graaf T'KINT DE ROODENBEKE, Bachte-Maria-Leerne
 TONDAT R., Eeklo
 TUYTSCHAEVER R., Gent
 UYTENHOVE Walter, Landegem
 UYTTERHAEGHE Francis, Merendree
 VAN BELLE O., Sint-Amandsberg
 VAN BEVERSLUYS Germain, Deinze
 VAN BRAECKEL Bertrand, Meigem
 VAN BRAECKEL Lucien, Drongen
 VAN BRUSSEL G., Brasschaat
 VAN DAELE Antoine, Nevele
 VAN DAMME Gustaaf, Gent
 VAN DE CASTEELE Jozef, Sint-Amandsberg
 VAN DE CASTEELE Patriek, Nevele
 VAN DE MOORTELE Maurits, Aalter
 VAN DEN ABEELE Raf, Sint-Martens-Latem
 VAN DEN BERGHE Renier, Hansbeke
 VAN DEN BERGHE Robert, Gent
 VAN DEN BOOGAERDE-DEROM, Gent
 VAN DEN BOSSCHE Julien, Lotenhulle
 VAN DEN HERREWEGEN, Eeklo
 E.H. VAN DEN HEUVEL Jozef, Knokke-Heist
 VANDENSTEENE Arseen, Hansbeke
 VANDEPUTTE Rosa, Merendree

VAN DER BAUWHEEDE M., Lotenhulle
VAN DER EECKEN Tony, Poesele
VAN DER EECKEN Roger, Meigem
VAN DER VENNET Guido, Hansbeke
VAN DE SOMPEL Adolf, Hansbeke
VAN DE SOMPEL Gerard, Merendree
VAN DE VELDE A., Landegem
VAN DE VELDE Edmond, Deinze
VAN DE VELDE J., Landegem
VAN DE VOORDE C., Hansbeke
VAN DE WALLE René, Landegem
VAN DORPE Dirk, Hansbeke
VAN ELSLANDER A., Gent
VAN GOETHEM Daniël, Nevele
VAN HEESCH Johan, Gent
VAN HERREWEGHEN Gerard, Gent
VAN HESE A., Gent
VAN HOE Martin, Nevele
VAN LAER René, Nevele
VAN LANDEGEM Maurice, Merendree
VAN LERBERGE Martine, Drongen
VAN MALDEGEM Alex, Nevele
VAN MEENEN Roger, Drongen
VAN NEVEL André, Meigem
VAN NEVEL Willy, Poesele
VAN OOST José, Vosselare
VANOVERBEKE Marc, Hansbeke
VAN PARIJS Willy, Landegem
VAN PARIJS Willy, Nevele
VAN POUCKE-CLAEYS, Hansbeke
VAN RENTERGEM Willy, Gent
VAN SEVEREN Hans, Landegem
VAN SEVEREN Joris, Landegem
VAN SEVEREN M., Landegem
VAN SPEYBROECK Antoon, Landegem
VAN VALKENBURG-HOPPENBROUWERS, Breda (Nederland)
VAN WASSENHOVE F., Deinze
VAN WONTERGHEM Baziël, Nevele
VERBEKE Firmin, Drongen
VERHELST Denise, Merendree
VERLEDENS Erik, Hansbeke
VERMEIR Georges, Bachte-Maria-Leerne

VERMEIRE Maria, Oostakker
VERMEIREN Adolf, Hansbeke
E.H. VERMEULEN, Zwijnaarde
VERRYCKEN Alice, Merksem
VERSTRAETE Armand, Vosselare
VERSTRAETE Erik, Nevele
VERSTRAETE Maria, Poeke
VERSTUYFT A., Nevele
VERSTUYFT Dirk, Gent
VERVAEKE Ilbert, Nevele
VERWEE Omer, Merendree
VISPOEL Albert, Zeveneken
VITSE Marc, Nevele
VRANKEN J., Nevele
WAELPUT Gilbert, Nevele
WALGRAEVE Raf, Vosselare
WILLEMOT Olivier, Mariakerke
WISSAERT Robert, Merendree
WULLAERT Ben, Nevele
WYCKSTANDT Jules, Nevele
YSEBAERT-SUCCAET, Meigem

INHOUDSTAFEL

	Blz.
Woord vooraf	141
H. VERVAEKE, Het kerkelijk leven in de dekenij Deinze onder deken Michiel Zachmoorter	143
Inleiding	143
Lijst der afkortingen	145
Bibliografie	147
Hoofdstuk I : Overzicht van de bronnen	153
Art. I. De richtlijnen van Trente en hun doorstroming	153
§ 1. De conciliebesluiten worden verspreid in de kerk- provincie Mechelen en in de bisdommen	153
§ 2. Vergaderingen van deken en pastoors of capitula pastorum	153
Art. II. Toezicht op het godsdienstig leven	155
§ 1. Dekanale visitatieverslagen	155
§ 2. Bisschoppelijke visitatieverslagen	157
§ 3. Parochiale documenten	159
Hoofdstuk II : De dekenij en haar dekens	161
Art. I. De dekenij Deinze	161
§ 1. De geografische omschrijving	161
§ 2. De bevolking	162
Art. II. De dekens van Deinze	163
§ 1. Vóór Zachmoorter	163
§ 2. Michiel Zachmoorter	163
Hoofdstuk III : De pastoor en zijn medewerkers	167
Art. I. De pastoor	167
§ 1. De benoeming	168
§ 2. De ambtsduur	169
§ 3. Het inkomen	170
§ 4. De verstandelijke ontwikkeling	170
§ 5. Het zedelijk leven	172
§ 6. Het godsdienstig leven	181
§ 7. De dagelijkse bezigheden	184
Art. II. De medewerkers van de pastoor	188
§ 1. De onderpastoor	188
§ 2. De koster	189

	Blz.
Hoofdstuk IV. : Aspecten van het godsdienstig leven van het volk . . .	192
Art. I. De zondagsheiliging	192
§ 1. De zondagsmis	192
§ 2. De vespers en het lof	198
§ 3. Het onderhouden van de zondagsrust	200
Art. II. De sacramenten	202
§ 1. Het doopsel	202
§ 2. De biecht	204
§ 3. De H. Eucharistie	205
Art. III. De devotie van het volk	208
§ 1. Heiligenverering	208
§ 2. Processies	210
§ 3. De broederschappen	211
Hoofdstuk V. : De religieuze opvoeding van het volk	215
Art. I. De predikatie	215
§ 1. De regelmaat van de predikatie op zon- en feestdagen	215
§ 2. Inhoud en waardering van de predikatie	217
Art. II. Het catechismusondericht	219
§ 1. Het verstrekken van catechismusonderricht	219
§ 2. Het absenteïsme van de kinderen en de pogingen om het te verhelpen	222
Art. III. Het schoolwezen	224
§ 1. De verbreiding van het onderwijs	224
§ 2. De onderwijzer	225
§ 3. De leerlingen	226
Hoofdstuk VI. : Aspecten van het zedelijk leven van het volk	228
Art. I. Het drankmisbruik	228
Art. II. Het huwelijksleven	230
Art. III. De ontspanning	232
§ 1. De ontspanning van de volwassenen	232
§ 2. De ontspanning van de jongeren	234
Hoofdstuk VII. : „Kettters” en nalatige katholieken	237
Art. I. „Kettters” en verdachten in de dekenij Deince	237
Art. II. Het optreden tegen „kettters” en nalatigen	239
§ 1. Het aanklagen van de overtreders	239
§ 2. Het gerechtelijk optreden van de Kerk	239
§ 3. De gezamenlijke actie van Kerk en Staat	240
§ 4. De praktische toepassing van de wetgeving	245

	Blz.
Algemeen besluit	247
Bijlage	255
Voetnoten	260
Verslagen	300
Ledenlijst	304

GEEN PRIJSOPSLAG

bij „Het Land van Nevele“.

Het bestuur is fier en blij u te kunnen mededelen dat het jaarlijkse lidgeld sedert 1979 ongewijzigd 300 fr. bedraagt.

Ook in **1983** bent u voor 300 fr. per jaar lid van de heemkundige kring „Het Land van Nevele“.

Stort nu 300 fr. op rekening 000-0627981-03

van

„Het Land van Nevele“

Beentjesstraat 24

9850 Nevele-Poesele

Algemeen voorzitter, voorzitter redactieraad :

J. LUYSSAERT
Veldestraat 26
9841 Nevele-Merendree

voorzitter van de 3e afdeling

Ondervoorzitter :

J. VAN DE CASTEELE, St.-Amandsberg

Secretaris :

P. D'HOKER
Biebuyckstraat 2
9850 Nevele

Penningmeester :

A. BOLLAERT
Beentjesstraat 24
9850 Nevele-Poesele

Bestuursleden :

A. BAUWENS, Hansbeke

voorzitter van de 5e afdeling

I. BUYSSE, Poeke

voorzitter van de 4e afdeling

L. DE RUYCK, Aalter

Y. DE VOS, Deinze

D. D'HOOGHE, Nevele

voorzitter van de 1e afdeling

A. JANSSENS, Nevele

L. LAVENT, Vosselare

R. LEENKNECHT, Hansbeke

voorzitter van de 2e afdeling

M. MICHIELS, Vosselare

G. SCHAECK, Landegem

